

КЛУБ ЗА БЪЛГАРО-СРЪБСКО ПРИЯТЕЛСТВО И ДРУЖБА

КНИГА НА ПРИЯТЕЛСТВОТО

ПЪРВА

България-Сърбия
2010

РАЗПРОСТРАНЯВА СЕ БЕЗПЛАТНО С ОБРАЗОВАТЕЛНА ЦЕЛ

Снимка на корицата от
сбирката на Исторически архив на Сърбия, Белград.
1913 © Самсон Чернов - фотограф

Издава
Клуб за Българо-Сръбско приятелство и дружба
Основен на 30 ноември 2009 г.

За изданието работиха:
Иван Сапунджиев
Бранко Богданович
Дидияна Миланова
Светлозара Захариева
Анета Миланова

ВСИЧКИ ПРАВА ЗАПАЗЕНИ
2010 © Клуб за Българо-Сръбско приятелство и дружба
2010 © Друштво Србско-Бугарског пријатељства и сарадње
Кюстендил - БЪЛГАРИЯ
Београд - СРБИЈА

МОЖЕ БЕЗ РАЗРЕШЕНИЕ да бъдат препечатвани
откъси от книгата, като се упомене източникът.

Бранко Богданович tel. +381-64-1122850
e-mail: brankob@beotel.rs
Иван Сапунджиев tel. +359-888-505094
e-mail: ivansapunjiev@yahoo.com

Създаденият на 30 ноември 2009 година в гр.Кюстендил

**КЛУБ ЗА БЪЛГАРО-СРЪБСКО
ПРИЯТЕЛСТВО И ДРУЖБА**

е инициатива на свободни граждани
от Република България и Република Сърбия.

Целта на клуба е да популяризира сред българите и сърбите непознати факти от историческото им минало и съвременния им живот. Да открива приликите и обяснява разликите в обичаите и националния характер на двата народа, да разказва за конфликтите от миналото. Да показва какви са били позициите и мотивите на всяка от страните и защо е било неприемливо за нея поведението на другата страна и се е стигнало до конфликт. Да подказва поуките от горчивия ни житейски опит.

Всяка година клубът ще организира издаването на книга и среща с граждани в България и Сърбия.

Първата книга ще започнем с информация за Илия Гарашанин и неговото НАЧЕРТАНИЕ. Един план, който почти два века поражда недоверие и дискусии. Нашето желание е той да бъде прочетен без емоция, като се обръща внимание на епохата когато е написан, историческите реалности по това време и посланията, които той изпраща.

В книгата са включени материали за битката при Чегър 1809 година и артилерийското въоръжение на армиите и въстаниците от тази епоха.

Представяме и един поглед на Христо Генчев от 1918 година за историческата мотивация на българите да се борят с оръжие в ръка за териториите населени с българско население до Бяло море и град Струга.

Илия Гарашанин (1812 - 1874) е сръбски държавник от деветнадесети век. През цялата си професионална кариера на военен и държавник Илия Гарашанин е известен с енергията и справедливостта си.

Най-големите му заслуги към кралство Сърбия са в битността му на министър на външните работи. Той е първият сръбски държавник, който имал собствена буржоазна политическа програма "Начертания" и работел активно за отхвърлянето на руския протекторат над Сърбия и заместването му с протекторат от обединени европейски велики сили. Като министър на външните работи през 1853 г. се противопоставил на желанието на Русия, Сърбия да се включи на нейна страна във войната ѝ срещу Турция и обединените западни сили. Заради своите антируски убеждения, Илия Гарашанин бил отстранен от служба по време на мисията си в Константинопол по искане на руския принц Меншиков. Сръбският принц Александър Караджорджевич изпълнил молбата на руснаците, но това не намалило влиянието на Илия Гарашанин във външната политика на страната си. Сърбия останала неутрална. Контактите на Гарашанин и моментните политически обстоятелства съдействали за предложението направено от Франция по време на Парижката мирна конференция от 1856г. - старата сръбска конституция, дадена на кралството от Турския султан, като сюзерен и Русия, като протектор, да бъде заменена с по-модерна либерална конституция, определена от европейска международна комисия. Съгласието на останалите велики сили не било постигнато. Гарашанин подтикнал принц Александър Караджорджевич да свика народно събрание, което не било свиквано повече от десет години.

Събранието било свикано в деня на Св.Андрей 1858г., но първото решение, което то взело, било да детронира принц Александър и да го замени със стария принц Милош Обренович. След смъртта му през 1860г. престолонаследникът принц Михаил поверил поста на министър-председател и министър на външните работи на Илия Гарашанин. В резултат на тяхната

нова политика на Сърбия била дадена една нова, консервативна конституция и страната през 1864 г. получила без война всички турски военни крепости на нейна територия, включително и Белград.

Гарашанин подготвял общо въстание на балканските народи против турското управление. Той провел множество тайни разговори с политици и интелектуалци от всички балкански народи - румънци, бошняци, албанци, българи, гърци и най-вече черногорци. За тази цел били отделени много пари и печатни материали. Изпълнението на неговия план било прекратено от внезапното му уволнение от служба през 1867 г. и последвалата няколко месеца по-късно на 10 юни 1868 г. смърт на принц Михаил Обренович. Въпреки, че бил консерватор и влизал често в конфликт с водача на либералното движение в Сърбия Йован Ристич, Илия Гарашанин остава един от най-успешните сръбски политици през 19-ти век.

Независимо от неговите естествени национално-патриотични (про сръбски) убеждения и действия, **недостатъчно е оценено, проучено и популяризирано неговото влияние и влиянието на свободна Сърбия като цяло, за доразвиването на националното чувство и подтикването и подпомагането на национално-освободителното движение сред българите през XIX век.** Задача на свободните съвременни историци е да отчитат всички факти при оценките си следвайки хронологията на събитията. Поуките на историята могат да ни помогнат при взимане на правилни решения в бъдеще.

В продължение почти на един век, следвайки своята романтична мечта за обединение, българският народ изпи горчивата чаша до дъно. **В последните три десетилетия и сръбският народ получи същите уроци.**

Насилията от Втората Световна Война се повториха при разпадането на Социалистическа Федеративна Република Югославия. Славянски народи до вчера в братски съюз и обща държава воюваха един с друг като смъртни врагове.

Надеждата ни е, че в бъдеще тези скъпо платени познания и поуки от тях ще донесат спокойствие, уважение, приятелство и сътрудничество между двата братски народа на българи и сърби, неделима част от православните народи на Европейския съюз, не делима част от голямото европейско семейство !

Артилерийско въоръжение по време на сръбските въстания. Битката на Чегър

Бранко Богданович
Специален сътрудник на
Исторически музей на Сърбия, Белград

Въстаническата и турската артилерия 1804-1809 година

Надрупали практически военен опит по време на двегодишните битки, още през 1806 година сръбските въстаници решили да очертаят предварително своя план за бойни действия в предстоящия период. По време на Скупщината (народното събрание) в Смедерево, проведено на 24 ноември/6 декември 1805 г. са взети важни решения за по-нататъшния развой на въстанието. В точка 12 е предвидено "Турците да се нападнат преди да навлязат в землището на Белградския пашалък* и заемат и укрепят удобни места за отбрана. Идеята се основавала на думите на Караджордже (Черен Георги), че е "по-добре....да разбием турците на тяхна земя, отколкото да ги чакаме на наша".¹ След официалното влизане на Русия във войната и частично на натиска на Молдавската армия, плановете на въстаниците предвиждали разширяване на офанзивата на повече фронтове, включително и в югоизточно направление. Фронтът, който след превземането на Ниш би се формирал на югоизток, ще разтегли и отслаби турската отбранителна линия. От съдбовно значение за офанзивата през 1809 г. била и надеждата основана на неопределените обещания и противоречивите напътствия от ръководството на руските войски на Дунав, че тези военни действия ще

облегчат положението на Молдовската армия и ще допринесат за взаимодействието между двете съюзнически войски.

През пролетта на 1809 г. Делиград послужил за начало на офанзивата на югоизток. Войводата Милоје Петрович-Търнавац бил назначен за командир на оперативната група на отряда съставен от около 18000 бойци със задача да предприеме действия по долината на река Морава в направление към град Ниш.

Главните сръбски сили потеглили на 15/27 април от Делиград и на 21 април/2 май пристигнали наблизо до Ниш при село Каменица, на линията Долни и Горни Матейевац – Попадука – Ренище – Равнище – Бели Брег. Същевременно конният отряд на Хайдук Велко Петрович до 15/27 април излязъл на пътя Ниш-Пирот – Бела Паланка и прекъснал достъпа на турски сили към града.

По това време Ниш, за разлика от обичайната практика, бил отбраняван от слаб военен гарнизон наброяващ около 10-15 хиляди войници, но разполагал със силна, макар и остаряла крепостна артилерия. Главните турски сили били от провинциални войници – мири (платени от хазната), държавна милиция набрана и предвождана от аяна и мутеселума (Eyalet Askerleri - Yerli Kulu: Sekban), еничарски войски (Kapikulu Yeniçeri Ocađı), тумаруотски конници (Eyalet Askerleri, Topraklı Süvarisi: Tımarlı Sipahiler) и чужди групи главно от албанци.

След жлъчни спорове по време на въстаническия военен съвет е решено "Нишките войски" да не атакуват града във фронтална атака, а да го блокират, обсадят и подложат на изтощение защитниците му. Предвиждало се един отряд да напада малките турски отряди и да опустошава и ограбва околните села. За тази цел са избрани позиции североизточно от Ниш и е организирана отбраната в района Попадука - Ренище –

Равнище - Бели брег – планината Чегър. До 5/17 май сърбите обновили един съществуващ и изградили 6 нови редута и флеша със складове за боеприпаси и храни и други помощни обекти.

На десния фланг, западно от Каменица (Понагика-Репище), се намирали редут и люнет с около 2000 пехотинци под командата на Илия Байрактаревич. В центъра, източно от Каменица (под Равнище), в ремонтиран набързо редут се настанил Милойе Петрович с един пехотен батальон наборни войници; наемните войници, които също били под негово командване били настанени в нов редут построен малко по-наюг, между Горен и Долен Матейевац (общо около 2000 пехотинци). Под командването на Милойе Петрович били и две полски и две тежки позиционни оръдия докарани на скоро от Белград. Едното от тези оръдия пристигнало с наборния батальон. На левия фланг при долината Бел брег, южно от Горни Матейевац са Петър Добрияц и Хайдут Велко Петрович с около 3500 бойци и 2 шест фунтови оръдия. В дъното на позицията пред центъра, на Чегър е изграден най-големия редут, който бил зает от Стефан Синджелич с 3000 бойци и четири оръдия. Резервът на сърбите (около 2000 пехотинци), под командването на Павел Матеич, бил разположен на връх Темен, над Равнище (североизточно от Каменица). Силите на въстаниците разполагали общо с 11 артилерийски оръдия.²

Трудно е да се каже какво е повлияло на въстаниците да вземат такова решение. И те както войските на френската революционна армия били съставени от неопитни войници, които се самообучавали от личен опит при воденето на бойни действия. Те използвали неконвенционални начини на воюване частично взаимствани от австрийския доброволен „свободен“ корпус - „Freikorps“. Поставяли засади, динамични

нападателни операции в разпръснат строй, използвали релефа на терена за прикритие. При това, на открито поле трудно се противопоставяли и отстъпвали на мощните нападения на турската конница. Това е разбираемо като се знае, че сръбските въстаници имали пушки без байонети, не познавали, поне в началото на бойните действия, основните построения (линии, каре), имали кратко и слабо военно обучение, без необходимата дисциплина и психологическа подготовка. И като пехотинци и като конници въстаниците се биели по „турски начин“. Изграждали полеви фортификации при всяка възможност, преди боя и след боя, когато се предполагало, че на това място ще се води битка. Използвали укрепленията като заслон и психологическа сигурност за следващите действия (нападателни и отбранителни). И ако по принцип не обичали да се бият от редутите, най-вече от страх от обкръжаване, в окопите се отбранявали до последна възможност.³ Ръководителят на въстаниците Караджоргже (Черен Георги) Петрович до края на въстанието избягвал силно укрепените позиции, които изисквали дългоременно присъствие на голям брой хора в постоянни или полски фортификации. Освен това, липсата на опит и слабата въоръженост с инженерно оборудване и обсадна техника, необходима за превземането на града с атака и поуките натрупани при превземането на Белград повлияли за взимането на решение за избор на такава тактика.

От турска страна за водене на военните операции в района на голен Дунав през 1809 г. е назначен великият везир, сераскерът на Ерзурум (Erzerum, източен Анадол), опитният „Слепия“ Юсуф Зияудин Паша (Kör Yusuf Ziyaüddin Paşa, 1747-1818). Главнокомандващ оперативните сили, разположени в град Ниш, бил не по-малко способният румелийски валия, сераскер Хуршид (Рушит) Мехмед Паша.

Хуршид паша забелязал пасивното поведение на сръбските въстаници и докато още обсадните укрепления не били изградени, опитал до 5/17 май на три пъти да пробие обсадата навън, но и трите пъти бил отблъснат.

При отсъствието на класическа обсада с концентрични линии около града, на защитниците на крепостта успели да се притекат на помощ подкрепления от войските на Дервиш Бег⁴ мутасариф на Чаковския санджак, Мустафа Паша (Mustafa pashë Gjakovën, мутасариф на призренския санджак) Махмуд паша Ромула (Mahmut Pashë Rrotilla, mytesarif i sanxhakut të Prizrenit, с поемкло от Люм), мутасариф на прищинския санджак (mytesarif i sanxhakut të Prishtinë) и Малич-Паша Джинич.⁵ След пристигането на новите сили турците засилили нападенията си извън крепостта. В периода 10/22 - 18/30 май нишкият гарнизон три пъти нападал укрепените сръбски линии, а най-силнен бил този на 12/24 май.⁶

Съперничеството и нетърпимостта, които съществували между Милойе Петрович и Петър Добриняц се отразили негативно на морала на обсадните войски преди решителната битка. На 10/22 май Търнавац разбрал, че е направил тактическа грешка, като още на 2/17 май бил наредил на Велко Петрович да напусне левия фланг на позицията с конниците си и да се насочи към Баня, за да възпре турските сили от Вугин в направление на Гургусовац (Княжевац) и Баня и предотврати проникването им към Каменица⁷. Конницата на Велко Петрович между Фоча и Баня се сблъскала с отряда на Карафеуз (Kara Feiz – водач на кърджалии от Брезник (област Перник в България), който се опитвал да пробие обсадата и да влезе в Ниш. За боят на Карафеуз с групата на Велко Петрович руснаците и австрийците изпратили противоречиви съобщения. Константин Родофиникин (1760—1838), съобщил на

командира на Дунавската армия княз Александър Прозоровски (1732—1809) на 19/31 май, как Карафеуз нападнал на Хайдут Велковия “ретрашна-мент” и след претърпени големи загуби успял да вкара в помощ на обсадените в Ниш турци само около 1000 човека, докато останалите 3000 бойци са задържани в района на Баня.⁸ Но, барон Себастиан Симбшен (1745-1820) още в рапорта си от 17/29 май съобщава, че Карафеуз с 2000 кърджалии притиснал Хайдут Велко към река Нишава чак докато на сърбите не им дошъл на помощ отряд от 3000 човека (Петър Добриняц?).⁹

В същото време неуспешните руски военни операции в района на големия Дунав дали възможност на Юсуф Зияудин Паша да отдели от главните си сили корпус на Измаил Бег (Szeresser Ismael Bey), аян на Серес (Serres), от 15.000 човека и да го насочи през София в помощ на обсадения Ниш.¹⁰ Тези войски влезли в града на 8/20 май 1809 г., с което силите за отбрана нарастнали на 35.000 войника.¹¹ На практика в Ниш се концентрирали силите на албанския корпус на Мухтар Али-Паша Тепегеленли (Muhtar Tepedelenli Ali Paşa, син на Yanya Sultaný Tepedelenli Ali Paşa), 7000 конника на Али-Паша¹² Чор Ахмед Паша (Kör, Ahmed Paşa) от Враня (Vranja), Чазу Паша (Csassi Paşa) от Лесковац (Leskofça) и Карафеуз.¹³ Ситуацията на Каменица се влошила още повече при заминаването на Петър Добриняц на 16/28 май с неговия отряд и две оръдия на помощ на Хайдут Велко “при Баня”. След заминаването на Велко Петрович и Петър Добриняц сръбските сили намалели с 2000 пехотинци и конници.

Известени за изтеглянето на част от въстаническите сили, турците предприели на 19/31 май, в сряда на Света Троица, решителен удар, с който да разбият обсадата. В ранни зори, цялата войска излязла от града и по пътя през Преволец, покрай табията Мухтар паша, заела положение пред най-крайни редут на Стефан

Синджелич. В центъра била конницата с две полски оръдия пред фронта, в двата края била разположена пехотата, а на хълма Виник, отдалечен на 2,5 км от Чегър, изтеглили тежката градска артилерия, която започнала да обстрелва чегърския редут.

Синджеличевият редут, обърнат фронтално към Виник, като най-външен, бил най-голям и най-добре укрепен. Имал правоъгълна форма с размери 260-280 крачки (около 190 м) x 50-60 крачки (около 40 м). Състоял се от външен и вътрешен ров и насип с палисада (ограда). За защита на бойците, вместо с траверс, по средата бил изкопан окопен заслон, който свързвал по дължина вътрешните ровове. От двете страни на окопа на челния – югозападен насип имало врати (сали-порт). Синджеличевият команден пункт бил в северо-западния край на укреплението в ъгъла между окопа и челния насип, а складът за боеприпаси бил вкопан в югоизточната страна. Преди атаката, позицията отбранявали въстаници от Раванса, Алексиначка и Ресавска нахия.

По традиция турските войски започнали битката след прочитането на молитва за защита и задължителната "сабах намаза" (Sabah Namazı). Към редута те изстреляли само два залпа от полски оръдия. Турската пехота се придвижила в редици на бавен ход докато се приближили на разстояние един изстрел от пушка (около 300 крачки, приблизително, 225 м). Там те спрели, войниците от първата редица изстреляли един залп по посока на въстаниците и последвала атака с хладно оръжие и пистолети. Огнят на защитниците покосил първите турски редове и ровът пред редута бързо се напълнил с трупове на убити турски войници. След четвъртата атака това дало възможност на турците да преминат през препълнения с трупове ров, да се прехвърлят през насипа и да влязат в редута. Започнал бой гуша за гуша. Оградите били унищожени от артилерийския огън от Виник (".... отбранителните

съоръжения нямали арматура от колове и върлини, понеже наблизо нямало гора“).¹⁴ Стефан Синджелич поискал от Търнавац да му изпрати спешно на помощ един отряд конници, но главнокомандващият Моравския корпус и Петър Добриняц, който междувременно се бил върнал на бойното поле, гледали развитието на битката от гъното на отбранителната линия и не реагирали на молбата за помощ. Повечето от подчинените на войводата предлагали да излязат от окопите и да ударят турците в гръб, но Милойе не разрешил.

Като видял, че е изоставен на собствените си сили и ясно съзнаващ превъзходството на неприятеля, Синджелич решил да извърши един акт на геройско отчаяние. Изстрелял пистолетен куршум в склада с барут. Последвалата експлозия разрушила редута и убила намясто около 2000 сърби и всички турци наоколо. Разрушителната експлозия преживели само трима души – Милош Чук от Чичевац (със 7 рани), известният Дачо (с 12 рани) и още един боец от Ресава.

Турската войска бързо се организираща и продължила боя с атаки на вълни към другите укрепени позиции на въстаниците. Милойе наредил артилерийските позиции да бъдат напуснати и оръдията да се оттеглят в посока на Делиград. Тогава Петър Добриняц заповядал на своите хора да напуснат отбранителната линия и да отстъпят към делиградските укрепления. При оттеглянето пострадали още около хиляда човека.¹⁵

Съгласно австрийски източници, общите сръбски загуби са 3000 убити (с ранените загубите наброявали около 7000 човека), а в турски ръце паднали всички оръдия (7-12), коне, провизии, 300 каруци с муниции (без да се броят пушките и облеклото), и 400 военнопленника.¹⁶ По записка от Земун, изпратена на 25 май/6 юни до старейшините в Петроварадин, в боя при “Баня и Делиград” Сърбите са нападнати от „турски отряд

от 18000 човека“ и са изгубили 5000 бойци и всичките си оръдия, докато турските загуби били 8000 убити.¹⁷ Австрийският интернунций при Високата Порта, граф Щирмер (1752-1828), съобщил от Цариград на държавния секретар, граф Щадион (1763-1824), че на 6/18 юни пристигнал татарина сераскер от София Хуршид Паша, с новината че турците пленили при Каменица 1 конска опашка, 12 знамена и 5 оръдия. Като доказателство за победата Хуршид паша изпратил в Цариград всички пленени знамена и 16 конски товара (juks) с отрязани сръбски глави и уши.¹⁸

Очевидна е разликата в различните източници за броя на въстаническите оръдия. Повечето от тях твърдят, че въстаниците са загубили всичките си оръдия. Съгласно диспозициите от май 1809 г. на полевите укрепления са били разположени 11 оръдия. Австрийците неопределено споменават пленени от 7 до 12 оръдия, Иван Мишкович – 13, а Щадион съобщава за пленени само 5 оръдия. Съвсем възможно е 4 оръдия в Чегърската редут да са унищожени от експлозията, а две оръдия от левия фланг са били изтеглени по време на операцията от Хайдут Велко в посока на Гургусовац и загубени при сблъсъка с Карафеиз.¹⁹ Това поражение напълно оправдало мнението на Черен Георги, че пасивната отбрана на укрепени позиции е гибелна за въстаниците. Пренебрегвайки опита си от боя при Иванковци и Каменица, въстаниците повторили същата грешка и при Делиград.

Трудно е да се прецени приноса на турската артилерия за победата на Каменица и по-специално за въздействието на тежките оръдия от Виник за разрушаването на отбранителната линия. Известно е, че въстаниците са имали по-голям брой оръдия, които освен тези на чегърския редут, не са употребени по адекватен начин срещу гъстите маси на нападателите. Пасивността на артилерията от другите

позиции се оправдава със страха от евентуални поражения от приятелски огън на собствените си войници. Истината е, че такава опасност е възникнала чак когато турците са преминали през насипа на редута.

С какви артилерийски системи са разполагали двете страни през 1809 година?

Артилерията на въстаниците

За разлика от османската армия, която имала петвекова традиция в изработката и използването на артилерия, за въстаниците развитието на този род оръжие, набавянето на суровини и изработването на оръдия било свързано с изключителни трудности.

В началото на 19 век в Белградския пашалък техническото и занаятчийско производство били на ниско ниво. Липсата на суровини, специалисти с технически познания и строго спазваните наредби, забраняващи производството на оръдия на друго място освен в истанбулския арсенал Топ хане и другите държавни работилници, не позволявали създаването на артилерийски оръжия. Такава била ситуацията и с познанията за работа и използване на артилерията. В Сърбия нямало обучени артилеристи дори и на ниво нижни чинове. От друга страна много хора имали натрупан боен опит от участието им в европейски армии. В състава на австрийските войски от 1788 до 1791, оперирали няколко доброволни (Freicorps) формации, главно съставени от Сърби от Белградския пашалък. Част от тези хора останали до 1804 година на австрийска служба и опознали новия противник – френската войска. Към въстаниците се присъединили и голям брой опитни доброволци от австрийските граничари.

По време на Седемгодишната война австрийските граничари са обхванати от реформите на граф Лац

(1725-1801). Лаци въвел нова организация и тактика, пригодена към манталитета и бойната стойност на тези войски. По времето на твърдата линейна тактика с необходимата железна дисциплина, граничарите били използвани като лека, мобилна пехота, специализирана в така наречените «малки войни», където малки тактически единици воюват в разсипан строй, като умело използват релефа на терена.

Регулярната войска използвала полкова и батальонна артилерия. Оръдия с калибър 3 фунта и максимален обсег от 260 до 750 m давали непосредствена поддръжка на пехотата (на практика увеличавали плътността на огъня) като поразявали противниковата линия. Разпръснатата по широк фронт, без създаването на отделни формации, от артилерията нямало тактическа полза. Промяната настъпила с появяването на френската революционна армия. Липсата на дисциплина и обучение необходими за линейната тактика французите заместили с въвеждането на атаки с разпръснат строй и използване на релефа на терена. Старата артилерия не била достатъчно гъвкава за да следва батальоните, които атакували на групи разпръснати на широк фронт и не била ефективна срещу бързоподвижни и разпръснати цели. Това наложило концентрирането на оръдията в самостоятелни тактически групи, които да действат на отделни точки в батареи от по 4 – 6 оръдия и 2 гаубици. По този начин артилерията се издигнала и тактически като отделен род войска.²⁰

Маршал Руври през 1789, при обсадата на Белград, ръководел артилерията на Лаудон (1717-1790). Анализирал бойния опит, натрупан през сръбската кампания 1793г., предложил набавянето на пиемонтски планински оръдия от 1 и 3 фунта.²¹

В този исторически период голяма популярност

получава оръдейната система на Грибовал (Jean Baptiste Vaquette de Gribeauval, 1715-1789). През 1776 година той пристъпил към модернизация на френската артилерия. Особено внимание отделил на производствената технология, организацията и теорията, а така също и на разработването на таблици за стрелба с точни изчисления на количеството необходим барут. Оръдията олекнали средно с около 22 %. Били приети стандартни калибри от 4, 6 и 8 фунта, били приети за ползване железни оси, а оста на рамената била свалена с 1/12 от калибра под оста на цевта (намалил се удара върху механизма за елевация). Грибоваловата система имала и недостатъци. Голямото тегло на лафета се отразявала негативно на подвижността на оръдието. На каменист и трудно проходим терен дървените части лесно се чупели, а оръдието не можело да действа веднага при излизането на позиция. При транспорт цевта се закрепвала в походно положение в специални гнезда и било нужно време за привеждането ѝ в бойна готовност.²²

При започването на въстанието сърбите нямали технология и условия за производство на оръдия. Опитът им в предишните военни действия, познаването на терена и противника помогнали за изграждането на прагматична визия за развитието на артилерийски сили. Те се създавали постепенно. В началото чрез доставки от чужбина, а след това чрез изработка в собствен арсенал.

Първи представители на сръбската артилерия са легендарните дървени оръдия - черешови топчета. Черен Георги поръчал на доставчика Алекси Дукич през пролетта (22 февруари/6 март - 27 февруари/11 март) 1804 г. две оръдейни цеви. Изработил ги от черешово дърво, обковано с железни пръстени, най-добрия колар от Загорица край Топола.

Двете оръдия били готови до края на месеца. С

това импровизирано средство Черен Георги желаел за повдигне духа на своите слабо въоръжени войски. Те били използвани за първи път при нападението на Рудник, само като сигнално средство (на хълма Явор). Станой Главаш също през 1806 година дал сигнал за нападението на Топлица с «лек дървен топ, обкован с обръчи».²³ Тези примитивни оръдия, без никаква бойна стойност, били използвани дълго време за подаване на сигнали в боя или поздравя със салют.²⁴

В първите дни на борбата въстаниците могли да намерят артилерийски материали само от Австрия. През март 1804 г. В Бела църква се опитали да вземат на заем от среднодунавския пограничен отряд едно оръдие.²⁵ През същия месец Йован Йованович, епископ от Нови Сад изпратил в разбунтувана Сърбия първото три фунтово железно оръдие. Месец и половина по-късно изпратил още едно. Оръдията били ремонтирани и поставени на лафети в гарнизонния арсенал в Петроварадин и доставени в Сърбия на Яков Ненадович.

За значението на артилерията дава представа възникналото съперничество между Черен Георги и Яков Ненадович, който подчертавал, че пръв е закупил двете оръдия с негови средства, отричайки приноса на епископ Йованович.²⁶ Изтъквал заслугите си и за доставянето на трето оръдие. През септември-октомври 1805, си кореспондирал с търговеца Пулевич във връзка с купуването на оръдие, което в негова полза щял да заплати Дамианчич («Дамианче»). Писмо до Димитър Пулевич от 19/31 декември 1804 потвърждава, че оръдието (вероятно 6 фунтово) е пристигнало в Сърбия.²⁷ Парите били изпратени по Митро Цинцарина.²⁸

Важна роля при доставянето на оръжие имал земунският търговец Милош Урошевич. Урошевич още при първия си контакт с Кара Георги през 1803 г. обещал в случай на въстание да достави на сърбите «...хартия,

конци, барут, олово, кремъци, пушки (и) топове...». Кара Георги повикал през май 1804 г. Милош Урошевич, Драгутин Милутинович и Димитри Раткович, и се договорил с тях, че те ще доставят на войската при Белград освен другите военни материали и оръдия. Търговците обещали да помолят варадинския генерал-командир и да го подкупят за да им продаде от военните материали в град Варадин.»²⁹ До средата на юни 1806, Милош Урошевич поръчал за въстаниците един железен три фунтов топ. Освен него, земунските търговци подарили на въстаниците още два топа с по-голям калибър.³⁰

Нелегалното набавяне на оръдия създавало проблем с плащането, транспорта и прекарването през границата. Посредниците при сделките взимали огромни комисионни и рушвети. За да преодолеят тези проблеми, въстаниците се опитали да си доставят артилерийско въоръжение по легален път. През февруари 1806 г. в леярната Айсензусверк в Унтер Крейн при двора на княз Вилхелм фон Орспергишен били поръчани за изработка 30 железни оръдия от различни калибри. Членовете на люблянския рудодобивен съвет не знаели как да реагират. Страхувайки се от политически усложнения, на 2/14 февруари поискали мнението на Дворцовия съвет и на Дворцовия военен съвет. Председателят на съвета, граф Венцел Йозеф фон Колоредо обявил на 15/27 февруари, че независимо, че официално няма пречки леярните в Австрийската империя да приемат поръчки от чужбина, политически е неприемливо да се изработват оръдия за сърбите. Един месец по-късно на 7/19 март Държавната канцелария предприела първите стъпки, за да предотврати предоставянето на оръжие на въстаниците. Забраната била постановена в закон, който забранявал всякаква търговия на военни материали със Сърбия.³¹ На 30 април/12 май върховният полицейски началник барон

фон Шумерау наредил поръчката да бъде отказана.³² Все пак има вероятност оръдията, закупени чрез Димитър Пулевич и Милош Урошевич, да са произведени в леярната в Австрийския двор. За отбраната на Кранска в дворцовата леярна били изработени 24 железни корабни оръдия. При нашествието на французите през 1797 г. оръдията били преместени във вътрешността в град Нови саж и консервирани в арсенала в Петроварадин. До тези оръдия лесно можело да се стигне не само поради слабия контрол, но и поради корумпираността на австрийските офицери.³³

Увеличаващият се брой оръдия в ръцете на въстаниците започнал да притеснява Високата порта. По време на военните действия през 1804-1805 г. сръбската Войска пленила и няколко турски оръдия. Мухиб Ефенди - посланик на турския султан Селим-III обвинил в Париж и Виена, че Австрия снабдява с оръдия сърбите. Австрийският министър на външните работи Йохан Щадион граф фон Вартхаузен заповядал на военния министър да разбере истинския произход на сръбските оръдия. Граф Филип Фердинанд Гринне още на следващия ден обявил, че Сърбия разполага освен с пленените турски оръдия и с други образци, но те не са преминали официално австрийската граница³⁴ Гринне знаел за преговорите на сърбите с дворцовата леярна и освен това получил разузнавателна информация от Дубровник за доставката на 36 оръдия от Грац, които били произведени в леярната Берг верк в Решица, Банат. На Високата порта били дадени твърди уверения, че на територията на Войводина и Унгария ще се проведе полицейско разследване и ще се засили контрола по местата където е възможно да се прекарват контрабандно през границата материали в Сърбия и че за в бъдеще такива инциденти няма да се допускат.

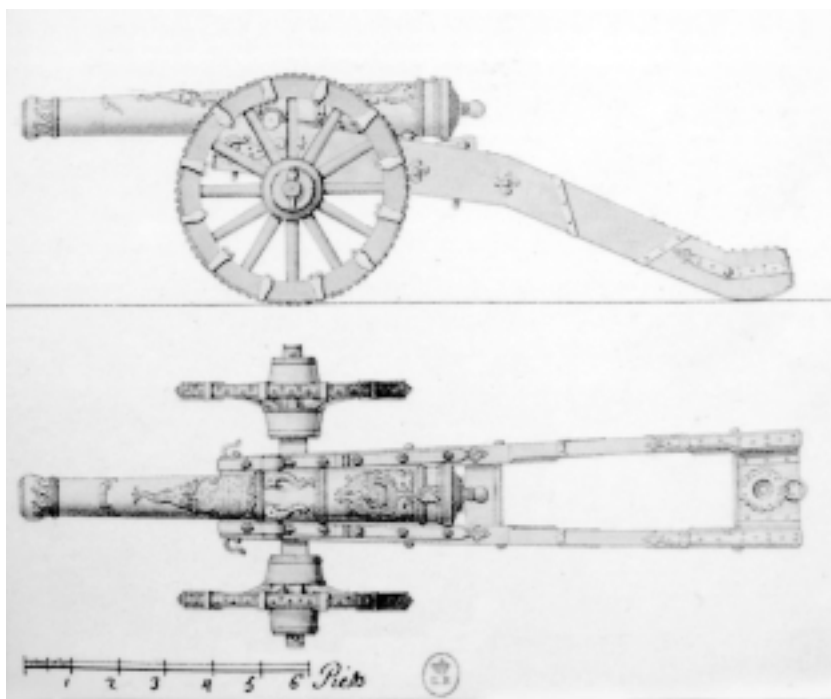
Втори банатски полк осъществявал контрол в Нови Саж. Комендантът на Темишвар, барон Петер Дук

фон Кагар провеждал следствието в Рашица, а върховния комендант граф Йозеф Йохан фон Белегард в Грац.³⁵

На 15/27 юни барон Йохан Георг фон Дженин докладвал дислокацията, броя и произхода на сръбските оръдия. В Смедерево пленени от турците 5 мортири и 17 оръдия. В Шабац две оръдия. В Бйелина три оръдия. На Рудник две оръдия. Пет оръдия, купени от контрабандисти в Грац.³⁶ Два дни по-късно капитан барон Волген изпратил най-точното донесение за произхода на сръбските оръдия. Сърбите разполагали с 20 качествени оръдия. По-голямата част от тях били военни трофеи, а 3 или 4 са закупени от земунските търговци Пулевич и Урошевич. Две железни три фунтови оръдия са доставени от новосадската «илirsка» църква (чрез епископ Йованович). Волген споменава и за наличието на тежко 24 фунтово оръдие в лошо състояние, усилено на три места с метални пръстени.³⁷

Противно на Волген командирът на Влашко-илирския 13-ти граничен полк полковник Йохан фон Перетич в донесението си до барон Дук фон Кагар подържал теорията, че оръдията са от Рашица и Грац. Въстаниците закупили от търговци в Грац 36 оръдия. От Осиек още 40 оръдия, а 50 оръдия от различен калибър от Петроварадин. Перетич твърди, че при Миленко Стойкович лично е видял 50 оръдия, от които 6 бронзови 12 фунтови.³⁸

Резултатите от разследването са обобщени на 26 юли/7 август 1806 година. Случаят с леярната Айсенгусверк в Унтер Крейн бил ясен и с редовни документи. Що се отнася до оръжието от Щайер, фон Белегард дошъл до прозаични резултати. Още през 1801 година градският леяр на камбани Селесиус Фелтер, без знанието на властите, изработил по поръчка на руския търговец Фулимонов 8 еднофунтови корабни оръдия. Оръдията били предназначени за белградския паша.³⁹ Оръдията не били завършени. Фелтер разполагал с

Френско полско оръдие система Валер М1732

бургии с размер 1/4, 1/2 и 1 фунт (13, 26,5 и 53 мм), но нямало майстор, който да направи пробиването на точен калибър на отлетите цеви.⁴⁰ По всичко личи, че следователите сбъркали дворцовата леярна с тази в Щаер.⁴¹ Следствието в Рашица също не дало резултат. Можем да предположим, че в предполагаемия брой оръдия от Рашица са включени железните оръдия доставени от Австрия.⁴²

Поради конспиративния начин на доставяне на оръжие е невъзможно да се определи точния брой оръдия доставени от Австрия. Във всеки случай той е по-голям от този, който предполагали или желали да признаят австрийските официални власти. Поради безспорни факти не можели да отрекат австрийския произход само на 6 оръдия.

Факт е, че дори и тези 6 оръдия нямало да може да преминат през границата, ако не били корумпираността, но и добронамереното сътрудничество на отделни австрийски офицери (и то на високи командни постове).⁴³

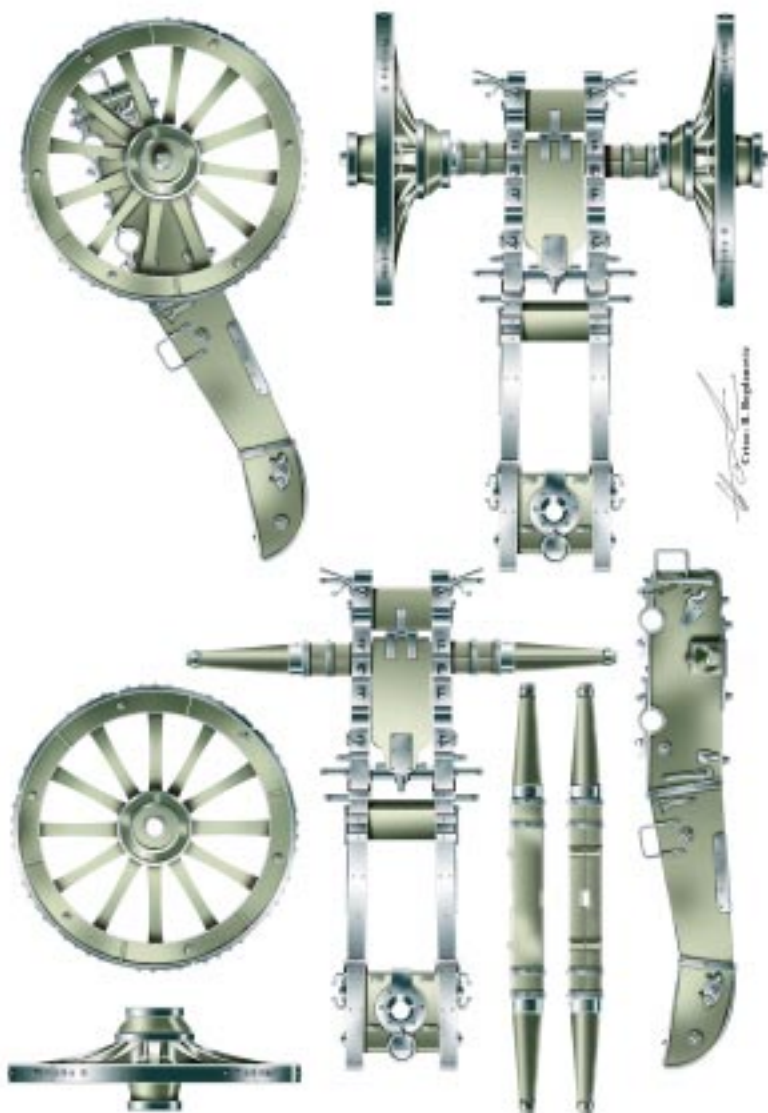
В състава на сръбската артилерия били включени трофеи от различни калибри. Поради противоречивите данни е невъзможно да се определи точния брой на пленените турски оръдия. В крепостта на Смедерево са пленени няколко оръдия в лошо състояние. Австрийски източници от 1805 г. сочат 5 мортири, а от 1808 г. 10 оръдия.⁴⁴ При Делиград през 1806 г. от Шашит паша са отнети 8 оръдия.⁴⁵ В боевете от Алексинац към Ниш, около 16/28 август 1806 година, сърбите се сдобили с още 14 оръдия.⁴⁶ На 14/26 януари 1807 турците изоставили в крепостта в Шабац 9 тона и една «кумбара» (мортира).⁴⁷ Йеремия Гагич пише в книгата си «Дневник», че на Големия остров на 5/17 юни са пленени 4, а на 19 юни/1 юли 1807 г. на Малайница 11 оръдия и 4 «кумбари». Руски извори приписват този успех на войниците на Исаев, твърдейки, че трофеите от Малайница са

скромни - само 2 тона и 2 «мортири».⁴⁸ Най-голямо количество артилерийски трофеи са пленени в Белград. Крепостта Варош паднала в ръцете на въстаниците на 30 ноември/12 декември 1806 година. До 10:00 ч., на позициите покрай палисадите и в окопите са пленени 22 осамнадесет- и дванадесет фунтови топове («18 и 12 финдер») и 4 «кумбари», а до вечерта при уличните боеве в ръцете на въстаниците паднали още около 20 оръдия от различен калибър.⁴⁹ С този усилен арсенал започнало нападението на главната белградска крепост Кале. Заради блокадата на реката на 3/15 декември 1806 г. Милойе Петрович, Вуле Коларац и Антонийе Протич прехвърлили едно от пленените оръдия на Военния остров (който бил под австрийска юрисдикция) и го насочили към Су капия (речната врата).⁵⁰ Въстаниците превзели «Долния град» на крепостта на 14/26 декември 1806, а «Горния» на 27 декември 1806/8 януари 1807 година.⁵¹ Количествено погледнато плененото оръжие в Белград било голямо. Командващият руската Дунавска армия генерал от кавалерията Михелсон посочва в своя рапорт № 245 от 23 декември 1806/4 януари 1807 г. - 300 оръдия от които само 80 били годни за употреба.⁵² Руският майор от инженерните войски Грамберг твърди, че на 14/26 юни 1808 г. в Белград са пленени общо 253 оръдия от различни системи и калибри от 1 до 22 фунта. На лафети били поставени само 25-mortири и 15 оръдия.⁵³ Освен немарливото отношение и лошите грижи към позиционната артилерия турците използвали по време на продължителната обсада дървените лафети за огрев. Преди падането на града разрушили и повредили голям брой от оръдията, като им забивали метални клинове в запалките.⁵⁴ Сърбите се постарали своевременно да ремонтират част от оръдията. Три цеви били изпратени в Забрежје при Лозница, където под надзора на Манийе и Яков Ненадович, били отремонтирани и поставени на лафети.⁵⁵

Предполагаме, че тези ремонти са извършени в координация с подготвяното нападение през река Дрин. На 2/14 април 1807 година от Брусница, Кара Георги заповядал на Яков Ненадович, Лука Лазаревич, Стоян Чупич и на други войводи от Валявска и Шабачка нахи да потеглят с войските си и навлязат в Босна, по коритото на река Дрин, южно от река Сава. Той планирал лично през Ужице да удари Вишеград.⁵⁶ По времето на тази офанзива сръбските въстаници за първи път се сблъскали с френската или както се смятало тогава - най-добрата артилерия на тази епоха.

Турските неуспехи в Сърбия събудили интереса на Наполеон към този район. След битката при Аустерлиц (21 октомври/2 ноември 1805) той побързал да се приближи до тези размирни райони на Отоманската империя. През първата половина на 1806 г. Наполеон окупира Далмация и разположил наблюдателни пунктове в Травник, Вудин, Скадра и Янина - главно центрове на разбунтували се пашалъци и откъснали се от централната турска власт. Артилерийският генерал Огюст Мармонт изпратил в тези места инструктори със задача да обучат турски артилеристи.⁵⁷ Преди началото на офанзивата на Черен Георги на 18 март/30 април 1807, в Травник, център на босанския санджак, пристигнало от Далмация едно разглобено планинско оръдие, 14 французи и група далматинци от Синя.⁵⁸ По инструкциите на 4 френски артилеристи турците изработили лафети за оръдията.

В началото на юни генералният консул Пиер Давиг изпратил от Босна в Далмация 2000 кирки и лопати, необходими за прокарването на път през Пролог и Дувна. Французите имали намерение да отворят нов, по-кратък път между Френска Далмация (Сплит) и босанския пашалък, по който лесно да могат да снабдяват с военни и артилерийски материали

Лафет на френско полско оръдие система Грибовал М1765

застрашените зони на Зворничкия санджак.⁵⁹

В следствие на помощта на Наполеон и желанието му френски специалисти да водят турски войскови части се достигнало до директен сблъсък със сърбите. Сред войските на Хасан-паша Дувляк, 20 май/1 юни 1807, се намирили две батареи (12 оръдия) под командването на френски офицери и френска прислуга на оръдията (по 6 артилеристи на оръдие, 72 французи). На 2/14 юни сърбите унищожили целия Кючуковичев «байрак» и пленили 2 френски от 4 турски шест фунтови оръдия и 7 френски артилеристи, на които веднага «без пардон» отрязали главите. Дванадесет дни по-късно (14/26 юни), на сръбския бряг на река Дрин са пленени още трима френски артилеристи с ниски чиновци и един офицер.⁶⁰

Калибърът на пленените оръдия, който отстъпва от системата Грибовал показва, че на турците е доставен застарял материал от чуждестранен произход, иначе отговарящ на изискванията на декрета от 1792 година за качеството на артилерийското въоръжение. Константин Ненадович пише, че «единият от двата (шест фунтови) тона, които Яков пленил от французите бил...от някогашното Полско Кралство. На цевта имало герб на Полското кралство, надпис около него и годината, в която е отлято оръдието... Отливката била великолепно изработка. Оръдието попаднало отнякъде в ръцете на французите.⁶¹ Става въпрос за «полково» оръдие М1766, разработено по времето на последния полски крал Станислав II Август (1732-1798).⁶²

През 1807 година въстаниците започнали да получават руска помощ и артилерийско въоръжение. Командирът на Дунавската армия генерал Иван Иванович Михельсон (1740—1807) заповядал на 26 юни/8 юли на генерал-майор Иван Иванович Исаев 1-й, да отдели от армейския артилерийски парк 6 оръдия и да

зи остави на сърбите. Исаев взел от състава на Огеския артилерийски гарнизон 4 шест фунтови и 2 три фунтови оръдия.⁶³ По заповед на новия командир на Дунавската армия, княз Александър Александрович Прозоровский (1732—1809), командирът на артилерията генерал-майор Карл Карлович Сиверс (1772 – 1856) предал на въстаниците на 11/23 август 1808 в гр. Яш още 6 оръдия. Оръдията получил в Крайова генерал-майор Исаев, който допълнил транспортния ешалон с още военни материали от 16-та дивизия. Поради недостига на конски въпрягове се наложило да бъдат превозени на два пъти. Първият контингент с 6 оръдия е изпратен през Дунав на 12/24. Той пристигнал в Пореч на 18/30 октомври. В Пореч цялото оборудване (втория ешалон пристигнал на 29 октомври/10 ноември) е натоварено на три кораба които пристигнали на белградското пристанище на 17/29 ноември. Транспортните разходи от Крайова до Белграда покрил Константин Константинович Рогофиникин (1760-1838). Военният съвет му издал на 22 ноември/4 декември 1808 г. «квитанция №1280» за 700 гроша. Два дни по-късно, Черен Георги съобщил на Прозоровски за успешното транспортиране на военните материали.⁶⁴ Ревностни австрийски конфиденти (разузнавачи) забелязали, че от корабите са разтоварени и 5(?) турски оръдия и две коли натоварени с картуч. Това показва, че помощта произхожда от пленени през войната оръжия.⁶⁵

Без значение на тежкото положение в което била Дунавската армия, сърбите не били доволни от руската помощ, която до 1812 година била в размер на 5 батареи. Не е съвсем ясно и кои от материалите били наистина от руския артилерийски парк и кои от пленени оръжия (за което указват австрийските източници).⁶⁶

Набавянето на оръдия от Австрия, съпроводено с чести забрани и политическо изнудване и недостатъчната и некачествена руска помощ подтикнала

въстаниците да мислят за собствено производ-ство на артилерийски изделия. От съобщението на Грамберг от 14/26 юни 1808 г., който по заповед на командването на Молдавската армия направил оглед на всички фортификации в Сърбия от 4/16 март до 3/15 юни, в Белград се намирали 253 оръдия и 25 мортири с калибри от 1 до 22 фунта (от тях на лафети били само 40 оръдия); в Шабац - 13 оръдия; в Смедерево - 10 оръдия; в Пореч - 30 оръдия, калибър от 1 до 12 фунта; във Валево - 3 три фунтови оръдия; в Чуприя - 4 оръдия калибри от 1 до 3 фунта; в Чачак - 2 оръдия от (?) фунта; в Лешница - 3 три фунтови; в Лозница - 3 оръдия с калибри 3 и 6 фунта; в Рач - 4 четри фунтови; в Ясица - 4 оръдия от 2 до 4 фунта; на Делиград - 6 оръдия с калибри от 1 до 3 фунта; в Каловаш - 3 оръдия от 2 до 5 фунта и, по окопните укрепления - 2 до 6 оръдия с калибър 5 и 6 фунта.⁶⁷ Въстаниците разполагали с 375 оръдия, от които във вътрешността се намирали 97. Очевидно, че ставало въпрос главно за стари турски оръдия от различни системи и калибри. Ако процентът годни за употреба оръдия забелязани в Белград (около 14%), го приложим хипотетично за всички останали, то въстаническата войска е можела да използва само около 52 оръдия.

Набива се мисълта, че голямото количество негодно въоръжение, главно концентрирано в Белград, трябва колкото се може по-скоро да се ремонтира или да се употреби като суровина за изливане на нови оръдия. На едно от първите заседания на Правителствения Съвет в освободения Белград (между 24 февруари/8 март и 6/18 март 1807), е взето решение «... в Горната крепост да се изгради арсенал (и) тополивница...(леярна за топове)».⁶⁸ За тази цел в осматочка на проекта за конвенция, който на 28 юни/10 юли 1807 г. в лагера край Неготин, Кара Георги, Миленко Стойкович и Йеремия Гагич предали на руския

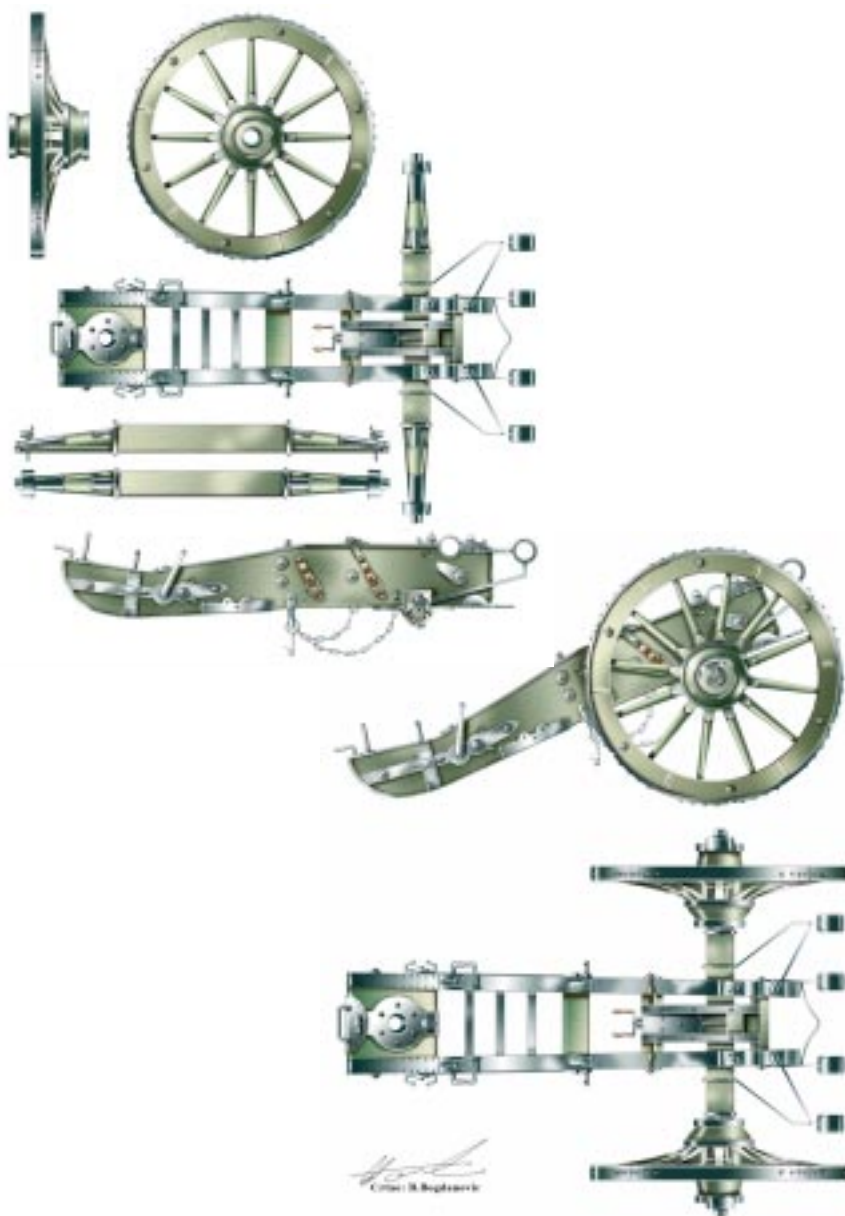
представител - полковник маркиз Паулучи (?-1849), е вписано искането: «Поради това, че в Белград и други градове има голямо количество развалени медни и бронзови оръдия, които може да бъдат поправени или използвани за суровина, нека (като помощ от Русия) се изпратят няколко майстори леяри...».⁶⁹

При острата нужда от оръдия сърбите нямали време да чакат руската помощ и майстори. Със знанията, с които разполагали и материалите, които имали, те пристъпили към самостоятелен ремонт и изработка на лафети за пленените оръдия. Освен споменатите случаи в Забрежие при Лозница и в Шабац през 1808 година с това се занимавал Михаило Милосавлевич, родом от Рудничка нахия.⁷⁰ Тежки позиционни топове са поставени на фортификациите във вътрешността на страната на временни лафети. В Белград ремонтът и производството на военни материали е концентрирано в «Долния град» на крепостта. Работилниците се намирали в сгради по протежение на северната стена на крайбрежния бегем, западно от кулата на Небойша и стария пристанищен бегем (крепостна стена). Въстаниците всъщност използвали стария австрийски арсенал и сградата «Цайхаус» (Zeughaus), разположена западно от Арсенала.⁷¹

Според списанието «Монитор», адаптирането на тези обекти за нуждите на леярната започнало преди април 1807 година.⁷² В Арсенала през цялата 1807 и първите месеци на 1808 въстаниците само ремонтирали стари цеви и изработвали нови дървени лафети. За изработването на колеа и лафети са наети и известен брой квалифицирани австрийски граждани. Тяхната помощ била значителна и важна, затова е разбираемо разочарованието на сърбите, когато тези професионалисти, по заповед от Виена, се върнали в Земун през февруари 1808.⁷³ За щастие те обучили много хора, които продължили работата. Под надзора и напът-

ствията на австрийските майстори са произвеждани скъпи лафети на Лихтенщайновия принцип (M1753): с две страни, железен обков, с клин със зъбчата летва или безконечен винт за даване на елевацията.⁷⁴ По-късно преминали на подобен руски тип лафет (M1805) изработван по чертежи, донесени от майор Лавров. Австрийските разузнавачи ги разпознали по «руското», зелено защитно оцветяване.⁷⁵ В тополивницата успешно се ремонтирали цеви и поставяли на нови лафети.⁷⁶ Благодарение на австрийското обучение и практика, всяко оръдие преминавало изпитания съгласно тогавашните съвременни европейски предписания. Австрийски източници от това време съобщават, че в «Горния град» успешно са поставени на лафети 80 оръдия от които 30 са поставени на лафети от австрийски тип.⁷⁷ Оръдията били изпитвани чрез тест с хидравлично налягане и с контролен изстрел с усилен заряд. Нещо за което употребили голямо количество вода.⁷⁸ През този период няма спомен за отливане на артилерийски цеви в самия Арсенал.⁷⁹

Осъзнавайки, че нямат необходимите познания и технология за това, въстаниците настоявали руснаците да изпълнят конвенцията. Родофиникин бил принуден от барон Мейенсдорф, изпълняващ длъжността командир на Молдавската армия, да изпрати, макар и само за 10 дни, един артилерийски офицер за инструктор в Арсенала и барутчийницата. Новият командир на Молдавската армия генерал-фелдмаршал Прозоровски изпълнил това желание и на 8/20 октомври предложил такъв специалист да се избере от състава на Молдавската армия. На основание съгласието на цар Александър I, министъра на външните работи Румянцев и граф Аракчеев от 6/18 и 11/23 ноември, командирът на артилерията на Молдавската армия, генерал-майор Сиверс, назначил на длъжността инструктор майора от артилерията Лавров.⁸⁰ Майор Лавров престоял в

Лафет
на австрийско полско оръдие система Лихтенштайн М1754

Сърбия от декември 1807 до края на януари 1808 година. За това кратко време само частично било реорганизирано производството на муниции и леко оръжие и били предадени технологични инструкции, чертежи и документация за оръдията. Повърхностното и кратко обучение (на практика, само инструктаж) не било достатъчно и не можело да задоволи въстаниците. По тази причина чак до юли 1809 г. в Сърбия нямало нито един професионален леяр на оръдия.⁸¹ Разбирайки, че са оставени сами, сърбите решили да рискуват с аматьорски проби за отливане на оръдейни цеви. По това време в Арсенала успешно функционирала само камбаноливница⁸², а вероятно и с руската документация и оборудване, доставено нелегално от Австрия, е организирана линия за отливане на оръдейни цеви. Поради недовършените съоръжения експериментите трябвало да се осъществяват на друго място, извън крепостта.

Основоположник пионер на работата по отливане на оръдия бил Милосав Петкович (Петрович), бивш общарски чирак и пропагнал часовникар («Tausend-kunstler»). Петкович е роден в Смедерево през 1772 година. Около 1790 се настанил за постоянно във Връшец където изучил часовникарския занаят. Една година живял в Смедерево, от където след освобождението се преместил в Белград, най-вероятно в средата на ноември 1805 г. Опитал се да преживява от часовникарство, но това не се оказало печелившо. Вероятно когато е разбрал, че властите търсят леяри, доброволно е предложил услугите си. В желанието си да получи работата твърдял, че цели 7 години е работил във Виенския арсенал и от там е дошъл в Сърбия. Това не се покрива с липсата на опит при първата фаза от работата му в Белград.⁸³ На разпитите в Земун на 9/21 март 1809, Петкович съобщил, че сърбите са го принудили да започне отливането на оръдия.

Практичният дух на въстаниците не би допуснал такава авантюра, да искат такава нещо от един обучаващ чирак и часовникар. По-късно самият Петкович се хвалил с роголюбие то си и принос към Революцията.⁸⁴

Отливане на оръжейни цеви е отбелязано за първи път в съобщенията на «ритмейстер» Млинарич (Rittmeister Mlinarich), от 18/30 март 1808 г., който престоял в Сърбия от 30 януари/11 февруари същата година (значи, отливането е извършено в края на февруари). Австрийският капитан с нескривана ирония описва «Тополивницата», за която слушал много в Белград. Според него тя «повече приличала на свещоливница отколкото на тополивница». Вместо да пробива цежите местният «откривател» (един «лъжемайстор» - явно Милосав Петкович) изкопал дупка в земята с формата на модела, в центъра, перпендикулярно, спуснал кръгло, здраво дърво и излял наоколо бронз. Разтопеният бронз изгорил дървото, а пък неправилно формираната цев се разчупила на «1000 парчета».⁸⁵ На 12/24 май упоритият Петкович се опитал по същия начин да отлее още едно 6 фунтово оръдие от австрийски тип (M1753). Според известния австрийски търговец и таен агент с псевдоним „F“ (контумацкия - карантинен- митнически служител Флора Стойков), при първия опит (за който споменава и ритмейстер Млинарич), бронзът на Петкович изстинал преждевременно, а втория път леярът не приготвил достатъчно количество разтопен метал. Двете цеви останали да лежат захвърлени край Цариградската капия, навън от Крепостта.⁸⁶ Това не обезкуражило «Таузенгкинстлера». Той се впуснал в трети опит - по «турски» метод, с глинени модели и (отново) с дървен калъп, за да избегне пробиването на канала на цежта. За жалост на 13/25 юни, и това отливане завършило с неуспех.⁸⁷ Чак при четвъртия опит, сутринта на 20 юни/2 юли 1808,

Милосав Петкович в присъствието на Черен Георги отлял успешно годна за употреба шест фунтова цев, за което е награден с два гука.⁸⁸ Симо Милутинович-Сарайлия представя този случай в друга светлина, размествайки хронологията на работата на Петкович, както и мястото на тополивницата. Петкович още през 1807 година, „за своя сметка и с помощта на жена си (Йелисавета, пристигнала в Сърбия през втората половина на януари 1806) /Отлял топче с 6 фунта калибър / Някак си го пробил, и направил лафет / Пак с жена си / Заели се, извлекли го сами / До пред сградата на Съвета на Горната чаршия; / Там го показал на сръбската власт, / И го подарил на ползу роду...“. „Властелин“ (Черен Георги и Правителствения Съвет), въодушевени от този успех, нареждат на Петкович „в Горната белградска крепост, близо до големите казарми при Небойшината Кула да изгради тополивница и арсенал; за целта да се доставят от Австрия на каквато и да е цена всичко което е потребно“. Според Милутинович, чак в тази леярна са се случили описаните неуспешни опити на Петкович да отлее шест фунтова цев.⁸⁹ Базирайки се на Вук Стефанович-Караджич, Леополд Ранке прави още по-голяма грешка; твърдейки, че Петкович, след първоначалните успехи, направил Тополивница в собствената си къща.⁹⁰ Запазенният архив на града ясно указва, че първоначалните успехи на Петкович от 20 юни/2 юли само наляли прекомерна самоувереност. Според австрийски източници, до 6/12 септември 1808 г. той опитва безуспешно да отлее още по-тежка осем фунтова цев.⁹¹

Симо Милутинович-Сарайлия локализира работилницата на Петкович на «долната чаршия» (значи, извън крепостта), което се сблъсква с твърденията на повечето съвременни източници. И според австрийските известия „Таузенгкингстлер“ работил в еврейската част на Вароша («Juden-Stat»), извън

Цариградската кания («ausserhalb den Constantinopler Thor»), следователно на терена на днешната «горчолска падина».⁹² Ако приемем частично Милутиновичевата версия, излиза че леярната се е намирала в близост до жилището на Кара Георги (днес ъгъл на Княз Михаилова и Караджа Петър) и сградата на Съвета (зоната на днешния Студенстски площад); трудно е да повярваме, че Петкович е успял да издърпа с жена си шест фунтово оръдие с маса от над половин тон на голямо разстояние от горчолската падина.

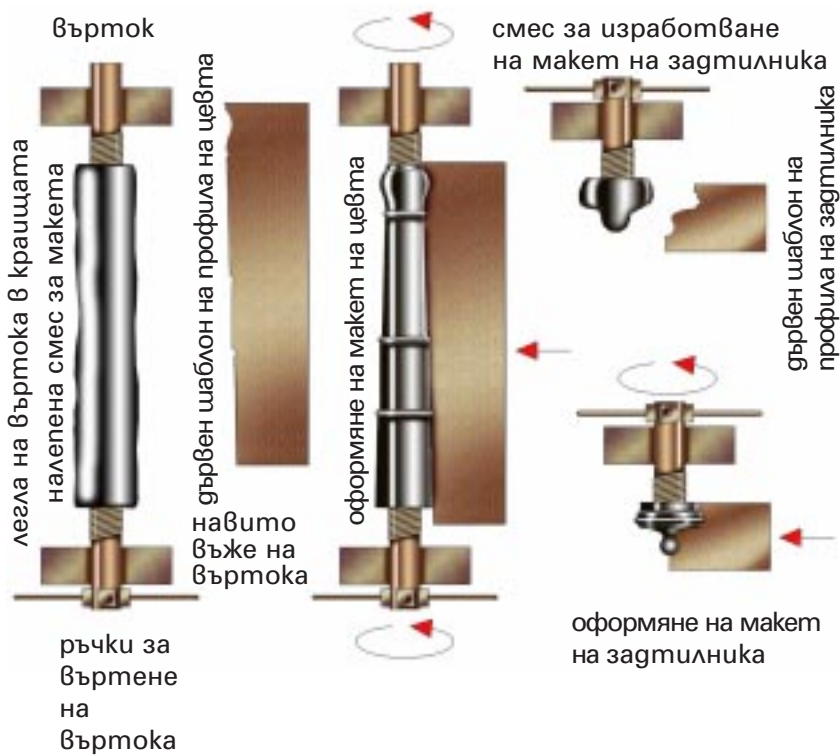
След поредния неуспех, Петкович е преместен на работа в тополивницата на белградския Арсенал, където вече имало група изкусни леяри. По негови думи, от септември 1808 г. до пролетта на 1809 г. (значи, чак след преместването в Арсенала), е изработил успешно 12 оръдия.⁹³

По време на тези експерименти в Арсенала започнали работа двама опитни австрийски майстори. Йохан Фогараш и Йохан Ботта. Фогараш е роден в Зибенберген през 1770 година. Работил заедно с баща си като отливали камбани в Банат и по-късно се установил трайно в Сремски Карловац. По заповед на главнокомандващия на 26 ноември/8 декември 1807г. Фогараш получил паспорт за легално пребиваване в Сърбия.⁹⁴ До 13/25 юни 1808 г. изключително професионално моделирал една четири фунтова цев, изработил калъп и успешно извършил пробно отливане (което за него, като изкусен звънчар, не представлявало особена трудност).⁹⁵ Около 6/18 септември Фогараш отлял още едно оръдие от лек тип.⁹⁶ Първият престой на Фогараш в Белград бил от края на 1807 до август 1809 година. През това време изглежда, че той е успял да отлее около 30 леки оръдия с калибър от 1, 2 и 3 фунта. Той обучил на своя занаят и Милосав Петкович ("...ein anderer Mensch in Belgrad Namens Milosav"), който благодарение на тази подготовка успял да отлее 5

шест фунтови и 7 три фунтови цеви.⁹⁷ С това не омаловажаваме приноса на Йоханес Боте, тъй като днес е трудно да се направи разлика между оръдията, отляти от тези двама майстори леяри.⁹⁸

Успехите на Йохан Фогараш и Йоханес Боте с отливането на оръдия от малък калибър дали отпечатък върху производствената програма на белградската леярна и на цялостната концепция на сръбската артилерия. Фогараш и Бота работели по стара, но ефтина и ефективна технология.⁹⁹ По важно е, че те поддържали и усъвършенствали идеята за оръдия от 1, 2, 3 и 4 фунта с дължина 14 калибъра, поставени на здрави лафети от Лихтенщайнов тип.¹⁰⁰ Тези оръдия били леки и мобилни, пригодни за трудно проходимите терени на бойни действия в Сърбия. Карло Белошевич потвърждава на 28 февруари/12 март, че в белградската тополивница всеки втори или трети ген се завършва по едно оръдие наречено "Хайдук-топ". Главно предимство на тези оръдия било малкото тегло, което позволявало лесно транспортиране по горите и планините. Същите данни дава и полковник Перш на 11/23 юни 1809 в донесението си до барон Симбшен.¹⁰¹ Техническите характеристики на новите оръдия не пропуска да спомене и Симо Милутинович-Сарайлия: «Пак започнаха да отливат топове / Малки, леки, удобни за пренасяне, /...Под името Нароген Вожд / и с герба на Сърбия...»¹⁰² Практически до 1809 година се създава аутохтонна конструкция с оригинално име. На пръв поглед те приличали на пиемонтско-австрийски планински оръдия М1793, но имали специфични характеристики (по-къса цев, по-малка маса).¹⁰³

Все още не е осветлена достатъчно ролята на Йован Петрович-Ковача, човек който бил много известен сред съвременниците си и несъмнено имал големи заслуги за развитието на сръбската артилерия. Ото Дубисав Пирх, Йован Мишкович и Милан Миличевич

мвърдят, че той отливал оръдия още по времето на Първото сръбско въстание. «Бидейки добре запознат с леярския занаят» Йован Ковач участвал в работата на белградската Тополивница и дори самостоятелно «отлял един топ от желязо на който било изписано името и презимето му и го подарил на сръбската войска». ¹⁰⁴ Йован Петрович, между другото нямал случай да се запознае с леярския занаят до вдигането на въстанието. Роген е през 1772/1773 година в Свойново в Темнички окръг. Избягал в Срем преди войната през 1788 година. До 1790 работил като момък (калфа) при Джордже Санунджич, майстор ковач-подковач при Фрайкорпуса, основан от цар Йосиф II и генерал Алвинци на 3/15 декември 1787 и поставен под командването на изкусния (и приятел на сърбите) майор Михаил Михалевич (1770-1845). ¹⁰⁵ След като напуснал Фрайкорпуса Йован Петрович работил от 1790 до 1798 като ученик, а после и като калфа при земунския ковачко-сукрашки майстор Анджелко Георгиевич, което значи, че се занимавал с изковаване и ремонтване на селскостопански инвентар. Произведен бил за майстор ковач на 26 февруари/10 март 1798 г., когато отваря и самостоятелна работилница в земунското Предградие. По природа амбициозен, Петрович желаел да се преориентира в по-перспективната и доходна ковашко-подковачка специалност, в която спаднали ремонт на стари и изработка на нови коли с въпрегатна тяга. Право да се занимава със сложния занаят получил на 6/18 февруари 1802 г., а звание майстор «ковач-поткивач» официално получил на 21 януари/2 февруари 1805 година. ¹⁰⁶ Мнението, че Петрович не е школуван нито напреднал в кариерата по традиционния път, предизвиква неговудване в Пинтерско-ковачкия еснаф. Също така е очевидно, че до 1805 г. не е имал контакт с леярски занимания. Като самоук майстор, между другото, показал неоспорим талант по специалността.

изработване на макет
на рамената

макет на цевта

макет на цевта без рамената

залеждане на рамената

готов макет на задтилника

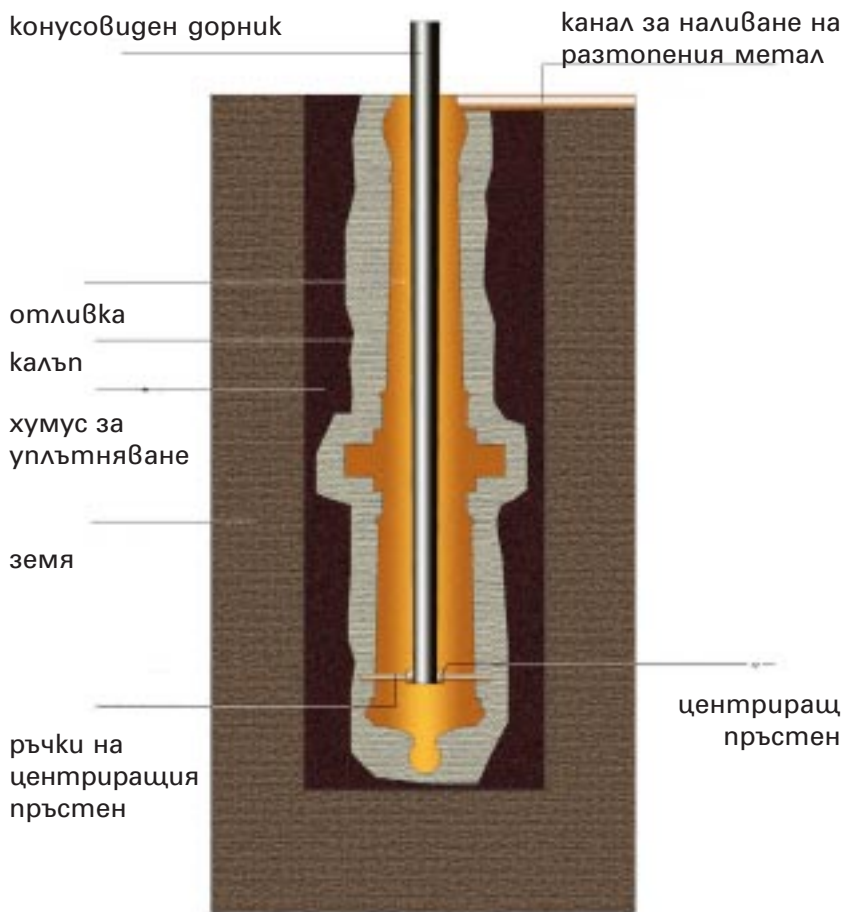
направа на калъп от макета на
цевта

направа на калъп от макета на
задтилника

Често преминавал от Земун в Сърбия, предлагайки на въстаниците своите познания. За това, че тези услуги са били заплатени потвърждава «Свидетелство» за 3696 гроша, което Правителствуващия сръбски съвет издава на Йован Петрович на 13/25 април 1808, «по гласу нѐгове конте за општенародньи посао».¹⁰⁷ Три железни пръстена, с които е заякчено едно тежко 24-фунтово оръдие, както отбелязва на 17/29 юни 1806 г. капитан Волген, най-вероятно са дело на Йован Ковач. Миленко Вукичевич цитира войводата Кара-Павел Симеунович, според който «в един бой...от много пуцанье, топове започнали да пропускат и да се пръскат (и) КараГеорги вика Йована Ковач (и го пита) може ли.... да се стегнат с обръчи тези топове, за да не се пръскат». Йован успешно стегнал с обръчи първия топ, сигнал на цевта и наредил на артилеристите да действат. Това образно потвърждение на самоубедеността и майсторските умения въодушевили Кара Георги.¹⁰⁸ Възможно е това да се е случило на мишарската битка, защото Черен Георги изпратил на 26 юни/8 юли 1810 г. благодарствено писмо на Йован Петрович, в което пише: «Аз признавам и похвалявам Вашия труд отгаден за народа; не забравям Мишар (1 август) 1806 г. и това което направихте с Вашия занаят. С Вашите умения и благодеяния Вие наистина заслужихте вечната признателност на народа. Аз и нашите потомци ще Ви бъдем вечно благодарни».¹⁰⁹ В хода на въстанието Йован Петрович най-вероятно се занимавал със своя занаят, усилвал разпукани цевки на оръдия и обковавал лафети. И в тази област неговия принос за развитието на «лафетарница» към белградския Арсенал бил голям.¹¹⁰

Днес с относителна точност можем да определим броя оръдия, с които разполагали сърбите през 1809 година. Капитан барон Волген, явно въз основа на достоверни извори твърди, че въстаниците през 1806 г. преди падането на Белград имали най-много 20

Отливане на оръдейна цев XVIII - XIX век. - 3.

качествени оръдия. Според прецизното съобщение на Грамберг в началото на лятото на 1808 г. в Сърбия имало общо 375 оръдия, от които в Белград се намирали 278. Споменахме, че от тях само 52 били годни за бойни действия.¹¹¹ По всичко личи, че броят на полските оръдия бил около 50. Това не значи, че в отделни моменти от въстанието броят им не е бил по-голям. По време на пет годишната война голям брой оръдия били загубени.¹¹² Например сърбите при боя на Каменица и Чегър на 18. май 1809, унищожили или изоставили общо 11 оръдия.

Без школувани кадри въстаниците само на основата на метода на изключването и пробите и грешките създали за относително кратко време артилерия, която отговорила на нуждите и възможностите им. На пръв поглед този род войска действал еkleктично и архаично в сравнение с принципите на тогавашните съвременни европейски армии. Служейки си с някои елементи на линейната тактика, сърбите издигнали само организационно артилерията до отделен род войска. Придадена към пехотата, тя се оказала много ефикасно средство срещу турските масирани пехотни атаки. Главно са използвани лесно подвижни оръдия с малък калибър, достатъчно ефикасни при тези разстояния. В конструктивен смисъл те може да се смятат автохтонни, изпълнили всички специфични нужди на сръбската въстаническа войска.

Турската артилерия до 1809

За разлика от сръбските въстаници, при които поради геостратегическото положение на смедеревския пашалък и опита, натрупан в турско-австрийските войни, преобладавало влиянието на австрийската артилерия в Турция, благодарение на дългогодишните дипломатически отношения и военно сътрудничество,

водещо влияние оказвала организацията на френската артилерия. Всички промени, направени във Франция били последвани от промени в организацията на турската артилерия.

До 18 век в османската артилерия съществували голям брой различни конструкции и калибри като: Şayka, Zarbazen, Miyane zarbazen, Şahî zarbazen, Takloz, Dranký, Bedoluřka (Bacaluřka), Marten, Ejderhan, Kolonborna, Miyane или Bâlyemez. Тези оръдия били остатъци от времето когато Османското царство, благодарение главно на чуждестранни майстори и инструктори, разполагало с най-мощната артилерия на епохата. С времето успоредно със западането на царството и тези оръдия станали анахронизъм и правели турската артилерия неадекватна към изискванията на модерния бой.

След първите реорганизации през 18 век под френско влияние турците имали в състава на Карýkulu Ocadi главно само баллемез (Bâlyemez), шайка (Şayka) или бакалушка (Bacaluřka) и шахи (Şahî). В същност били изоставени тежките обсадни оръдия с огромни размери, които се отливали на мястото на обсадата и артилерията избрала смесица от фортификационни, обсадни и полски оръдия с калибри от 8 до 22 оку (23 до 62 фунта). При това оръдия от 14 и 16 оку (40-45 фунта) се наричали "kale-kob" (от персийски qal'eh-kub) и отговаряли на австрийските "Dreiviertel Karthaun" от 36 фунта. В същото време още били в употреба и мортири (havan-i-humbara) от 22 до 90 оку (60 – 255 фунта). От 1772 година в Топхане изработвали главно мортири от 14, 18 и 32 оку (40, 50 и 90 фунта), подобни на австрийските мортири от периода 1680-1690 година. Чак през 1785 година френският артилерийски капитан Сен Реми започнал да изработва в Топхане бронзови мортири от 12 (380 мм) и 15 палци (pouces, parmaq; 473 мм), система Грибовал М1769.

Според някои автори Bâlyemez и Şayka или Bacaluřka,

представлявали тежки крепостни или обсадни оръдия, които действали от стационарни позиции.

Белемез (bâlyemez) се появява в отоманската армия за първи път по времето на султан Мурад II (1404-1451). Масова употреба на тези тежки, обсадни оръдия въвел Мехмед II "Завоевателя" (1432-1481). Султанът ангажирал през 1452 година специалиста майстор-леяр Урбан, с потекло от Трансилвания, който до тогава бил на служба във Византия, за да му излее топове достатъчно мощни, та да разрушат крепостните стени на Константинопол. Урбановото обсадно оръдие от 1453 година с лекота изстрелвало гюлета с маса до 425 оки (1200 фунта) и било отливано направо на бойното поле, защото поради огромната си маса не можело да бъде транспортирано на големи разстояния. Отливането траело по една седмица, защото само за охлаждане на бронза в каляна след отливането били необходими 12 часа. Първ дава подробно описание на изработването на балемез византийския писател Критовул (Kritobulos), губернатор на остров Имурос, известен с панегириците, посветени на султан Мехмед II. Името на оръдието имало различни тълкувания. Едно от предположенията било, че то е транскрипция от италианския термин «ballamezza» в превод значи "ония който се храни с мек" (Bal yemek). По-вероятно е обяснението на името на тежкото обсадно оръдие, което през 1411 година отлял Хенинг Бузеншуте, да се крие в немското име "Faule Metze" (от женското име Margarethe). През 16 и 17 век същия термин означавал оръдие от среден калибър (Orta büyüklükte top), от 5 до 60 оки (14-170 фунта), най-често измежду 8 и 22 оки (23-62 фунта).

Шайка (Şayka) също приспадало към средновековните обсадни оръдия с калибър подобен на белемеза, които според Евлия Челебия, изстрелвали каменни гюлета. От друга страна и балемез и шайка са

Оръдейна цев система Грибовал

използвани и като корабни оръдия от речната флота, което може да указва на етимоложкия характер на името шайка. Александър Дероко смятал шайките за "оръдия от малък калибър за речни кораби, калибър от 1 до 1,5 оку" (3-4 фунта).

Бакалушка (Bacaluška) бил най-популярният отомански обсеген топ. Изработвали го в калибри от 1 до 23 оку (3 - 65 фунта) и дължина от 198 до 440 см (20 педана или 20 kariş-a).

От друга страна османлиите трансформирали колумбрините и шахи-те в мобилни, полски оръдия.

Колумбурина (Kolumburna) съответствала на европейско оръдие от mun culverin; в същност то било полско оръдие и през 17 век имало калибър от 2-10 оку (6-28 фунта) и дължина от 220 до 330 см (10-15 kariş-a).

Шахи (Şahî) спагало в категорията на дългите полски оръдия. Калибърът се движел от 200 дирхема (1/2 ока или 1,5 фунта, дължина 110 см и маса 169 kg), та и до 1 ока (2,8 - 3 фунта, дължина 242 или 330 см и маса 508 или 631 kg). През 17 век се използвали главно Шахи топове с калибър от 3 до 5 оку (8,5-14 фунта), а през 1736 година са отливани в калибъри от 0,5 оку (1,5 фунта, дължина 110 см и маса от 159 до 182 kg) и 1 ока (3 фунта, маса от 325 до 620 kg). След стандартизирането по европейските мерни единици на въоръжение останали само тези оръдия, които отговаряли на калибрите от 4 до 13 фунта.¹¹³

Френската артилерия до 1809 година

През втората половина на 17 век във Франция най-голям напредък в развитието на технологията за отливане на оръдия постигнали братята Жан-Жак (Jean-Jacques, 1635-1700) и Жан-Балтазар Келер (Jean-Balthazar Keller, 1638-1702), ръководители на леярната в Дугеу. Използвайки техните достижения министърът на войната Де Лувуа (1641-1691), реорганизирал през 1666

година френската артилерия, като изхвърлил старите разнородни по калибър системи.

Новият управител на леярната Жан Мариц (1680-1743), продължил делото на братя Келер и през 1734 година изобретил хоризонтална пробивна машина за плътноотляти цеви. Използвайки новата технология маршал Валер (1667-1759) стандартизирал с декрет през 1732 френската артилерия и на въоръжение са въведени оръдия система Валер в калибри от 4, 8, 12, 16 и 24 фунта (livres), мортири (Mortier) от 8, 12 и 15 палеца (pouces) и гаубици (Obusier) от 8 палеца. Използвайки Марицовата хоризонтална бормашина били разпробити и чембировани всички стари цеви годни за целта.

С декрет от декември 1761 г. крал Луи XV (1710-1774) заповядал на сина на Жан Мариц да препроектира цевите и да ги олекоти, свеждайки дължината им до 18 калибра.

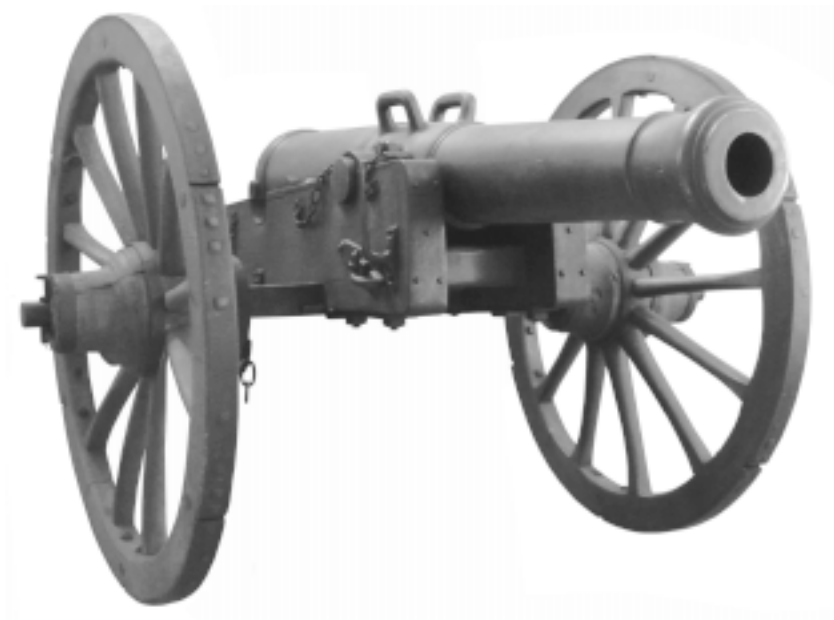
Министърът на войната Шуазол (1719-1785), с указ от 17 август 1765г., предвидждал в артилерията Валеровата система да се замени със системите д'Ольор (Felix d'Olliures, 1711-1775), Грибовал (Jean Baptiste Vaquette de Gribeauval, 1715-1789) и де Кугре (Philippe-Charles-Jean-Baptiste Tronson du Coudray, 1738-1777). Въз основа на това разпореждане чак на 16 март 1769 са направени минимални изменения на крепостната и обсадна артилерия М1732, въведени са нови оръдия от 12, 8 и 4 фунта система Грибовал М1765, гаубици от 6 палеца Грибовал М1765, оръдие от 1 фунт система Ростен, (Philippe-Joseph, comte de Rostaing, 1719-1796), мортири от 15 и 12 палеца Грибовал, както и дълги калибри 10 палеца и къси мортири от 10 и 8 палеца система Грибовал. На 23 август 1772 г. министърът на войната Де Монтейнар (1713-1791) със специален декрет връща на въоръжение отново системата Валер М1732.

С цел за окончателно определяне на еднна система във френската артилерия артилерийската

комисия в състав маршал Плеси (1696 -1788), принц Рохан (1715-1787), Контаг (1704-1795) и Броли (1718-1804) на заседанието си на 3 октомври 1774 година препоръчват армията, все пак, да приеме конструкцията на Грибовал. Тази препоръка е приета две години по-късно с наредба от 3 ноември 1776 г., но след започването на Революцията и Наполеоновите войни се получил недостиг на оръдия и през 1792 година отново е одобрена възможността на въоръжение да се приемат пленени оръдия от различни системи и калибри, които не съвпадат със системата Грибовал. Като изкусен артилерист, на 29 декември 1801 г. Наполеон (Napoleon Bonaparte, 1769-1821) създава Артилерийски комитет със задачата да подбере най-доброто от наличната разнородна материална част. Комитетът съставен от генерал д'Абовил (1773-1820) първи инспектор на артилерията - председател и членове Ларибуазер (1759-1812), Мармонт (1774-1852), Андреоси (1761-1828), Ебле (1758-1812), Курбон (1761-1810), Фолтрие (1763-1815), и Гасанди (1748-1828), работил активно от 11 януари 1802 г. до 31 юли същата година. По предложение на комитета, артилерията трябвало да бъде снабдена през XI-та година (AN XI), с нова система оръдия с калибри 6 и 12 фунта и гаубици от 5,6 палеца. Но, Наполеон имал много забележки към системата AN XI и на 9 ноември 1805 г. съставил нов Комитет със задача да приеме тези забележки. Новият проект от 10 януари 1809 г. също не задоволил желанията на Наполеон и няколко дни след това бил съставен трети Комитет. Но тогава настанало време през което Франция вече нямала влияние върху развитието и съдбата на турската артилерия.

Реформиране на турската артилерия

През лятото на 1729 г. французинът Александър Клод де Боневал (1675—1747) избягал от австрийска

Полско оръдие система Грибовал М1765

служба в Сараево в еялета Босна, където предложил своите услуги на великия везир Ибрахим Паша (???-1730). По време на еничарския бунт на 16 октомври 1730, везирът бил убит и де Боневал потърсил убежище при унгарския княз Ференц Ракоци (1676-1735). В началото на 1732 година новият везир, Топал Осман-паша (???-1733), поканил де Боневала в Цариград. В столицата френският специалист се запознал през 1733 година с Мехмед Сауг-ефенди, който му оказал активна поддръжка. Де Боневал разработил план за модернизация на турската армия. Този план бил одобрен от великите везири Топал Осман-паша и Хекимоглу Али-паша (1689 – 1758). За разлика от Рошфор, де Боневал действал в пълна съгласуваност с френската дипломация, а по прагматични причини приел религията на исляма и ново име Ахмед-паша. По нареждане на Осман-паша, ренегатът бил назначен за хумбарачи паша (Humbaracı Ahmed Paşa), с правото да изгради по европейски образец в предградието на Цариград, Юскюдар (Üsküdar), бомбардирски корпус (гаубици и мортири, Humbaracı Osadı).

Де Боневал работил много активно по времето на великия везир Хекимоглу Али Паша. По инициатива на хумбарачи пашата, Диванът решил на 27 декември 1734 г. да рекрутира от „Албанци“ с мюсюлманско вероизповедание 3000 човека, които под командата на де Боневал и други офицери-ренегати да изградят военна част съгласно европейския регламент и бомбардирски длъжности¹¹⁴.

През май 1735 г. руският резидент в Цариград, Алексей Андреевич Вешняков (? - 1745), изпратил известие на своето правителство за първите успехи на де Боневаловото артилерийско и математическо училище („Kımbağahane i Hendesehane“): „Училището има офицери и три чети с общо 3000 млади турци, родени в Босна, облечени в униформи по унгарски

образец, така че напълно приличат на редовна войска.... За голямо удовлетворение на де Боневал, неговите възпитаници за два месеца овладели екзерсис и тактика, които изпълняват по такъв начин, като че ли са стари опитни войници. Резултатите са очевидни не само в практическите занятия, но и в теорията. Възпитаниците на училището знаят математика и техническо чертане. Тези хора скоро може да бъдат произведени в офицерски чин и с тях да бъдат съставени три артилерийски полка“. Но, когато през 1735 година Хекимоглу Али-паша бил сменен, положението на де Боневал също се влошило. Той бил свален от длъжността която заемал, а училището продължило да работи без неговата помощ.

По време на войната с Русия (1735-1739) били убити голям брой от добре обучените де Боневалови питомци. Разочарован от променливото поведение на Високата Порте, де Боневал отказал през 1743 година предложение да заеме отново мястото на началник и 4 години по-късно, по желание на еничарите, училището било разформирано.

Крал Луи XV (1710-1774) по желание на Високата порта отзовал през 1755 г. секретаря на френския посланик в Цариград де Вержена (1717-1787) и на негово място до 1763 г. поставил барона де Том (1733-1793).

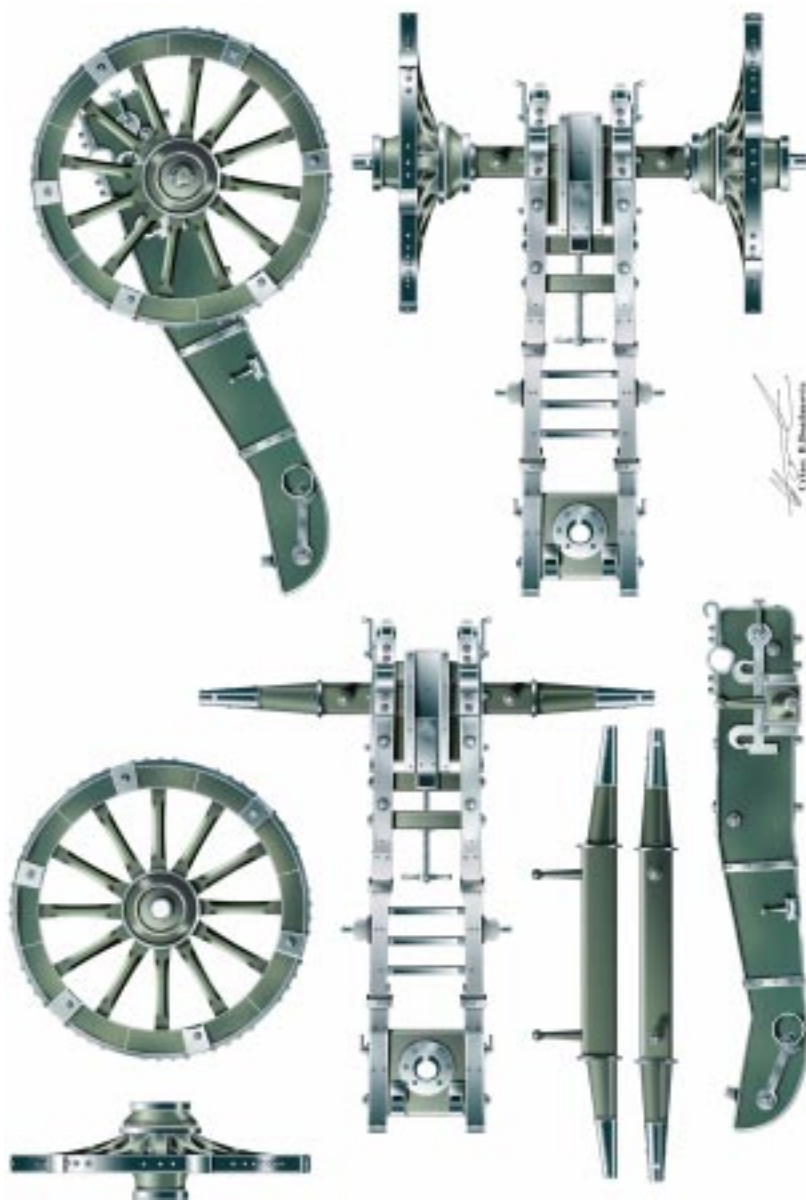
Няколко години по-късно отново изпратил де Том, като човек запознат с живота в Турция, с мисия да помогне за модернизацията на османската армия. По време на второто си посещение от 1768 до 1776, барон де Том продължил на практика реформите, започнати от де Боневал. Съгласно неговите планове през 1774 година е издаден Указ (Hattı Hümayun) за сформирането на 37 отделения (takım) полска артилерия (Sahra Topçusu). Но, за разлика от унифицираните френски батареи, турските батареи били смесица от нови и стари системи с различни калибри. Всяка от полските батареи

на "артилерийските полкове" била съставена от по 4 стари, тежки тона (Balyemez, Şayka или Bacaluşka и Şahî), 2 стари гаубици (Abus) и 4 "бързи" тона от 8 фунта система Грибовал М1765 (Sürat topçuları). Оръдията от френска система били дълги около 3 м, отляти изключително от бронз (tuştan) по система Валер. Лафетите били с естественя цвят на дърво, не боядисани, а гвоздеите от обкова били черни. На всяка цев бил гравиран номера на батареята (същия номер имали и артилеристите на униформите си), а на цапфите на елевационната ос бил написан калибърът в оку, теглото на цевта в кантари (qantar, qintar) и поредния номер на самата цев.¹¹⁵

Освен смесването на различни системи и калибри друг недостатък на реорганизираната артилерия били охраната и тягата за преместване на оръдията. Те се теглели от впрягове с волове, а в източната част на империята от камили. Охраната била от сапъори от състава на инженерния корпус, но само в прислугата на френските оръдия имало добре обучени майстори.

По инструкция на ге Том във военноморския Арсенал на 29 април 1775 г. е отворена военна школа за артилеристи, инженери и навигатори, в която тежестта била поставена върху математическия отдел (Hendesehane). Първите преподаватели били чужденци - Жил де Кермован (1740-1817) и ренегатът Патрук Кембел (1736- ?), алиас „Инглиз“ Мустафа-паша. Когато ге Том си заминал от Турция, Великия адмирал ("kapitan на флотата", Kapdan-ı Derya'ıdî), Хасан-паша (Cezayirli Gazi Hasan Paşa, 1713-1790), освободил преподавателите чужденци и ги заменил с турци, а цялото училище реорганизирил на класически османски принцип.

Междувременно, султан Абдул Хамид I (Abdül-Hamîd-i evvel, 1725-1789), влязъл в контакт с новия френски крал, Луи XVI, (1754—1793) и на 22 октомври 1784 г. в резултат на договорка официално пристигнали

Лафет на руска гаубица система Шувалов М1805

нови френски инструктори. По съвет на везира Халил Хамид Паша (1782-1785) и граф де Вил (Comte de Choise Wille), е открита Царска Военноморска и инженерна академия (Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn), в която длъжности на преподаватели поели: Ле Рой с асистент Де Ресте, инженерите майор Жан де Лафит и майор Труже, инженер капитан Моние и капитан Сен Реми (1746-1800), а така също и офицерите Франсоа и Петолин.¹¹⁶

По молба на Великия везир Халил Хамид Паша и със съгласието на френското правителство, капитан Сен Реми пристигнал в Цариград през 1785 година с 10 майстори-леяри. Освен като преподавател, той участвал в организирането на производство на артилерийски материали по френска методика. Това било желание на Великия адмирал Хасан-паша, който искал да замени традиционната турска методика на отливане на оръдия. За тази цел в леярната Хаскьой (Hasköy) била изградена нова пещ, която за съжаление не функционирала много добре. Независимо от това Високата Порта поръчала на френските майстори изработването на 12 бронзови мортири (havan-i-humbara) от 12 (380 мм) и 15 палеаца (pouces, parmaq; 473 мм) система Грибовал М1769.¹¹⁷ Капитан Сен-Реми проектирал мортирите по оригинални, френски мерки и отлял едно експериментално оръдие. Хумбарачи пашата, недоволен от мортирите поискал от капитана да изработи следващите с размери по негово желание. Това довело до лют спор между двамата експерти. Позовавайки се на договора сключен на 11 януари 1787 г. между Франция и Русия, царица Катерина II Велика изискала от Високата Порта френските майстори да напуснат Турция. Изпълнявайки това желание Великия везир прекратил договора със капитан Сен-Реми, който се върнал във Франция заедно с екипа от майстори.

Коренни реформи на османската военна машина се опитал да извърши синът на Мустафа III и брат на Абдул Хамид, султан Селим III (Selîm-i sâlis, 1761-1808).

Селим III се възкачил на трона на 7 април 1789 година. Още като принц получил западно образование и решил, че е необходима радикална реформа на османското общество. Опирайки се на традиционно добрите отношения с Франция, той разчитал на Париж за реализирането на своите планове. Той продължил кореспонденцията с Луи XVI, започната от Абдул Хамид. Освен това, още като принц, със съгласието на Абдул Хамид и посредничеството на френския посланик Шуазел-Гуфи (1752-1817), изпратил в Париж през 1786 година свой доверен пратеник Ишак бей (Носа Ishak Efendi). Пратеникът имал за задача да проучи организацията на френската армия и флота, фортификациите, арсеналите и корабостроителниците и на база събраната информация да предложи най-подходящото цялостно решение за реформа на турската армия.

Султанът се надявал, че след договора от Свищов от 4 август 1791, и Яши от 9 януари 1792 г. ще настъпи период на траен мир, необходим му за да проведе набелязаните реформи в държавното управление и войската. Той сформирал двадесетчленен Комитет, съставен от хора, познаващи местните проблеми и ги задължил да съставят план за военни реформи, като използват опыта на западните дипломати.¹¹⁸

Ферманът за сформирание на новата войска по европейски модел, наречен "Нов порядък" (Nizam-i Cedid Asâkir-i, "Нова система"), е публикуван на 14 май 1792 година. Финансови средства за това начинание били събрани от така наречени "Нови приходи" (Irâd-i Cedid, в съвременен смисъл – нов бюджет), предназначени изключително за военната реформа.

Без да влиза в дълбока цялостна реформа най-големи промени настъпили при полските (Tırçı Ocakı),

заубичните и мортирните батареи (Humbaracı Ocağı).

През 1793 година султан Селим подписал договор с Гийон Помпелоне, директор на лаярната във френския град Валенсе (65 мили южно от Лион), за изграждането на военно-индустриален комплекс в Турция. Същевременно назначил за управител на държавната лаярна (Tophane-i Amire) и барутните заводи (Baruthane) способния Мустафа Решид Ефенди. От 1790 до 1794-1795 година са модернизирани или построени царска барутчийница в цариградското предградие Бекиркьой (Bakırköy'deki Baruthane-yi Amire), а така също и локални барутчийници в Солун (Selânik), Галиполи (Çanakkale), Багдад (Bağdat), Кайро (Kahire), Белград (Belgrad) и Измир (Izmir). Един от най-големите барутни заводи, използващ движещата сила на вода бил построен в покрайнините на Азагле, южно от езерото Кючук чекмедже (Küçükçekmece, 23 км от Цариград). Проектирал го талантливият конструктор от арменско потекло Евакил ефенди.

В самите артилерийски войски били модернизирани 23 съществували и сформирани 2 нови батареи от по 115 войника. При това с цел проверка на уменията и изкореняване на корупцията бил направен «тест за годност» на състава на съществуващите батареи. От старите кадри годни за служба се оказали само 10%. По тази причина батареите били попълнени с млади рекрути, мобилизирани главно от босненския еялет.

Заповядано било на тополивницата Топхане да започне изработката на бронзови оръдия с калибър 4, 8 и 12 фунта система Грибовал М.1768 и заубица по руска система Шувалов. Но, както и в края на 18 век, броят на новите оръдия бил недостатъчен и батареите били допълнени със стара бойна техника. Решение било потърсено в унифицирането на калибъра на старите оръдия, без значение на произход и система. Калибърът на тежките топове е ограничен на 22 и 40 оку; на

полските оръдия със среден обхват на 1,5, 3 и 5 оку, докато в батареите запазили гаубиците от 3, 5, 7 и 9 оку. Съпоставени с европейските измерителни системи тежките топове отговаряли на оръдия от 62 и 113 фунта; полските със среден обсег - на тези с 4, 8 и 14 фунта, а гаубиците - на оръдията от 8, 10, 20 и 25 фунта. При това имало стремеж в батареите с полски оръдия да се използват главно оръдия, които отговаряли на европейските стандарти от 4, 6 или 8, 12 или 16 фунта, като се давало преимущество, когато било възможно, на оръдия от система Грибовал турско или френско производство.

През 1796 година в Топхане в казармите в европейската част на града, на Левент Чифлик (Levend Çiftliği) имало 2875 добре обучени артилеристи. Една батарея или чета (Торси Batarya или Торси Bölüdü) била със 115 войника; батареята имала 15 офицера - Торси zabiti, а всяко оръдие по 10 човека прислуга - Торси neferi. Английски и френски източници съобщават, че обучението е извършвано по пруските правила за носене на службата и, че нижните чинове владеели отлично оръдията и стреляли с голяма вещина и точност.

След свалянето на султан Селим III, повечето военни реформи били прекратени или замрели постепенно. Запазено било ядрото на обновената модерна артилерия, което послужило за основа на по-нататъшна модернизация на османската армия.

Посочените реформи, които се отнасяли главно за роговете войски (Асери Осады, Себеси Осады, Торси Осады, Нумбарасы Осады) централните, капикулу сили (Карукули Осады) се отразили слабо на сръбския театър на бойни действия.

Взимайки в предвид вътрешната и външната политическа ситуация, въстаниците от Смедеревския санджак вдигнали въстанието в най-неудобния момент

за Високата Порта. Решаването на този проблем било най-важния приоритет за султан Селим III. Намерението да се задуши въстанието със сила било по-лесно да се предприеме отколкото да се доведе до успешен край. Силната централна армия съставена от Султана и предана каста войници "без корен" била останала отдавна в миналото! Сега сили и войска за изпълнение на тази задача трябвало да се потърсят от местните губернатори.

Султан Селим бил принуден да използва всички средства, за да накара непослушните и практически независими аяни (ayan) и бейове (beylerbeys, sancakbeys - mütesellims), да участват в акцията против сърбите. На повечето от тях било признато официално правото да управляват и владеят отцепените провинции, изисквало се спазването на военния план и повинност и най-много бил оказван натиск на техните религиозни вяра и чувства. Влашкият княз Константин Ипсиланти съобщил на Адам Чарторийски (1770-1861) на 3/15 април 1806 г. че мюфтията (шейхюлислам) е издал фетва според която „Сърбите са врагове на Исляма, тях трябва да ги унищожават с всички средства“. На основа на подкрепата на Франция и на формално-правно верското правило за Джихад (Jihad), което задължавало всеки мюсюлманин да се включи в борбата, без оглед на отношенията му с централната власт, Султанът издал ферман за официално обявяване на война на въстаниците.¹¹⁹

Местните турски войски разполагали не само със стара артилерия, но и със "скорострелни - бързи" батареи с обучени артилеристи (частично съставени и от французи от състава на Мармоновата армия). Както виждаме Франция, без политически угризения помагала еднакво на султана и на локалните области под управлението на наместници, на практика независими от Високата порта.

Руско полско оръдие
система Шувалов, ремонтирано в белградския Арсенал

Докато тежката, мощна, стационарна крепостна артилерия съставена главно от архаични оръдия не е могла да се използва за нападение на сръбските позиции при Каменица, то малкия мобилен парк пренесен на хълма Вуник, като самостоятелна артилерия дал своя принос за поражението на сръбските войски. В боя при Каменица турците използвали като артилерия придадена на пехотата и конницата само две полски оръдия, които на практика не оказали никакво влияние в хода на битката.

Тук трябва да напомним, че османската империя, чак до своя край, никога не успяла напълно да се освободи от анахроничните, средновековни, гигантски оръдия, практически без никаква полза в съвременната война. Това показват пленените оръдия от крепостта в Белград. По-голямата част от фортификационните оръдия, намерени на табииите, били неизползваеми и годни само за суровина за претопяване в пещите на новия сръбски Арсенал в «Долния град» на крепостта.

Бележки:

1. Dr Savo Skoko, “”Snalažljivost i ratna veština Karadorđevih ustanika“, „Boj na Mišaru 190 godina kasnije“, Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Šapcu 9. avgusta 1996, Šabac, 1997, 116; Novica Stevanović, “”Deligrad u ustaničkom vremenu 1806-1813. –Veština ratovanja deligradske vojske“, Zbornik radova “”Od Deligrada do Deligrada 1806-1876 - Srpski ustanici, rat i mir“, Beograd, 1997, 84. С. Ноџакович, ‘Вакрес Државе Српске“, Београд 1904, 37-60, 217-218, 219-221.

*Смедеревският санджак е основан непосредствено след падането на Сръбското господство 1451. След превземането на Белград от войските на Отоманската империя през 1521 година управлението на Смедеревския санджак е преместено в белградската

крепост. Това води до исторически заблуди. Санджакът по новото си място е наречен «Белградски пашалък». Това име за съжаление е прието и от съвременната историография. До 1541 година Смедеревският санджак бил в пределите на Румелийския, а от тогава до края на XVII век в Будимския бейлербейлък (познат и като еялет). От края на XVIII век Смедеревският санджак е разделен на 12 нахии - белградска, смедеревска, пожаревацка, чуприйска, ягодинска, крагуйевацка, ужичка, валеvsка, шабачка, рудничка, сокоска и боравичка. Това разделение остава до избухването на Първото сръбско въстание.

2. Йован Мишович, между другото посочва, че сръбската войска разполагала с 13 оръдия, и че съответно, Велко Петрович и Петър Добриняц освен 2 шест фунтови са имали две оръдия с по-малък калибър. По-нататък в текста споменава, че на позицията имало 11 оръдия понеже 2 били взети от Петър и Велко. “Географско-историйске слике из Кралевине Србије од генерала Йована Мишкович“, издание Годишњице Николе Чупича, књига XXIII, с.139-149.

3. М. Новакович, “Српска утврђења у Првом устанку“, ПИСУС Записи 7/1997, Београд, 137

4. Дервиш Бег (Derwisch Bey), син на смедеревския санджакбег с ранг на везир (валия на Смедеревския санджак със седилище в Белград), Бинаемин Хаджи-Мустафа Паша Шиникоглу, убит в Белград на 21 септември 1801 година от разбунтували се еничари. Дервиш Бег от 1797 година се борил против разбунтувалия се Пазвантоглу (от Вудин).

5. Белич, Й. Власт, генерал, Ратови српског народа у XIX и XX веку (1788-1918), Београд, sine anno, 39-40.

6. Ивич, А, Списи бечких архива о првом српском устанку, Књига VI – година 1809, Београд, 1965, 202.

7. Илич, Т, Грага уз Земунских архива за историју Првог српског устанка, Књига II, 1809, Београд, 1961, с.

187. Извештай Войне команде у Земуну Славонско-сремской генералной команди у Петроварадину (Kaiserl. Königl. General Militär Gränz Direction, Peterwardein) от 3. юна 1809.

8. Первое Сербское Восстание 1804-1813 г. И Россия, книга 2, 1808-1813, Москва, 1983, 80.

9. Ивич, А, също, 202.

10. Има ганни че Исмаил Бей (Ismael Bey, Szeresser Ismael Beegh), аян на Серес, е син на Хуршид Ахмет паша. Исмаил Бей изтеглил своите войски през 1810 година от нишката група и заминал през София за Вудин.

11. Белич, Й. Власт, генерал, н.г, 40.

12. Кушанац Али-Паша (Kussantzy Ali Bascha, serasker Kuschanz Ali, Kusandžali Halil, Kusanuali-Halil, Kusanu-Ali, Halil Agha Gushanas), кърджалия, от 1804 до 1806 г. военен комендант на Белград, от 1807 до 1810 г. турски паша. Загинал на река Янтра в Северна България през 1810 година.

13 А.Ивич, "Списи бечких архива о Првом српском устанку, книга VI-година 1809", САНУ, Зборник за науку, ѝезик и книжевност српског народа, Друго оделенье, Споменици на туджим ѝезицима, книга XVII, Београд, 1965, 210, 303.

14. Устно предадени от Илия Кьосе, родом от Делиград, съвременник на тези събития, на професор Исидор Стоянович през 1846 г.

15. Ивич, А, също, 212

16. също, 218, 224, 227

17. Илич, също, 188.

18. също, 237.

19. Нещо подобно твърди и Мишкович.

20. М.Наумович, Тактика I, кнѝ.I, Београд, 1901, 45, 57.

21. Орѝдията при транспорт се разгробявали на 5 части: цев, лафет, ос и две колела. А. Dolleczeck, Geschichte der Osterreichischen Artillerie von den fruhesten zeiten bis zur gegenwart, Wien, 1887, 293-294, 322, 331-332.

22. Major J. E. Hicks, French Military Weapons 1717-1938, New Milford, Connecticut, USA, 1973, 140-144. Наполеон по много причини искал да отклони новите системи, AN.IX (1800-1801) и AN.XI (1802-1803).

23. Петрович, Дрвени топови у нашој ратној прошлости, Весник Войног музея ЮНА бр.5/I, Београд, 1958, 150, 151.

24. Арт. кап. Р. Бойович, Предавања из Артилерије за XXVIII класу Нижег курса Войне академие, шапирографисано, Београд, 1895, 3.

25. М. Коларич, Проблем наоружања за време Првог српског устанка и Караджорђева тополивница у Београду, Историјски гласник бр. 4, Београд, 1949, 22.

26. също, 24; Лазар Арсенијевич-Баталака, Историја српског устанка, Београд, 1898, 109, 121; М. Коларич, Димитрије Пуљевић, Зборник Матице Српске, Серия друштвених наука, 7, Нови Сад, 1954, 171-172.

27. М. Петровић, Финансије и установе обновљене Србије до 1842, књига I, Београд, 1901, 70-71, 79. Писма Јакџа Ненадовића од 3/15. јуна 1804, 2/14. октобра 1805. и 19/31. децембра 1805. и 11/23. априла 1806. године.

28. Р. Перовић, Први српски устанак - Акти и писма на српском језику, књ. I, 1804-1808, Београд, 1977, 79-80.

29. Т. Ж. Илић, Осам до сада непознатих докумената из првог српског устанка, Годишњак музеја града Београда I, Београд, 1954, 114-117. Очејидно е, че Урошевић и Пуљевић си набавили оръђия от същото място - петроварадинскиј Арсенал. Подвукао Б. Б.

30. «...eiserne 3 Pfund Canone...2 grosse mettalene Canon als Praesend». Из саслушања Исмаила Тосуна у Темишвару, 6/18 јануара 1809. А.Ивић, Списи бечких архива о Првом српском устанку (по-нататък СБА), књ. VI-година 1809, Српска академия наука и уметности, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Друго оделенье-споменици на туджим језицима, Београд, 1965, 28.

31. Т. Илич, Граджа из земунских архива за историю Првог српског устанка, књ. I, 1804-1808, Београд, 1955, 156. Тези мерки са засилени през лятото на 1807 година. също, 197, 223, 226, 263.

32. С. Гаврилович, Граджа бечких архива о Првом српском устанку, књ. I (1804-1810), Београд, 1985, 29, 31, 39. М. Вукичевич отбелязва, че в Двореца са поръчани 60 оръдия (Из войних установа Караджорджевог времена, Годишњица Николе Чупича, књ. XXXI, Београд, 1912, 196).

33. С. Гаврилович, Войводина и Србия у време Првог устанка, Нови Сад, 1974, 56-57; Т. Илич, нав.гело, 451, 537-539.

34. СБА, нав. гело, 165.

35. също, 231.

36. също, 221. Galatz, Gallatz, Galati, на левия бряг на река Дунава, в близост до делтата, на около 150 km от Черно море.

37. също, 222.

38. също, 241, 253, 264, 266.

39. Бинаемин Хаджи-Мустафа Шиникоглу, смедеревски санџак-бей с ранг на везир със седиште в Белград. Възможно е белградският паша да е поръчал тези оръдия за усиление на собствената си войска, в чийто състав била и Народната войска на булюкбашията (с ранг на майор - юзбашия) Станко Арамбашич и те в същност да не са отказани след убийството на Мустафа-паша през същата 1801 година.

40. също, 280.

41. Маретич говори, че въстаниците през 1806 година се опитвали без успех да поръчат в Грац 36 оръдия. Гедеон Ернест Маретич (Maretich von Riv-Alpon, Gedeon Ernest Baron), История српске револуције 1804-1813 (Geschichte der serbischen Revolution), Београд, 1987, 96.

42. Решица (първите високи нещи са построени

през 1717), Мария-Цел (Geschutzgusswerke Maria-Zell, Ober Steyrn), Грац (Себалд Пьогл още през 1510 създава в Грац оръжейната лелярна Eisengeschutzerzeuguswerk). Тя и Двора в Крки, били единствените австрийски лелярни за изработка на железни цеви. A. Dollecsek, нав. дело, 166; P. Krenn, Das Steiermäkische Landeszeughaus in Graz, Graz, 1974, 9.

43. Сътрудничеството на земунския майор Пол Йозеф Митезер със сърбите датира още от времето преди въстанието. Майор Митезер на 18 февруари/2 март 1804 г. свързал Матия Ненагович със Стеван Живкович (Прота Матея Ненагович, Мемоари, Београд, 1951, 71-72). За сътрудничеството и помощта при доставянето на оръжие е обвинен и земунския майор Чарноци, който по заповед от 22 юли/3 август 1808, е изселен от град Земун. (СБА, кн. V-1808, Суботица, 1939, 850-851, 856-858, 881-882). През септември 1806 г. на длъжност комендант на Земун е поставен полковник Перш (Josef Perss, до тогава на служба в «Joh. Jellachischen Linieninfanterieregiment No.53»). Изглежда, че и новия земунски «обрштар»(командир) изпитвал симпатии към въстаниците. Заради корупция през 1810 г. е отзован и командира на Славонско-сремската военна граница, барон Симбшен. Разследването срещу Симбшен прерастнало в политически процес. Обвинявали го в прекалено сътрудничество със сърбите на които помагал и при набавянето на оръжие. По време на процеса със същите обвинения е арестуван и полковник Перш. Dr Franz Ritter von Krones, Feldzeugmeister Josef Freiherr von Simbschen, 1810-1818, Njien, 1891.

44. М. Вукичевич, нав. дело, 195; Василий Антонович Грамберг фон Вилгельм, инженерийски офицер, от 1824 – генерал-майор.

45. Генерал Владо. Й. Белич, Ратови српског народа у XIX и XX веку (1788-1918), Београд, sine anno, 30; Г. Е. Маретич, нав. дело, 89.

46. Gazette Nationale ou Le Moniteur Universel No. 293, Paris, 1806, допуска от Земуна от 29 август/10 септември 1806. По генерал Влаг. Й. Белич, нав. дело, 33, тези оръдия са пленени на 11/23 август 1806.

47. Р. Перович, Први српски устанак - Акти и писма на српском ѝезику, књига I, 1804-1808, Београд, 1977, 254.

48. Р. Перович, Прилози за историю Првог српског устанка, Београд, 1980, 86; А.Петровъ, Война Россіи съ Турціей 1806-1812 гг, Томъ I, 1806 и 1807. гг, С.-Петербургъ, 1885, 233.

49. СБА, књ. III, 494; Р. Перович, Акти и писма..., 2412, 242; генерал Влаг Й. Белич, нав.дело, 34.

50. Понеже завземането на «немачкия» остров било пограничен инцидент, командирът на Земун полковник Перш реагирал остро. По спомените на Антония Протич, «обрштар»(командирът) се върнал същата вечер инкогнито на острова, презърнал и целунал оръдието и казал: «Пази моя народ и недей да приемаш моето гълчене днес за зло! Понеже съм на служба трябва да си изпълнявам задълженията, а вие правете каквото ви е заповядал вашия господар (Кара Георги)».

51. Первое сербское восстание 1804-1813гг и Россия, (галье ПСВ), књ. I, 1804-1807, Москва, 1980, 308-310. В досегашните сведения се сочи, че «Долния» град е превзет на 27 декември 1806/8 януари 1807, а «Горния» на 22 февруари/6 март 1807 година. По сведения от руските архиви тези дати са преместени назад.

52. Съобщението е писано след превземането на долния град. също, 308.

53. Д. Перович, Йедно сведочанство о устаничким пограничним утвржденьима у 1808. години, Зборник Историйског музея Србије (галье ЗИМС) бр. 6, Београд, 1969, 12.

54. СБА, књ. IV-1807, Суботица, 1938, 551.

55. Протокол Шабачког Магистрата ог 1808 до 1812 године, Гласник Српског Ученог Друштва, други оделъак,

Граджа за новия сръбски историк, кн. I, Београд, 1868, No.455, 99.

56. Р. Перович, Акти и писма..., 260.

57. Академик Милорад Екмечич, Година 1806. у сръбској Революцији, «Бой на Мишару 190 година касније» (далје Бой на Мишару), Зборник радова са научног скупа одржаног у Шапцу 9 августа 1996, Шабац, 1997, 35-41.

58. С. Гаврилович, Граджа бечких архива Првом сръбском устанку, кн. I. 1804-1810, Београд, 1985, 174-175.

59. също, 203-205.

60. също, 213, 221; Гедеон Ернест Маретич, нав. дело, 145.

61. К. Ненадович, Живот и дело великог Джорджа Петровича-Караджорџа и његових войвода и јунака, кн. I, Беч, 1883, 177.

62. Тези оръђија пројектирао по модел на системата Грибовал полковник Клепш, но в калибри од 12, 6 и 3 фунта. Топовете М1766 са отлети во в Варшавската лејарна под ръководството на Јан Нойберт (Jan Zachariasz Neubert) и Јан Дитрих (Jan E. Dietrich). На цевите е отлат монограм „SAR“ (Stanislaus Augustus Rex) или AUGVSTVS-II-D.G-REX-POLONIAE (за което говори и К. Ненадович). Понеже по тактички карактеристики съвпадали с новата концепција на френската артилерија (М..AN.IX), оръђијата влезли в состав на армијата на Мармонт, од кдего са заети од турците (Stanislaw Kobielski, Polska bron-Bron palna, Warszawa, 1975, 97-99, 107-109, 112). Тоа оръђе през 1813 година Васил Павлович од Бајевца закопал в северната област на Валеваката нахија и отново го изровил околу 9/21 - 13/25 мај 1815 г. и докарал пред Валево. При същото оръђе на 25 мај/6 јуни 1815, загинал Танаско Рајич. Тогава оръђето е пленено, но сръбите го намерили след четири дни изоставено в Чачак. Половин век по-късно, по повод отбелязването на Второто востание, књз Михаило Обренович изпользвал тоа оръђе и од неговиј

метал отляли първите Таковски кръстове. В. Кривошейев, *Од ког ѝе топа изливен Таковски крст из 1865*, ЗИМС бр .29-30, Београд, 1998, 127-149.

63. М. Вукичевич, *нав. дело*, 198; ПСВ, књ. I, 382, 385.

64. ПСВ, књ. II, 46, 48; Р. Перович, *Акти и писма...*, 391, 401.

65. «5 turkische Canonen, so viel 2-ruderichte Munitionskahren mit Cartuschenpatronen geladen», СБА, књ. V, 1016, 1017, 1021, 1029; Т.Илич, *нав. дело*, 485, 495. Подвучао Б.Б.

66. Руските извори главно отричат ролята на вѣстаниците при пленяването. Орѣдјата били пленени от руските и те ги предоставили на сѣрбите. сѣщо, 169, 170, 189, 192, 200; С. Гаврилович, *Граджа из бечких архива...*, 576. генерал Влаг. Й. Белич, *нав. дело*, 46.

67. Д. Перович, *Йедно сведочанство...*, 4, 6, 8, 12.

68. Лазар Арсениевич-Баталака, *нав. дело*, 360; А. Стаматович, *Войни производни погони - прва савремена индустрија у Србији (1804-1878)*, ПИСУС Записи 6/1997, Београд, 1997, 25.

69. Р. Перович, *Акти и писма...*, 270-271; ПСВ, књ. I, 386-387; А.Петровѣ, књ. I -1806 и 1807 гг., 244.

70. М. Вукичевич, *нав. дело*, 196, 197.

71. Б. Боганович, *Наоружање войске у Првом српском устанку*, ЗИМС бр. 21, Београд, 1984, 43-98; Д. Перович, *нав. дело*, 30-36;. Някои автори, подведени от заключенията на Мирослав Панич-Суреп направени вѣз основа само на един акварел от Коста Муличевич, локализираат Тополивницата в гарнизонна сграда изградена след 1813 година. Сѣвременни сведения и очевидци (Бантиш-Каменски, Лавров, Грамберг, австрийски конфидентни), изрично тѣврѓят, че фабриката за изливане на орѣдейни цеви била в Арсенала. Обектѣт за който говори Суреп се появява на строителните планове на белградската крепост чак в средата на 19 век; на прецизните и детайлни австрийски от 18 век и на Грамберговия план от 1808

година, тази сграда изобщо не съществува. Арх. Драголюб М. Йованович, Тополивница Првог српског устанка, Годишњак музея града Београда, књ. II, Беораг 1955, 123-127. Някои от авторите не правят разлика между Арсенала и Цойгхауса (А. Стаматович, нав.дело, 28). По австрийската и руската терминология Zeughaus, Цейгхаузь, («Цайхаус»), точно означава склад или според по-късната сръбска терминология, «Оръжиехранилница». Австрийския цар Фердинанд I през 1551 г. в Грац, изградил първата специализирана сграда за съхраняване на военни материали, наречена Zeughaus (нем: сграда за съхранение на оръдия и прибори). P.Krenn, нав.дело, 10. Арсенал (ог арабски dar as-sinaa=работилница) е обект, в който се извършва производство и ремонт на оръжие и оръдия. През 19 и началото на 20 век в англосаксонските и германски гържави така се наричат гържавните оръжейни фабрики. Военный Энциклопедический Словарь, Москва, 1983, 48.

72. Moniteur Universel No.126, Paris, 1807, гоноука от Земун от 2/14. април 1807.

73. «Professioniste, njelche an denen Canonen-Ruder und Lavetten gearbeitet». СБА, књ.V, 261.

74. «...Canonen-Lafedten...auf verschnjenderische Fuss beschlagen sind,welche auch nach oesterreichischer Ardt mit Schusskeil-Winden versehen». също, 611, 613.

75. П. Васич, Београд за време Карагжорджа, ЗИМС бр.19, Београд, 1982, 58. Руската военна комисија, предвожана от Аракчейев, в периода от 1802 до 1805 година усвоила 6-фунтово оръжие и «еднорог» (Единорог) от 1/2 и 1/4 пуда. Оръдията са поставени на боядисани в зелена боя лафети, подобни на Лихтенщайновите, с клин и зъбчата летва за даване на елевацията. А. Смирнов, Руская армия 1812 года, Москва, 1990, табла 24-25.

76. СБА, нав.дело, 69, 70, 92, 147,

77. «Befinden sich in der untern Festung 80 Stuck neue verfertigte Canonen Lafedten...». СБА, нав.гело, 613.

78. «Ess wird ofters in der Festung eine Canone abgefeuert. Die Ursache ist, da die reparirten Canonen auf Lavetten gelegt und probiert werden, ob sie den Schus aushalten....Binen 5 bis 6 Tagen wird die neuangefangene Batterie fertig werden. Es wird se(h)r viel Wasser darauf gegossen, um den Raacen bald zusammenwachsend zu Machen». Тайно донесение от 15/27 май 1808; също, 632.

79. През 1807 леярната била годна само за отливане на църковни камбани. СБА, кнъ. IV-1807, 1052.

80. М Коларич, нав .гело, 30; М. Вукичевич, нав. гело, 187-188, 201-2202; ПСВ, кнъ. I, 1804-1807, 422, 424, 439.

81. Съветът поискал през август 1808 г. от Родофиникин нов специалист и то конкретно колешкия регистратор Павкович. По време на престоя си в Сърбия до февруари 1809 г. Павкович се занимавал главно с производство на барут. Явно тополивницата била предоставена на местни майстори. М. Вукичевич, нав.гело, 188. Според руски източници на Лазар Павкович, родом Далматинец, през май 1808 година е дадено званието колешки регистратор, след което е изпратен в Белград на дипломатическа мисия. ПСВ, кнъ.II, 1808-1813, 35, 335, 345, 358.

82. Др Иван Бах, Йоанес Фогараси и Йоанес Бота, леяари на бронз в нашите краища, ЗИМС бр.13-14, Београд, 1977, 47-71.

83. М. Коларичџ, нав.гело, 33; М. Вукичевич, нав.гело, 199-200; С. Гаврилович, Йован Фогараш, звоноливац и тополивац из доба Првог српског устанка, Зборник за друштвене науке Матице српске бр. 49, Нови Сад, 1968, 150; Др Славко Гаврилович, Подаци о Милисаву Петровичу, тополивцу из Првог српског устанка, Матица српска, Зборник за историю, св. 10, Нови Сад, 1974, 102-107; СБА, кнъ.VI-година 1809, Београд, 1965, 109.

84. «Späterhin hatten ihn die Serbier gezwungen, die

Kanonen. und Glockengiesserey zu probiren...».СБА, също; К. Н. Ненаговуџ, нав.дело, 32-33.

85. «Von der Canonen-giesserey erfuhr ich in Belgrad so viel, dass diese mehr einer Kerzen - als Kanonen-Giesserey gnlich sey, den statt die Kanonen zu bohren, macht der Erfinder (ein verdorbener Uhrmacher) ein Loch in die Erde als einem Model, stellt um den Lauf zu formiren, eines rundes festes Holz in die Mitte perpendiculaire und giesst darinn das geschmolzene Bronze, welches naturlicherweise das Holz verbrennt, folglich den Lauf ungleich formet. Die erste Probe begunstigte dieses Probestuck mit dem, dass die Cannone in 1000 Stucke zersprang» . СБА, кнь.V-1808, 378.

86. «Haben die Servianer bereits ausserhalb den Constantinopler Thor zu Belgrad zwey neue Canonen nach osterreichischer Ardt und nachdem ihnen solche nicht gerathen...», също, 613, 632.

87. «...so haben gegenwartig einen dritten Versuch gemacht, nemlich auf turkische Art und haben in einen Erdt-Model ein zilindermassig ausgearbeidetes Stuckholz statt des Bohrens der Mundung eingelegt...». също, 613,632, 786. Егна от тези цеви на 4/16 юни 1808 г. видял Димитри Бантиш-Каменски. И ако неуспешния опит за пробиване се споменава в контекста на оглед на крепостта или Арсенала, Каменски не прецизира къде точно е видял тази цев, което може да значи и извън Цариградската капия. Д. Б. Каменский, Путешествие в Молдавию, Валахию и Сербию, Москва, 1810, 114.

88. също, 813.

89. Според Милутинович, Петкович е отлял оръдената цев по «австрийскии», Грибовалов принцип, с последващо пробиване («въртене»), това е трудно за вярване като се знаят условията и познанията, с които е разполагал. Сербуанка, Част II, 136-139; М.Вукичевич, нав.дело, 199; Др Славко Гаврилович, нав. дело, 103.

90. Л.Ранке, Српска револуция, Београд, 1965, 99, напомена 1.

91. СБА, кнѣ.V-1808, 947.

92. също, 613, 632, 813. Днес е трудно да се определи положението на тази леярна. През първата половина на 17 век турците изградили пред ро̀ва на северо-източното укрепление на Горния град голяма тополивница (Torhane), но тя била разрушена при австрийската обсада през 1688 година. Евлия Челебия, Пътепис, превод Х. Шабанович, Сарајево, 1967, 89; Ст. Новакович, Хахи Калфа или Кяатиб Челебия, Споменик СКА, XVIII, 1892, 64; Ж. Шкаламера-М. Попович, Нови подаци са плана Београда из 1683, Годишњаџ града Београда XXIII, Београд, 1975, 49. В Белград още през 16 век съществувала тополивница, разположена извъ̀н крепостта, в района на савската долина, недалече от „царските хамбари“. Този обект през 1608 година е обновен и през пролетта на 1663 в него са отляти наг 230 орџия. Ж. Шкаламера-М. Попович, наг дело, 48; Х. Шабанович, Београд као војно-управно и привредно средиште у 16 и 17.веку, Историја Београда I, Београд, 1974, 345. Малко е вероятно нешто от този обект да се е запазило да началото на 19 век, но е факт, че Петкович е работил в тази част на града.

93. СБА, кнѣ.VI-1809, 109.

94. Сл. Гаврилович, Градџа о Срему и његовим везама са Србијом 1804-1815, Нови Сад, 1965, 145, 147, 215, 222, 315; Сл. Гаврилович, Йоџан Фогараши, звонолиџац и тополиџац из доба Првог српског устанџа, Зборник за друштвене науџе Матице српске бр.49, Нови Сад, 1968, 150.

95. «Karlowitzter Glockengiesser ubertragen worden, welcher bereits im kleinen eine vollkommen gut geformte Canone von 4 Pfund Schwere zur Probe gegossen hat». СБА, кнѣ.V-1808, 786.

96. «Carlowitzer Glockengiesser hat dieser Tagen (18. september) abermals eine ganz gut gerathene Canone kleiner Gattung gegossen» също, 947..

97 С. Гаврилович, Йован Фогараши..., наф. дело, 147-148; СБА, кнѣ.VII-VIII - 1810, свеска 2, Београд, 1966, 632.

98. Др Иван Бах, наф. дело.

99. «Sie wurden nich gebohret, sondern nur uber den Stift gegossen». СБА, наф. дело, 632.

100. Г. Е. Маретич, наф. дело, 185. По това време австрийската артилерия се базирала на дължината на цевта от 16, а френската от 18 калибра. Маретич съобщава, че Сърбите дошли до идеята за олекотяване, съответно съкращаване на цевта още от първите дни на Въстанието. В края на август 1804 вече «умеели от стари сръзани на две оръдия да ги направят работещи и освен лесното им пренасяне ги използвали много рационално и ефективно». също,, 61.

101. «Alle zweyten oder dritten Tag soll eine kleinere Kanonne gegossen werden, welche insgesamt den Namen Heyduk Topp erhalten, indem diese Kannonen in Gevicht sehr gering sind und in Waldungen und auf Bergen leicht herum geschlept werden können». СБА, кнѣ. VI-1809, 104, 236. (Погвѹкао Б.Б.).

102. Сръбиянка, II, 137. (Погвѹкао Б.Б.).

103. С това по никакъв начин не се намалява значението на конструкцията на Тома Милинович от 1813 година, но се поставя граница при въвеждането на планински оръдия във въоръжението на въстаническата войска. «Хайдук-топ» имал фиксиран лафет, докато Тома Милинович усъвършенствал конструкцията така, че при транспорт, оръдието можело да се разглоби на 5 части (както и австрийските планински оръдия Руври М1794/1797). Милинович успял да изработи само две оръдия, които турците изложили на показ, като своеобразен куриоз пред истамбулското Топхане и пред конака на пашата в Горния град на белградската крепост. Симеон Милутинович Сарайлиѣ, Умотворине Томе Милиновича Моринянина, бившега Войводе при сръбской артилеріи у време сръбског Вожда

Кара-Дорджа Петровича, у Београду, 1847, 39. А. Стаматович твърди, че разглобяемите планински оръдия се появили по време на френската кампания в Испания (1793?). Планински разглобяеми оръдия в съвременния смисъл французите имали още от средата на 18 век (еднофунтово оръдие система Rostaing), а малко по-късно и австрийците (Rouvray M1794/1799). Опирайки се на статия от РАТНИК (I, св. 3-4, Београд, 1879, 460-798), авторът определя оръдието на Милинович като оръдие с разглобяема цев. Цевта се разглобявала на 4 части, което значи, че пети човек е трябвало да носи целия лафет. Такива цеви с голям калибър и маса, съществували още през 15 век и се разглобявали, за да може изобщо да се транспортират. Реконструкцията на Стаматович подсеца на леките оръдия от 15 век Kammer-Schlange. А. Стаматович, нав.дело, 48-49. Милинович твърдо се осланял на европейската практика, по която планинските оръдия се разглобявали на монолитна, преднопълнеща се цев, лафет, ос и колела.

104. Ото Дубислав Пирх, Путovanje по Србию у години 1829, Београд, 1900, 165; Йован Мишкович, Српска войска и војеванье за време устанка од 1804-1815 године, Глас СКА књ. 47, Београд, 1895, 15; Милан Миличевич, Именик знаменитих люди у српскога народа новийег доба, Београд, 1888, 259-260. В Сърбия от 1804 до 1813 не съществували условия за отливане на железни оръдия. Вероятно Йован-Ковач е ремонтирал някое от пръсналите се оръдия и гравирал на обръча своето име.

105. Др Д. Пантелич, Аустрийски покушаи за освойение Београда 1787 и 1788 године, Глас СКА ХСVIII, други разред, 57, Београд, 1921, 52-54.

106. Танасије Ж. Илич, Како је Йован Петрович-Ковач постао майстор, Годишњак Музея града Београда, књ. II, Београд, 1955, 133-143.

107. За плащането в Земун бил задължен Милош

Урошевич. Р. Перович, Акти и писма..., 333-334.

108. М. Вукичевич, нав.гело, 199.

109. Танасийе Ж.Илич, нав.гело, 133.

110. Десет години след Второто Въстание пред Народната канцелария в Белград се намирали две оръдия. От 1819 до края на 1829 за тяхната поддръжка бил задължен Йован Ковач. Това показва, че и в периода след получаването на автономия за Сърбия и до своята смърт на 11/23 юли 1837 той се занимавал изключително с «ковашката си професия». М. Петрович, Финансије и установе обновљене Србије до 1842, књ.І, Београд, 1901, 749.

111. Въпреки интензивното производство в белградския Арсенал, сръбската войска, според руски източници, имала в края на 1809 година само около 50 полски оръдия. Останалите оръдия представлявали малко употребими, позициони, стационарни по укрепленията на градовете. А. Н. Петровъ, Томъ III, 1810, 1911 и 1812 гг, 176.

112. А. Н. Петровъ, Томъ II-1808 и 1809 гг, нав.гело, 293; Т. Илич, Граджа из земунских архива за историју Првог српског устанка, књ. II-1809, Београд, 1961, 273.

113. Има тълкувания, че Шахи означава тежка бомбарда, която през май 1453 Урбан отлял за султан Мехмед II. Шахи топ, под популярното име "Базилика" била калибър 760 мм, дълга 8,2 м, и изхвърляла каменни топки с маса 550 килограма. Но, очевидно това оръдие е събрано с Урбановото.

114. Съдейки по всичко това са рекрути от босанския еялет, което сочат и по-късни руски, английски и френски извори.

115. Кантар, qantar, qintar, мярка за тегло; равна на 44 оки или 55,6 kg.

116. По времето на Селим III, 1795, училището е реорганизирано в Царска кавалерийска академия и инженерия.

117. Mustafa Kazar, „The French artillery officer Saint-

Remy and his work on guncasting for the Ottoman army in Istanbul (1785-1787)“, Пармак, мярка за дължина равна на палец или френското „pouce“. Представлява 1/24 от аршина, 31,58 милиметра.

118. Комитетът се състоял от: Великия везир Коса Yusuf Paşa, Sudurdan Veli Efendizâde Emin, Salihzâde Efendi, Âtîr Efendi, Hayrullah Efendi, Defterdar Terîf Efendi, Tatarcýk Abdullah Efendi, Çavutbaý Raîd Efendi, Abdullah Berri Efendi, Hakký Bey, Tersane Emini Hacı Osman Efendi, Kethüdaî sadr-ý âli Çelebi Mustafa Reîd Efendi, Elhac Ýbrahim Efendi, Rikâbý Hümayundan ayrýlma Rasih, Mustafa Efendi, Tarihçi Enverî Efendi, Lâleli Mustafa Aða, Ali Râik Efendi, Ma-beynci Mustafa Ýffet bey ç Beylikçi Sun'î efendi. Комисията консултирала секретаря на шведското посолство иначе арменец роден в Цариград, Мурагра г'Осона който през 1791 до 1792 проучвал австрийската военна организация.

119. Група автори, „Первое сербское восстание 1804-1813 гг. и Россия“ Кнь.1, Москва, 1983, 244-247; Alexander Mikaberidze, „Franco-Turkish Relationship during First Empire“, Part 1: 17995, http://www.napoleoneries.org/research/government/diplomatic/c_tufrdip1.html.

Фетва (Fetwa) е формално-правно мнение по определена тема, което се изказва от мюфтията (Muftî). Шейхюлислам е Цариградския мюфтия, върховен религиозен авторитет, който изказва официалното мнение по определени въпроси, определя гали членовете на конвенционалното светско право (Кануна), отговарят на верското право (Шериата).

По спомените на Д. Странякович,
Како је постало Гарашаниново "Начертаније",
СКА, ХЦИ, Белград 1939, стр. 76-102

Биография

Видният сръбски държавник Илия Гарашанин е роден на 16. януари (по стар стил) / 28 януари 1812 г. в Гараша, окръг Крагуевац. Умира на 10 юни (по стар стил) / 22. юни 1874 г. в Гроцко.

Илия Гарашанин е син на богатия търговец Милутин Савич. Началното си образование получил от частни учители в родния си дом. След това продължил образованието си в Унгария в гръцкото училище в гр.Земун. Живял известно време и в Ораховица, където научил и немски език. Като младеж започва работа при баща си и му помага в търговията. От 1837г. княз Милош го взима на държавна служба като митничар в село Вишњици, на Дунав, а по-късно и в Белград. Когато въвежда наборната военна система в Сърбия, княз Милош назначава Илия Гарашанин за командир с чин полковник. След оттеглянето на княз Милош, Илия Гарашанин заминава за Влашко. През 1842 г., баща му и по-големият му брат, които били противници на княз Михаил били убити. През същата година Илия Гарашанин е назначен за помощник на министъра на вътрешните работи Вучич. Когато през 1843 г. по настояване на Русия, Вучич трябвало да напусне Сърбия, Илия Гарашанин го замества на поста министър на вътрешните работи и остава на него до 1852 г.

Гарашанин е един от най-видните сръбски държавници привърженик на административно конституционното управление. Негова е заслугата за създаването на сръбската полиция и въвеждането на административно бюрократично управление. По

отношение на външната политика имал широки възгледи, които изразява през 1844 г. в своето виждане за развитието на сръбската гражданска държава "Начертания". Гарашанин смятал, че Сърбия трябва да следва тази програма на външната си политика, за да постигне създаването на голяма славянска държава, предвождана от Сърбия.

През 1852 г. е назначен за представител на княза и министър на външните работи, но на този пост остава само до пролетта на 1853 г., когато е отстранен по официално настояване на Русия. Гарашанин споделял мнението (и работел активно за каузата) да присъедини Сърбия към западните сили и по-специално за Франция, в започващата Източна криза. От 1856 до 1858 година е член на Съвета и когато след Парижкия мир княз Александър Караджорджевич се поддал на внушения от австрийците, Гарашанин официално се обявил против княза. В борбата си против политиката на княза за тесни връзки с Австро-Унгарската империя Илия Гарашанин търсил подкрепа от всички. Не само от Франция, но и от Турция, а даже и от Русия ! В това си начинание успява да раздели мненията на Високата порта и Австрия, които до тогава подкрепяли Караджорджевич и да предизвика турска интервенция против него.

В началото на 1858 г. става министър на вътрешните работи в наложеното на Караджорджевич от страна на Високата порта, Русия и Франция правителство. Гарашанин влязъл в правителството с намерение да свали Княза. Въпреки съпротивата на княз Александър и част от членовете на Съвета успява да прокара Закон за Народната скупщина (б.р. Закон за Народното събрание). Ръководейки изборите в битността си на министър на вътрешните работи, положил усилия в Скупщината да влязат колкото се може повече противници на княза. Надявал се с

помощта на Скупщината да сваля княза и с предварително подготвено временно правителство да поеме управлението на Сърбия, докато Високата порта и Великите сили се споразумеят за нов княз. Илия Гарашанин е обвиняван от противниците си, че иска сам да завземе престола, но тези твърдения не са доказани, независимо че французите са го споменавали като възможен претендент за княз.

Когато Св.Андрејската скупщина поускала оставката на Александър Караджорджевич, той уплашен молил Гарашанин да го откара с каретата си в града при турците. Гарашанин изпълнил молбата му, но веднага след заминаването на княза, обявил, че той се е отказал от трона. На следващия ден скупщината обявила Караджорджевич за абдикирал и вместо да избира регенти направо възкачила на престола Обренович. Тази промяна била извършена без официално Гарашанин да е информиран за събитията, с цел да се избегнат кръвопролития, които биха последвали от евентуална интервенция на Австрия. Като военнo-началник Гарашанин не искал да издава заповед за военнo положение и да разпусне Скупщината.

След завръщането на княз Михаил, Илия Гарашанин, по препоръка на Русия, получил поста Председател на министерския съвет и министър на външните работи. По времето на княз Михаил приел идеята за война с Турция и активно работил за сключване на военни съюзи с Черна гора и Гърция. Провеждал активна пропагандна кампания по целия Балкански полуостров с идеята, когато Сърбия започне война с Турция, всички поробени народи да се вдигнат на въстания. По време на неговата служба е решен въпроса с турските гарнизони в Сърбия. Съгласно уговорките било забранено турците да имат военни гарнизони в градовете. По този начин Сърбия получила без битки всички крепости.

През 1867. Гарашанин неочаквано е уволнен с официалното твърдение, че се противопоставял на женитбата на княз Михаил с Катерина Константинович. Уволнението на Гарашанин предизвикало острите протести на Русия. След трагичната смърт на Михаил през 1868 г. Гарашанин бързо отишъл в Белград за да информира министрите за нещастieto. Благодарение на неговата съобразителност веднага са взети мерки за запазване на реда.

Последните години от живота си Илия Гарашанин прекарал далече от политиката в своето имение в Гроцко.

През целия си политически живот Илия Гарашанин следва една консервативна вътрешна политика и защитава административно-конституционната система на управление. Във външната си политика следва идеята, че само една голяма славянска държава може да защити своята независимост, както от Русия така и от Австро-Унгария.

Начертание (План)

Сърбия трябва да се нареди сред останалите европейски държави и като тях да си състави един план за своето развитие в бъдеще. Това ще бъде една програма за нейната политика която Сърбия ще трябва да спазва дълго време и да съобразява всичките си действия при държавното управление с взетите в тази програма решения.

Вълнението и раздвигването сред славянските народи вече започна и не може да бъде спряно. Сърбия трябва много добре да осмисли това раздвигване и да си изясни своята роля, която тя ще играе в него, и задачите, които има да реши.

Ако Сърбия реалистично пресметне какво е тя сега, в какво положение се намира и какви са народите, които я обкръжават, то тя ще се убеди, че е малка държава, че не може да остане в същото положение и че жизнено важно за нейното оцеляване в бъдеще е да влезе в съюз с останалите окръжаващи я народи.

От това произтичат основите и посоката на сръбската политика. Тя не трябва да се ограничава в сегашните си граници, а трябва да се стреми всички околни народи да обикнат сръбския.

Ако Сърбия не следва здраво тази политика или още по-лошо, ако я отхвърли без да има добре обмислен план, тя ще се люшка като малка лодка по вълните на външните бури, докато не попадне на някой камък, който ще я разбие на парчета.

Сръбската политика

Турското царство трябва да се разпадне. Това може да стане по два начина:

1. Да бъде разделено; или
2. Да бъде създадено отново от своето християнско население.

Бележки за разделянето на турското царство

По тази тема няма да говорим обширно, а само трябва да отбележим, че за такова събитие главна роля трябва да имат Русия и Австрия, защото те са съседни и гранични сили. Тези две велики сили лесно могат да се договорят и съгласят коя от тях коя част от територията да завладее. Австрия ще се бори за западната част, а Русия за източната част. Една разделителна линия от Вудин до Солун може да реши приемливо и за двете този проблем. При такова решение всички сърби ще останат в Австрийската зона.

И Австрия и Русия знаят много добре, че турското царство няма да изтрае дълго в този си вид. И двете държави ще се стремят да използват тази възможност и да разширят границите си за сметка на Турция.

За тази цел и двете се стремят да се предпазят от създаването на ново християнско царство (на Балканския полуостров). Създаването на такова ново царство ще убие надеждите на Русия да превземе Цариград, една лелеяна мечта още от времето на Петър Велики, а за Австрия ще роди опасността завинаги да загуби териториите на южните славяни.

Австрия трябва при всички обстоятелства да бъде враг на сръбската държава. За Сърбия, споразумяване и дори съгласие с Австрия са невъзможни от политическа гледна точка, защото това значи Сърбия сама да си сложи вѐжето на врата.

Само Австрия и Русия могат да осъществят опропастяването и разделянето на турското царство. И двете се грижат за това разделяне. Русия от много години работи и се готви. Сега при тези обстоятелства и Австрия не може по друг начин и е принудена да се погрижи за себе си и да вземе своя дял, така както направи при разделянето на Полша. Естествено е останалите европейски велики сили, водени от Франция и Англия, да се противопоставят на такова разширение

на Австрия и Русия. Те може да решат, че най-добрият начин да предотвратят това разделяне и да защитят своите интереси е като променят турското царство в една нова християнска държава. По този начин празното пространство, освободено от Турция, ще бъде запълнено и така ще бъде запазено цялостното европейското равновесие. Друга възможност няма.

Сръбската държава, която започна щастливо наново, трябва да се укрепи и разшири. Тя има своите основи в богатата и славна история на сръбското царство от 13-ти и 14-ти век. От историята се знае, че това сръбско царство е било достатъчно силно и се е готвело да унищожи гръцкото царство, за да може на мястото на източно-римското царство да изградят сръбско-славянско царство.

Цар Душан бил изкопал гроб на гръцкото царство. Изгването на турците прекъснало тази промяна и попречило за дълго време това да се случи, но сега, понеже силата на турците е сломена и унищожена, трябва, така са се каже, да започне същия (сръбски) дух да се възроди и задейства наново, за да търси своите права и да продължи прекъснатата работа.

Тези основи на сръбското царство (и държавност) трябва да извадим от развалините, да поставим на светло и твърдо и непрестанно да продължим да надграждаме на този исторически фундамент. По този начин това начинание ще стане най-важното в очите на народа, а и на кабинета, защото така ние сърбите ще излезем пред света като истински наследници на своите велики предци, които не започват нещо ново, а само възстановяват своето отечество. Нашето настояще не може да бъде без връзка с миналото. Те са едно цяло и Сръбството, неговата народностна насоченост и неговия нов държавен живот ще бъдат закриляни от историческите им права.

Нашите стремежи не може да бъдат определени като

нещо ново и необосновано, че са революция или преврат. Всеки трябва да признае, че те са политически необходими и са основани на прастари исторически традиции. Сърбия има своя дълбок исторически корен, от който отново израстват нови клонки и започват да цъфтят.

Ако новото прераждане на сръбското царство се разглежда от тази точка, то и останалите южни славяни лесно ще разберат тази идея и с радост ще я приемат, защото в никой европейски народ не е запазен така спомена за историческото минало, както в славяните от турското царство, които и до днес пазят спомена за всички свои славни мъже и исторически събития.

По тази причина може със сигурност да се твърди, че народът с удоволствие ще прегърне тази идея и няма да са необходими десетилетия за разясняване, за да разберат хората ползата от самостоятелна държава.

Сърбите първи сред славяните в Турция започнаха да се борят за своята свобода, затова те имат пълното право първи да управляват този процес. Сега в много европейски кабинети предвиждат, че сърбите ги очаква славно бъдеще. Нещо което привлече вниманието на цяла Европа.

Ако не престанем да мислим само за княжество, както е сега, и ако не поставим това княжество в основата на бъдещо сръбско царство, светът ще престане да се интересува от Сърбия и тя ще стане като Молдовското и Влашкото княжество, които нямат самостоятелност и се смятат за придатъци на Русия.

Нова сръбска държава на юг ще даде гаранции на Европа, че ще бъде твърда и здрава държава, която може да устои на Австрия и Русия. Географското ѝ положение, площта на територията, природните богатства и ресурсите, бойния дух на населението и възвишеното огнено народностно чувство, еднаквия произход, еднаквия език - всичко това показва нейната стабилност и великото ѝ бъдеще.

За средствата с които може да се постигне сръбската цел

Когато се знае определено какво се иска да се постигне, когато има постоянно и силно желание да се постигне тази цел, тогава едно способно правителство лесно ще може да намери нужните средства, с които да постигне тази цел, защото сръбският народ е добър и с него може да бъде постигната всяка разумна цел.

Изначални средства

За да реши какво е възможно да се направи и как да се пристъпи към делото, правителството трябва да знае какво е истинското положение на останалите народи от провинциите, разположени около Сърбия. Това е главното условие за точното определяне на нужните средства. За тази цел трябва правителството да изпрати свои верни разумни хора, които да посетят тези народи и земи, които след завръщането си да дадат писмен отговор за положението. Тази информация е особено нужна за Босна и Херцеговина, Черна гора и Северна Албания. Същевременно е важно да се знае и точното положение в Славония, Хърватска и Далмация, а така също разбира се и за народите на Срем, Банат и Бачка.

На тези агенти трябва да се дадат точни инструкции как да пропътуват и обхождат тези земи. Специално трябва да им се каже кои места да посетят и с кои хора да се срещнат. Освен писмените инструкции трябва да им се даде една обща, главна инструкция, в която ще бъдат включени следните точки, които те трябва да изпълнят обстойно:

1. Да се изследва политическото положение в страната. Какви партии съществуват? Какви са чувствата и тайните желания в сърцата на народа? Какви са явните най-важни нужди на народа?

2. Да се обърне специално внимание на военното състояние на страната, бойния дух на народа, наличното оръжие в населението, броя и разположението на войските. Разположение на военните складове и арсенали. Кои са местата за производство на военни материали - като барут и оръжия или от къде се внасят от чужбина и т.н.

3. Да се събере информация за мъжете от населените места, като се определи техния брой, а така също и броя на онези, които биха били противници на Сърбия.

4. Какво е мнението за Сърбия? Какво очакват хората от Сърбия да направи за тях? От какво се страхуват, че Сърбия може да им причини?

Също така трябва да се добави към тези наставления, какво може и трябва да разказва за сръбската политика всеки от тези пратеници. Кои и какви надежди може да пробужда и на какво да им обръща внимание, като полза от приятелството със Сърбия.

Първо да опишем нашите отношения към България

България е най-близо от всички славянски територии до славния престолен град на турското царство (б.р.Цариград). По-голямата част от тази територия е лесно достъпна. Там са разположени най-важните турски военни гарнизони и повече от половината турска войска. В никоя друга европейска територия турците не се чувстват по-сигурни и пълновластни господари. Освен това почти всички българи са лишени от правото да носят оръжие и са се научили да слушат и изпълняват. Покорността и работата са станали обичай при тях.

Това не трябва да ни заблуждава и ние да не отбележим истинската стойност и качества на българите или което би било още по-лошо, да ги презираме!

Тъжна истина е, че българите, макар да са най-големия клон на славянските народи, не варват в собствените си сили за национално освобождение. Те очакват външни сили (Русия) да ги подтикнат и подпомогнат в опит да се освободят от робството. Българите винаги са считали Русия, като сила, която иска и може да направи най-много за тяхното освобождение.

Самата Русия с желание би завладяла тези територии и би наложила на българите много по-тежък робски ярем, отколкото турците, но тя в настоящия момент не смее да навлезе със свои войски в България, защото Европа вече опозна истинския нрав и "благородните" намерения на Русия спрямо Турция и веднага ще започне общоевропейска война при всеки руски опит да се премине река Дунав "в помощ" на българите. По тези причини Русия се опитва да постигне целите си с други не военни средства. Княз Михаил се беше превърнал в послушно оръжие за постигане на руските цели, но поради това, че правителството на княз Александър не желае да бъде послушно руско оръдие и към него те нямат доверие, принуждава Русия да работи за свалянето на настоящето сръбско правителство и поставянето на ново угодно и послушно на тях.

Всички опити да излъжем Русия и да я уверяваме, че сегашното правителство ще следва руския план ще бъдат без успех. Когато Русия забележи, че сред сърбите се събужда народния дух за самостоятелност, тя ще престане да вярва на отправените ѝ сръбски предложения. Русия е много лукава и хитра и никога няма да падне в капан, който ще я накара да работи против своите интереси. Това ни кара да мислим, че Русия ако разбере за плановете на Сърбия да встъпи в по-тесни връзки и споразумения с останалите славяни в Турция, ще предпочете да издаде на властите хората, които

ръководят тези сръбски интереси в Турция и Австрия и така да убеди Европа, че не тя, а бунтуващата се и противоречаща ѝ Сърбия е тази която подпомага бунтовниците. Но покрай всичко това Русия с желание ще се опита да разбере всичко за тези наши споразумения и ще се опита да ги превземе и използва в своя полза. И колкото повече Сърбия става самостоятелна, все по-малко доверие към нея ще изпитва Русия. Ако Русия не успее да промени положението в Сърбия и да унищожи тази самостоятелна сръбска политика, то тя ще се стреми по всякакъв начин да отблъсне останалите турски славяни от Сърбия. Ще се стреми да внесе раздори и неразбирателство помежду тях и със всеки от народите ще влезе в самостоятелни взаимоотношения. Ако Сърбия не се покаже активна и действена, то тогава Русия ще я изпревари и победи.

При това трябва да се пазим от измама. Русия никога няма да се унизи пред Сърбия. Ако тя види, че Сърбия не я следва безусловно и безпрекословно, гордо и с презрение ще отхвърли всички условия. Русия отхвърли дори разумните предложения на собствените си дипломати, само защото те предлагаха временно съобразяване, затова не може да се мисли, че тя ще се вслуша в предложения отвън. Но най-накрая, когато в Сърбия няма да остане никой който да се съобразява с Русия, да желае да ѝ се предаде и тя бъде принудена да работи с хора, които са готови за сътрудничество само при определени условия, тя ще бъде принудена да се съобрази, защото не може съвсем да изостави Сърбия. Но докато тя намира хора в Сърбия, които безусловно ѝ се подчиняват и я слушат за всичко, тя ще противопоставя тези сърби на истинските патриоти.

Русия не си позволява да приема условия от малки държави като Сърбия. Тя изисква нейните съвети да

бъдат слушани, приемани и изпълнявани като заповеди и тези които желаят да ѝ служат трябва да ѝ се отгадат изцяло. Понякога изглежда, че тя приема всички, които желаят да ѝ служат, но тя не ги използва, защото им няма доверие и по този начин премахва всяка възможност да бъде излъгана.

Ако Сърбия желае да се измъкне от сегашното подчинено и тежко положение и иска да се превърне в цяла истинска държава, тя трябва да работи непрестанно и малко по малко да унищожи политическата мощ на Турция и да отнеме нейното влияние в своя полза. Това е онази точка, където се сблъскват сръбската и руската политика, защото и Русия работи за отслабване на политическата сила на турското царство.

Но това съгласие не означава, че целите и намеренията на двете държави са едни и същи и по тази причина тяхната политика трябва да бъде в съгласие и хармония. Казано накратко: Сърбия трябва да настоява зданието на турската държава да бъде разваляно само камък по камък и от този хубав материал отново да построи и въздигне върху основите на старото сръбско царство нова и велика сръбска държава.

Още сега, когато Сърбия е под турско владичество, тя трябва да подготви създаването на тази държава, защото такива начинания не могат да се предприемат и вършат в последния момент.

Вече споменахме обширно за характера на руската и сръбската политика и най-вече за това, че на българска земя руското и сръбското влияние ще се срещнат и интересите им ще се сблъскат.

Много говорихме и доказвахме по какви причини сръбската политика не е съгласна и не съвпада с Руската, но същевременно трябва да добавим, че най-лесно Сърбия може да постигне своите цели в съгласие с

Русия, но само когато Русия напълно приеме сръбските условия и осигури и гарантира намерението на Сърбия за бъдещето в най-широк смисъл. Един съюз между Сърбия и Русия би бил напълно естествен, но за да се случи, той зависи само от Русия. Сърбия трябва да приеме такъв съюз с отворени обятия, но само след като се увери, че това което предлага Русия е искрено и чистосърдечно. Това може да се случи само ако тя отстъпи от досегашната си система и приеме малкия, но естествен съюз със Сърбия, а не с Австрия.

Макар, че не се надявам Русия искрено да иска да пази Сърбия, все пак е нужно тук да споменем за евентуалната полза за Сърбия от един такъв съюз. Той би бил полезен, независимо че до сега говорихме много против Русия. Нашето отношение към нея не е от омраза, а от нуждите, в които ни въведе самата Русия със своите действия и постъпки.

Да кажем още няколко думи за България и ще продължим напред. Ако ние добре познаваме народния дух в България и ако не уважаваме родолюбивите чувства на българите бихме могли да кажем, че усилията за освобождаване от турския ярем са далече. Отново тук влияние има Русия, защото тази земя лежи на пътя ѝ към Цариград, но по отношение на Сърбия, България има същото значение както и за Русия. Ако Русия действа в България по същия начин, както и до сега и ако Сърбия остави Русия да продължава тези си действия без да се намеси, то наистина Русия ще успее толкова много, че никакви опити за влияние на Сърбия няма да имат ефект. **Нека това бъде знак и предупреждение за Сърбия и нека тя не забравя, че може да се очаква политическо приятелство само ако предварително сме засвидетелствали и доказали нашата любов към приятелите.**

Сърбия трябва да направи нещо полезно за България, защото любовта и помощта трябва да бъде взаимна.

Поради това, че накратко отбелязахме положението в България и нейното голямо значение за Сърбия и също така споменахме за навлизането на силно руско влияние там, нека да начертаем няколко начални стъпки за заздравяване основите на сръбското влияние сред българите.

1. Българите нямат възпитаващи и учебни заведения, затова би трябвало Сърбия да отвори свои училища за български ученици и да отпусне стипендии за млади българи, които да се изучат в Сърбия.

2. Българското свещеничество в по-голямата си част е гръцко, а не народно българско; затова е изключително желателно и полезно някои млади българи да завършат богословие в Сърбия и като свещеници да се завърнат в своето отечество.

3. Струва си да се отпечатават български молитвени и други църковни книги, а и други книги изобщо. Това важно средство за влияние Русия отдавна го използва и Сърбия трябва да пресече тази Руска практика.

4. Потребно е някои обучени и способни хора да тръгнат из България и да привлекат вниманието на българския народ към Сърбия. Да събудят в хората приятелски чувства към сръбския народ и правителство, а така също и надежда, че Сърбия наистина ще помогне на Българите за тяхното освобождение, ще им се притече на помощ в нужния момент, за да се избавят от робството и ще се грижи за тяхното добруване.

За политиката на Сърбия спрямо Босна, Херцеговина, Чера Гора и Северна Албания

Когато разгледаме повърхността и географското положение на тези земи, бойния дух на населението им и начина им на мислене, лесно ще дойдем до мисълта, че това е частта от турското царство, в която Сърбия може да има най-голямо влияние. Струва ми се, че главната ни задача сега (1844 г.) в Турция, е да определим

и насочим усилията за това влияние.

1. Когато два народа желаят да сключат помежду си тесен и близък съюз то границата е мястото което трябва да се отвори възможно най-много, за да може да се облекчат контактите и взаимния обмен. За съжаление Сърбия се е отделила от тези свои сънародници в Турция с китайска стена и контактите стават на толкова малко места, че има къщи във всеки варош с повече врати за влизане и излизане отколкото сръбското княжество гранични пунктове. Затова нека стражите по границата да не намаляват, но местата за преминаването на границата към Босна, а защо не и с България, да се увеличат.

Въведените правила за отделяне и изолация са били полезни за времето си, но да ги прилагаме и сега е неестествено и безполезно за напредъка и бъдещето на Сърбия.

2. Трябва двата народа от източно православна и римокатолическа религия да намерят разбиране и съгласие помежду си, защото само така може да се следва с успех такава политика. Сърбия трябва да предложи и на двете части на народа основите на такава политика. Един от най-важните принципи, на който ще се стъпи, е началото на пълна свобода на вероизповеданията. Това трябва да се хареса на всички християни, а може би и на някои мюсюлмани. Но като най-главен и основен държавен закон трябва да се утвърди това, че княжеското достойнство трябва да бъде наследствено. Без това единствено и най-висше държавно достойнство не може и да се мисли за постоянен съюз между Сърбия и останалите и съседи.

Ако бошняците не приемат това, със сигурност ще последва разкъсване на сърбите на малки провинциални княжества, в които владеещите фамилии ще попаднат със сигурност под чуждо влияние, защото ще започнат да си съперничат и да си завиждат. Тези

фамилии никога не биха пожертвали собствената си изгода в интерес на някой друг, дори и тогава, когато от принасянето на такава тяхна жертва би зависило благоенствието на целия народ.

От тези основни положения следва, че преди да се случи това обединение на сърбите, което вече започна да се преобразява в Босна, да се работи така, че то да бъде само като подготовка до деня, когато ще стане едновременно във всички провинции населени със сърби. Само така може да се разчита да бъде постигната онази цел и онзи общ за всички сърби интерес.

Ние поставяме тук Сърбия на първо място, защото единствено само тя може да подготви тази работа, непрестанно да работи за целта и да създава условия за нейното реализиране.

Този който желае благо на този народ не трябва да препоръчва на бошняците княжеско достойнство. Ако все пак такова нещо се случи, то нека техните най-важни хора от бошняшкия народ да го приемат не за цял живот, а за някакъв по-кратък срок и да образуват заедно някакъв съвет (събрание). С такава макар и провинциална власт ще остане отворен път за напредък и в подходящото време Сърбия ще може да влезе в тесен съюз с Босна, който ще бъде възможен и силен. Третото основно начало на тази политика е единството на народността, на което княжество Сърбия трябва да стане дипломатически застъпник. Трябва така да направим, че когато бошняците и останалите славяни се обърнат за помощ и защита, каквато и да е и по което и да време, да я получат. Това ще бъде полезно. Сърбия трябва да покаже, че е естествен защитник и покровител на всички турски славяни, че когато останалите славяни ѝ предоставят това право, тя ще може от тяхно име да говори и действа. Ако Сърбия дава на своите съседи лошия и нещастен пример, че тя се грижи само за своите

интереси и не се интересува от проблемите и не полага усилия за напредъка на останалите и гледа на тях равнодушно, то всички останали ще последват този пример, няма да я слушат и така вместо разбирателство и единство ще настъпи недоверие, завист и нещастия.

3. Едновременно е нужно сред населението на Босна и Херцеговина да се разпространяват не само конституцията, основния закон и устройството на княжество Сърбия, а и да се приемат млади бошняци на работа на сръбска служба. Трябва те практически да се изучат в политиката, финансите, правосъдието и образованието така, че когато се върнат по родните си места да могат да прилагат това, което са научили в Сърбия. Тук е нужно специално да отбележим, че за тези млади хора трябва да положим изключителни грижи. Така да ги възпитаваме, че с тяхната работа да повлияят на останалите изцяло да приемат спасителната идея за обединение и общ напредък.

4. Трябва да обърнем особено внимание на работата за отделянето на народа с католическо вероизповедание от австрийското влияние и приобщаването му към Сърбия. Това може да стане най-добре посредством местните свещеници, най-главните от които трябва да спечелим за идеята за съединение на Босна и Сърбия. За тази цел трябва да направим така, че в белградската печатница да бъде отпечатана по някоя църковна книга с молитви и песнопения. След това и молитвени книги за православни християни, сборници с народни песни, отпечатани от едната страна с латински, а от другата страна с букви на кирилица. Освен това може да се отпечата кратка обща история на Босна, в която не трябва да има историята на бошняци, приели мохамеданската вяра. От самосебе си се разбира, че тази история трябва да бъде списана в духа на славянската народност и в дух

на народно единство между сърби и бошняци. Чрез отпечатване на тази и подобни на нея патриотични книги, както и чрез останалите необходими действия, които трябва внимателно да определим и наблюдаваме, Босна ще се освободи от австрийското влияние и ще се обърне повече към Сърбия. По този начин и Далмация и Хърватска ще получат материали, които е невъзможно да бъдат отпечатани в Австрия и с това ще може тези земи да ги притеглим към съюза между Босна и Сърбия. На тази работа трябва да се обърне специално внимание и за написването на книгата по история трябва да намерим човек способен и дълбоко проникателен.

5. Цялата външна търговия на Сърбия се намира в австрийски ръце. (Това е едно зло, за което точно определяне оставям да изчислят хората от финансовия отдел, а аз само ще се спра до толкова, че да се изясни и допълни неговата важност) Много трудно ще бъде да успеем да влезем в непосредствени търговски контакти с другите държави през град Земун. По тази причина Сърбия трябва да намери нов търговски път, който да я изведе на морския бряг и да изгради там пристанище за нея. Такъв път за сега може да бъде само този, който води през Скадра в Дулцин. Там сръбският търговец може да намери сред далматинските търговци свои единоплеменници, при това много опитни и вещи хора, с които може да се работи честно и почтено. Тогава ще е необходимо да изградим сръбска търговска агенция и под нейна защита да продаваме сръбски произведения и цялата търговия да преминава през френски и английски (банкови) сметки.

В това начинание правителството трябва да направи първата крачка и да посочи един търговски агент в Дулцин, който ще покаже на сръбския търговец къде трябва да отиде. Този агент, влязъл във връзка с наши местни търговци, ще трябва сериозно да изучи

нуждите и възможностите на пазара и възможностите за печалба с наши стоки. Когато правителството се научи за ползите от търговията, може чрез обявления във вестниците да разясни тези ползи за сръбските поданици и да ги насочи към този агент. Ако само някои търговци спечелят от търговията, скоро и други ще последват техния пример и лека полека ще се отвори път за нашата търговия без правителството непрестанно да се грижи за това, защото търговците сами ще си намерят верния път, а правителственият агент ще се грижи нашите търговци да не бъдат угнетявани. От това казано би следвало цената на сръбските произведения от юг да се повишава на север, а цената на предметите, внасяни в Сърбия от север ще пада от конкуренцията на вносителите на юг. Казано с една дума по този начин Сърбия ще може евтино да купува и скъпо да продава.

В политически план това средство ще има не по-малка важност, защото новият сръбски агент ще разшири влиянието на Сърбия към Северна Албания и Черна гора, а това са онези народи, които държат ключовете от вратата на Босна и Херцеговина, а и от самото Адриатическо море. Създаването на тази сръбска агенция и нейното укрепване ще бъде от изключително политическо значение за Сърбия, защото с нейна помощ ще се постигне по-лесно съюз с местното население.

Франция и Англия не само, че няма да се противопоставят, а ще подкрепят и подпомагат такова начинание. Високата порта също ще е доволна, защото едно нейно пристанище ще процъфтява отново.

6. За Сърбия няма да бъде вече тежка задача да оказва влияние на източноправославните бошнаци. По голямо внимание и предпазливост ще изисква да се спечелят бошнаците католици предвождани от франъевите пастори.

Освен гореспоменатото отпечатване на книги, може би ще бъде добре един от тези пастори да бъде поставен за професор по латински и още някоя наука в Белградския лицей. Този професор ще трябва да служи като посредник между Сърбия и босанските католици, като с това ще направим първата стъпка на доверие и толерантност. Нима не може този пастор да организира тук една католическа капела за местните католици и по този начин да избегнем неизбежното австрийско влияние. Тази капела може да бъде поставена под покровителството на тукашния френски консул. Това би дало повод и възможност на френското правителство да се заеме активно с това дело и по този начин Сърбия ще се освободи от опасността католическата църква в Белград да бъде под австрийско влияние.

7. Караджордже беше природно надарен и умел военен предводител, но той не можеше да предвиди огромната важност която Черна гора има и винаги ще има за Сърбия, когато стане дума за отделянето от Турция на Босна и Херцеговина и присъединяването им към Сърбия. Всички сърби добре помнят похода на този войвода към Сийеница и Нови Пазар и не е нужно да подкрепяме с нови доказателства нашето следващо предложение.

Нека Сърбия следва руския пример в Черна Гора и предостави на владиката годишна финансова помощ. По този начин Сърбия на ниска цена ще има приятелството на страна, която може да вдигне на крака най-малко 10000 планински бойци.

Тук трябва да отбележим, че отлагането на отпускането на финансовата помощ за последния момент няма да има желания ефект и следствие. Русия правилно ще се позове на своята многогодишна подкрепа, а новото сръбско предложение ще очерни и оклевети. Ще създаде подозрение у черногорците и те

тогава ще може да кажат: Сърбите не ни помагаха когато имахме нужда от помощ, което показва, че не са ни приятели, а сега искат само да ни използват и употребят.

Срем, Бачка и Банат

На пръв поглед трябва да се мисли, че Сърбия е в най-приятелски отношения с населението на тези територии, защото техния произход, език, вяра, право и обичаи са същите като тези на сърбите в Сърбия. Ако това не е така, виновна е само Сърбия; защото не се е постарала достатъчно да спечели приятелството на тези сърби. Да се надяваме, че княжество Сърбия ще става все повече и повече уредена държава и ще промени погрешното си отношение към тях.

За сега, ако не повече, трябва поне да опознаем важните хора от тези провинции и да успеем да започнем издаването на един хубав сръбски вестник, който при конституцията на Унгария ще бъде полезен и ще работи за сръбските интереси. Този вестник трябва да бъде списван от някой много честен човек, като на премер г-н Хаджич или подобен нему.

Относно съюза с чешките славяни

За тези славяни няма да говорим много, не само защото те не са част от този план, а и защото на мнозина това ще се стори в началото безполезно. Затова ние преминаваме накратко тази тема и оставаме за после евентуалните интереси, които биха възникнали, когато започне изпълнението на този план. За сега само препоръчваме, че е нужно да започнем да запознаваме сърбите със славяните от Чехия, Моравия и Словакия по един изключително внимателен и много мъдър начин, за да остане незабелязано от Австрия.

Край

БИБЛИОТЕКА «БАЛКАНСКИ ВЪПРОСИ»

Кн. 7.

СРЪБСКИ ПРИЗНАНИЯ
—
МАКЕДОНИЯ
—
ОТЪ
ХРИСТО ГЕРЧЕВЪ

—
ИЗДАТЕЛСТВО АД. ПАСКАЛЕВЪ И С-не — СОФИЯ

—
СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1918.

Прѣдговоръ.

Строго безпристрастната наука вече отдавна разполага съ цѣлнѣтъ трудове на мнозина видни наши и чужди автори, които най-подробно сѣ разкрили както близкото и далечно минало на Македония, тъй и нейния истински етнографиченъ ликъ. Това сѣкщо минало на македонскитѣ ни братя съставлява частъ отъ историята на цѣлокупния български народъ, съ когото тѣ всѣкога сѣ чувствували, че образуватъ едно недѣлимо етнографично тѣло. Македония, споредъ научнитѣ изслѣдвания на безпристрастни учени, никога не е изгубвала строго българския си националенъ характеръ и въврѣнки всички прѣвратности въ своята историко-политическа съдба до днѣ днешенъ е запазила въ най-голяма чистота всички стари български традиции.

Сръбското владичество въ Македония, което е траяло само нѣколко десетилѣтия, е останало безъ всѣко влияние върху твърдото национално съзнание на населението; скоро споменитѣ за него безслѣдно изчезватъ и македонскитѣ българи, макаръ и въ ново робство, още по-здраво се сплотяватъ съ своитѣ сънародници отъ другитѣ български краища въ упорита единодушна борба за политическа и духовна свобода.

Настоящата брошура нѣма за цѣль да разкрива нови страници отъ всѣкому познатото вече минало на тази страна. Тя цѣли само да посочи, че това нѣкогашно и вчерашно минало и споредъ днешнитѣ претенденти за Македония — сърбитѣ, е било само и изключително минало българско, за каквото ни го прѣдставитѣ изложениѣ тукъ призоваватъ на видни сърби.

Сърбитѣ достатъчно добръ сѣ познавали Македония и до извѣстенъ моментъ схващането имъ за нея отговаря напълно на нейната историческа и сѣврѣмenna дѣйствителность, обаче отъ извѣстно врѣме насамъ цѣлитѣ на велико-сръбската политика налагатъ една промѣна въ това схващане, съобразно която всички сръбски учени вече трѣбваше да насаждатъ резултатитѣ отъ изслѣдванитѣ си.

Този моментъ, който донара рѣзкъ прѣломъ въ тѣднщето на сърбитѣ по отношение етнографията на Македония, ако и да има заченкитѣ си въ послѣднитѣ години на седмото десетилѣтие отъ 19-и в., — когато националната мощъ на обединеното отъ църковната борба въ едно здраво силотено тѣло българско племе

отъ всички ктлове на родината стрѣсна сериозно сръбскитѣ патриоти, — въ единностъ настапва около 1877/78 година, когато сръбската национално-обединителна политика, сръбциала непрѣодолими прѣчки на западъ и сѣверъ, трѣбваше да промѣни фронта си и сама отъ политика обединителна да се обърне въ политика завоевателна, цѣлитѣ на която изискваха не само една официално наложена промѣна на сръбското обществено мѣние по отношение етнографичния характеръ на Македония и другитѣ крайно-западни български области, но и една дирижирана отъ горѣ противобългарска пропаганда въ тѣзи прицѣлни на сръбскитѣ завоевателни стремежи мѣста.

По-рано сърбитѣ точно разграничаватъ Македония и сръбското племе не минава отвъдъ нейнитѣ точно опредѣлени граници — Шаръ-планина и Скопска Черна-Гора (Вж. прил. № 14, 17). Въ нѣкои сръбска карта отъ онова врѣме между областитѣ, населени отъ сръбското племе, не фигурира Македония¹⁾ (Вж. № 14). Последната въ всички тогавашни географии е означена като българска областъ, населена изключително съ българи (гл. № 12, 20—25, 26, 35, 45) и въ нея се говори само български езикъ (гл. № 39), който сѣ възприели дори и политическиятъ владѣтели на страната — турцитѣ (гл. № 12). Нѣщо по-вече, българското племе се ширѣло не само по Косово, което мнозина писатели поставятъ въ България (гл. № 7, 13) и съ което име официално се наричалъ новосъставениятъ прѣзъ 1877 год. вилаетъ отъ западно-българскитѣ краища (гл. № 47), но и въ Призрѣнъ²⁾, Албания, Тесалия, Епиръ и пр. сръбскитѣ автори сочатъ българи между населението.

Върховниятъ сръбски вождъ Кара Георги, който прѣзъ въ началото на 19-й в. туря основа на сръбското обединително дѣло, дори и не си спомня за Македония, която не влиза въ границитѣ на проектираната отъ него държава на обединеното сръбско племе. Кара Георги, който е възнамѣривалъ, раководилъ, разбира се, не отъ етнографични съображения, да присѣдини къмъ цѣлкупната си сръбска държава нѣкои западни български покрайнини като Бѣлоградчино, Трънско, Черно-рѣчко и пр., не би могълъ да изостави Македония вънъ отъ своитѣ проекти, ако я схващаше като сръбска земя. Между туй сръбскитѣ академиченъ „Споменикъ“ прѣдава, че границитѣ, които Кара Георги се надѣваше да извоюва за Сърбия бѣха на сѣверъ Дунава, отъ устието на Сава до Тимокъ: отъ тамъ границата вървѣше по Тимокъ до Любница (?) (Бездъница?), минаваше край Бѣлоградчикъ, Зиеполе, подъ Нишъ

¹⁾ Гл. картитѣ, които г. Иширковъ е приложилъ въ книгата си „Западнитѣ краища на българската земя“, София, 1915 г. Сравни: „Од поединица издали су: Сава Теселија малу једну српских земаља, али без Дарданије и Македоније.“ Отаѣбина, 1883 г., кн. 13, стр. 462.

²⁾ „Призрен . . . са 18,000 становника, који су Срби, Бугари и Арнаути“ стр. 100. Отаѣста. земљопис . . . по нај познѣм и нај бољим изворима написао Никола В. Вукићевић. Панчево, 1874 г.

се спушташе на юг прѣзъ Прокупле къмъ Косово; оттукъ къмъ Нови Пазаръ до извора на Дрина, чието корито по-нататъкъ бѣше граница чакъ до Сава. По този начинъ тона кралство се допираше съ България, Македония, Албания . . .¹⁾ и пр. въ прѣсилениѣтъ твърдения на разни патриотично-шовинисти изведнажъ нараства и сръбското племе бързо достига на югъ до Солунъ, на западъ до Адриатическо море, а на изтокъ едва ли не допиратъ до Черно море²⁾. По-рано погледитъ на сърбитъ бѣха обърнати къмъ Босна, Херцеговина, Черна Гора, Сремъ и Бачка³⁾; националнитъ идеали на сърбитъ бѣха насочени тамъ, гдѣто „је још Косово потиснула тама, да још призренцу коран суди, а Херцеговацъ да је задену пушке и јатаган и спреман чепи. . .“ (в. Јединство у Београду 1872 г. бр. 180); тамъ имено сѣ едноименнитъ брати на сърбитъ: „тамо една преко валовите Дрине све саме браће наше. . . на и Призрен данас ћути, а Косово једва дише болном душом. . . . Тамо преко Сава и Дунава пуно браће наше. . .“ (ib. бр. 182). За ослободжението на тия свои брати мечтаатъ сръбскитъ добри патриоти и тѣхъ иматъ прѣдъ видъ напослѣдъ на свои държавенъ глава по случай стѣпването му на прѣстола националнитъ идеали на сръбския народъ: „управљавај нама Господару праведно и мирно, поведи нас, Кнже, тамо, гдѣ је илѣк, јѣук и уздицање наше погажени браће. Тамо је Призрен, Дечани и Косово, тамо царска круна сарањена невезом у гробиници лежи. Да је освећену народнимъ јединствомъ и слободом по аманету твојихъ славнихъ предака и жељи народа на твоју јуначку главу метнимо“ (ib. бр. 172).

Отъ всички тѣзи съкровени пожеланија много ясно се вижда, а и самитъ сърби въ оня тържественъ случай открито заявяватъ, че заветнитъ идеали на сръбското племе ще бѣдатъ изпълнени „у Призрену, кад се крунише она слава, чије ступање на престо сад прославило“ (в. Јединство 1872. бр. 188).⁴⁾

¹⁾ Гл. стр. 27. „Белешке о Србији, које је оставио графъ Адолфъ од Карлава у октобру 1829 год.“ Преводъ М. Ђ. Милићевѣ. Споменикъ Сри. Кра.-апад. кн. XVII у Београду 1892 г.

²⁾ За курјозъ нека помена, че напр. М. Милоевичъ нај-сериозно тврди: „Тако исто у изводењихъ се 32 села Јамбоске мѣнахѣ, ипо и у сажоѣ Јамболу, живе чисти Срби, који до даванѣмъ дана славе, не мешају се и не орођавају се съ Бугарина“; „Сливен, си 6.000 кућа, од којихъ је: 2500 срба, 4000 Крѣша, 100 Евреја, 180 Цигана и 2820 разнихъ мухамедаваца“ (Балгари иѣмѣл 6. м.); „Котел, си 4000 кућа само чистихъ Срба“; „Карнабат, си 600 кућа, од којихъ је: 100 мухамедаваца, 100 срба . . .“ и пр. Гл. Српство, книжевни листи у Београду 1886 г. бр. 7, стр. 51.

³⁾ „Извѣстно је, да су претенције Срба на Македонију тоа од неолонко година. До Берлинскога конгреса Срби су говорили само о Босни, Херцеговини и Старој Србији, а после њега, нажда хтевши да надокладе губитѣл у Босни и Херцеговини, њихове се тражбине увећавају и дои је пре граница или до Карадага, сада иде на југу од њега“. Стр. 391, сн. Дело, лист за науку . . 1894 г. кн. I. Вој. Споменикъ. Научна хроника. Victor Bernard. La Turquie.

⁴⁾ Всички тѣзи пожеланија цѣлосуднитъ сръбски народъ изнала по случай пѣнаолѣтнето на Миланъ Обреновича, който прѣзъ 1872 г. зема прѣстола.

Добрѣ, но така естествено прѣдначертаната срѣбска обединителна политика не можеше да върви въ тази посока. „Нам је препоручано, — разправи прѣдъ народната скупнина въ Крагуевецъ срѣбскиятъ дипломатъ и министъръ на външните работи Иованъ Ристичъ въ едно тайно заседание на 13-й јули 1878 г., — од стране Русије (по жељи Аустрије), да ништа не предузимамо на Дрине да не бисмо изазвали Аустрија. Аустрија је и сама изјавила, кад смо је упитали: шта је сфера њених интереса, а они допиру до Дрине и Лима. Прешазише дакле Дрину и Лим, додирнули бисмо њене интереси и сукобили би се са њеном војском“¹⁾ Ето зашто продължава признанијата си Ристичъ, „ми ни смо могли ни помисливати да тражимо да прелазимо преко Дрине и Лима, као што смо се и за време рата (прѣзъ 77/78 год. б. м.) уздржали да их прелазимо, но смо продирали у Стару Срѣбију докле смо могли. Ту смо дакле и нове политичке границе тражили и“²⁾.

И наистина, срѣбитѣ обврнаха погледитѣ си, а сѣщо и войскитѣ си прѣзъ 1877/78 год., къмъ западнитеъ български области, като се помечиха и върху тѣхъ да простратъ понятието Стара Срѣбия, въ което до тогава срѣбитѣ включваха само Прищина, Призренъ и Нови-Пазаръ до Косово поле. Че понятието Стара Срѣбия е изкуствено раздѣто, само за да се маскиратъ срѣбските аспирации по отношение Македония и другитѣ западни български краища, показва неговата неясност, неточност и разтегливост прѣзъ по-ново врѣме. Отначало Македония си е за срѣбитѣ, както посочихъ, отдѣлна област, раздѣлена чрѣзъ планинитѣ Шаръ и Скопска Черна Гора отъ Стара Срѣбия³⁾. Послѣ обаче срѣбските новинисти почнаха да виѣкватъ въ Стара Срѣбия Моравско съ Бјестендиѣ, Радомиръ, Софиѣ и цѣла сѣверо-западна Македония, като оставяха само Солунъ и околността му въ послѣдната. Други пъкъ още по-патриотично разтегляха обхвата на Стара Срѣбия до такава степенъ, че за Македония не оставане и най-малко кѣтче. Споредъ тѣхъ „Македония нема, јер нема македонскогъ језика, све е то Стара Срѣбия и она је наша од баба-земања“⁴⁾ или: „по право нема ни Македоније — Грци су то име позамирили... Бугари су усвоили то зато, што по примеру Грка рекламишу ту земљу за себе, тврдећи да ту живи свејан Бугарски народ...“⁵⁾. Съ една дума цѣлиятъ просторъ до Бѣло и Адриатическо море се обврща въ Стара Срѣбия въпрѣки трѣзвин гласъ на нѣкои разумни срѣби, като проф. К. Ф. Ковачевић, който ги упрѣква, като имъ казва: „Зна се шта је Стара Срѣбија, а Македонија остаје Македонија“⁶⁾.

¹⁾ Гл. стр. 227. Отаѣбина. Књ. 24, 1890 г. Ср. Јов. Ристичъ. Спољашни одношаји Срѣбије. Београд 1887, 1901 г.

²⁾ Иб.

³⁾ Г. Каричъ вели „Стара Срѣбија граничи се са југа Шаром и Карадагом!“ А тазу исту границу поставља г. Драгичевић Македонији“. Српство. 1886, бр. 2, стр. 11.

⁴⁾ Вѣст. в. Ветерѣе Новости. 1904 г. бр. 188, стр. 1.

⁵⁾ „Иб. бр. 251.

⁶⁾ Сп. Дело 1894 г. књ. 1., стр. 586.

Единъ денъ обаче слыхнѣ тия сърби, които смѣтаха цѣла Македония за Стара Сърбия, на единъ махъ заличаватъ това и божествено историческо название и го замѣняватъ съ — Нова Сърбия¹⁾. По такъвъ начинъ сърбитѣ прѣобърнаха понятието за Стара Сърбия въ единъ сапуненъ мѣхуръ, който тѣ все по-вече и по-вече раздуваха, догдѣто най-накрая отъ прѣкалено много раздухване мѣхурътъ се пръсна и отъ великата „Стара Сърбия“ не останаха никакви слѣди...

Едно точно опрѣдѣлено съдържание въ понятието за Стара Сърбия сърбитѣ въ ново врѣме никога не сж влагали, азачото никога въ основата му не сж поставили етнографични съображения. Не напразно сръбскиятъ историкъ Чед. Миятовичъ се з питава: „Али пре свега шта је „Стара Србија“? На ово је тешко дати таченъ и потпун одговор, који би у исто време задоволио и учене људе и добре патриоте. Строго узевши Стара Србија није чисто ни географски, ни чисто административни, на ни чисто историјски појам. Стара историја српска не зна „Стару Србију“.

„Данас мало има Срба, који би е довољно поуздања могли да обележе границе оној земљи, коју зову Старом Србијом. Још, их је мања, који ће се сложити на једне и исте границе нејине. Има само два позитивна момента, у којим се сви слажу. Први је да се под Старом Србијом разумева она српска земља на балк. полуострву која је нан граница садашње кнежевине, Босне и Херцеговином и Црне Горе. Другим је позитиван момент, што нема Србин, који кад помисли Стару Србију, не помислила одмах и тим самим на Призрен с успоменама његове царске сјајности, на Косово е успомена тужне славе његове, и на Пећску патријаршију... Јасно је да Призрен, Пећ и Косово чине језгру Старој Србији али је тешко казати с научном прецизношћу, докле се та земља простире на југ, запад и исток“. И Миятовичъ признава по-нататъкъ, че сръбската наука била безсилна да отговори на тия въпроси, та затова „није чудо што у нас на њих обично сам патриотизм и одговара“. Обаче и тия граници, които не чистата наука, а сръбскиятъ патриотизъмъ отрежда за Стара Сърбия, мжно могатъ да се опрѣдѣлатъ, „јер је по неки патриотизамъ задовољан да остане у Призрену, док се други једва може у Солуну да заустави“²⁾.

Но колкото сръбскиятъ патриотизъмъ и шовинизъмъ, тѣй прѣсидено да е простиралъ границитѣ на Стара Сърбия и вѣрку Македония и ако и да е прѣкрѣщавалъ тѣй произволно тази българска страна съ разни сръбски имена, то това въ нищо не измѣнява етнографичния ѣ съставъ и ни най-малко не може да нахѣрни убѣждението въ безспорната законностъ на българскитѣ права надъ нея.

Въ противовѣсъ на голословнитѣ твърдения на дневния сръбски патриотизъмъ ние имаме сръбската книжнина отъ годинитѣ

¹⁾ Др. Јесто Хедмејр, Нова Србија. Београд 1913 г. (Тукъ влиза цѣла Македония изключително и Солунъ).

²⁾ Чед. Миятовичъ, Над Старе Србије под Турску власт. сп. Јавор 1879 г. бр. 9, стр. 278—279.

до нашето освобождение, въ които границитѣ на българското племе сѣ очертани безпристрастно и всички духовни и политически борби на македонскитѣ българи сѣ представени тъй неразривно свързани съ общобългарското възраждане, че тази книжнина представлява една правдива подпълна иллюстрация на Македония като българска страна, иллюстрация, къмъ която можемъ съ безгранично довѣрие да се отнесемъ, понеже е правена въ ония врѣмена, когато общата злополучна съдба на двата съседни славянски народи имѣ е налагала едни идилични взаимоотношения, непомрачавани отъ никакви спорове и претенции.

Отъ даннитѣ, които намираме въ сръбската книжнина, се установява, че въ Македония много отдавна сѣ се заселили българитѣ, които налагатъ своето име и на заваренитѣ тамъ македонски славяни (Гл. № 1, 2). Напротивъ, сръбницето на сръбското заселване, както твърди Стоянъ Новаковичъ, „налязло се југозападно од Копачника, у Рашкој и Полињу“¹⁾ или както и извѣстиятъ „у целом славянству“ Дръъ Божидаръ Петрановичъ опредѣля: „од рѣке Врбаса до предела Дарданиа (од прилике до рѣке Ибра и Колубаре“²⁾).

Сами сръбитѣ ни даватъ свѣдѣния за нѣкои стари паметественици отъ XI в., които поставятъ македонскитѣ области въ България и говорятъ за български македонски градове (гл. № 3), безъ да споменаватъ за каквито и да било сръби тамъ.

Прѣзъ врѣме на разцвѣта на своята държавническа мощъ сръбитѣ, наистина, слизатъ въ Македония, но слизатъ като завоеватели, завоюватъ я и я владѣятъ нѣколко десетки години, обаче тамъ тѣ заварватъ едно компактно българско население съ твърдѣ упорито национално съзнание, о което сѣ се разбивали всички сръбски опити за асимилирането му. Сръбската властъ отъ това врѣме остава изъ Македония само нѣкои исторически паметници, които да свидѣтелствуватъ за краткото имъ господство, което ни най-малко не е било въ състояние да промѣни етнографичния съставъ на страната, запазила до такава степенъ българския си характеръ прѣзъ всичкото врѣме, че сръбскитѣ владѣтели, що сѣ я управлявали, е трѣбвало да се титулуватъ и „царе на българитѣ“ (гл. № 4). Така Вълкашинъ, Угнениъ, Краљъ Марко и др. владѣтели на Македонски области се признаватъ не само за господари на „Български земи“, но за нѣкои се казва явно, че сѣ „родомъ българи“ (№ 4, 51, 55).

Че и слѣдъ сръбското владичество Македония е запазила българския си характеръ, за това свидѣтелствуватъ много сръбски и чужди паметественици (№ 5, 6, 8, 12), а сѣщо тъй и много сръбски записи и надписи отъ врѣме на турското робство (№ 9, 10, 11), които говорятъ за български градове: Струга, Битоля, Костуръ, Охридъ, Скопие, Велесъ и пр.

¹⁾ Гл. стр. 269. Годовникъ Никола Чупаѣа, кн. 3. „Ново Брдо и Врањско-Пожоравле“.

Както искрата на духовното ни възраждане блъсна най-първо въ западно-българските краища, тъй също тамъ най-рано нашите сънародници подхващатъ борбата за политическото ни освобождение. Въ сръбския печатъ отъ онова време, който е билъ твърдъ и трънъ отзвукъ на всички събития, що е приживявало българското население въ Македония, се съобщава за появяването на български хайдутни въ македонските краища прѣзъ първите години на 19-и вѣкъ, а послѣ и за едно широко освободително движение прѣзъ 1840 г. (гл. № 19). И прѣзъ по-послѣдните борби на българския народъ македонците сѣ бивали всѣкога рамо до рамо съ своите еднокръвни братя. Общо-българското въстание прѣзъ 1876 год. засѣгна и Македония, гдѣто веднага на първо време се дигатъ 4000 души (гл. № 49). И Македония изпитва печалната участъ на всички въстанили български области при кървавото потушаване на това въстание.¹⁾

Особено живо участие сѣ взели всички македонски градове и села въ борбата за извоюване на самостоятелна национална църква съ свое българско духовенство. Тази борба на македонските българи съ особенъ интересъ и симпатии се е слѣдила отъ сръбския печатъ, който най-подробно прѣдава всичките ѣ перипетии (гл. № 25, 28, 29, 31, 32). Въ единъ сръбски вѣстникъ срѣщаме имената на българските прѣдставители въ цариградския църковенъ съборъ, който е билъ свиканъ прѣзъ 1871 год. за уреждане на самостоятелната българска църква. На първо мѣсто между прѣдставителите личатъ тия на енархивитѣ охридска, битолска, велеска, скопска, стружка, воденска и неврокопска (гл. № 42).

У сърбитѣ прѣзъ онова време нѣма дѣи мнѣния относно етнографичния характеръ на Македония и националността на населението въ нея. Самите сръбски официални мѣста сѣ схващали истинския ѣ български характеръ и затова напр. въ едно официално разпореждане на сръбското вътрѣшно министерство македонските градове Куманово, Щипъ, Велесъ и Битоля се поставятъ въ България (№ 33).

Етнографичната граница на българското племе мнозина видни сръбски автори чертаатъ твърдѣ вѣрно, като ѣ проектиратъ на западъ до Черни Дринъ, Охридското езеро и Албания (гл. № 34, 40, 41). А това схващане на изслѣдвачите напълно сѣ били възпрели и сръбските управляващи кръгове и затуй виждаме при нѣколко проекта за обща задружна работа, за едно политическо федериране между сърби и българи, видни политически лица, както и сръбската скупщина пѣкъ и самиятъ сръбски князь Михаилъ, сѣ признали правото ѣ да влѣзе въ състава на българската държава (гл. № 36, 50, 52). Обединението на пѣлокупния български народъ, както признаватъ и видни сръбски обществени дѣйци бѣше почти постигнато съ Санъ-Стефанския договоръ, който

¹⁾ в. Сръпске Новине у Београду, 31 Дек. 1876 г. бр. 289 стр. 1244 прѣдава рѣпорта на америнанския анкеторъ Шойлъръ. За изстѣжениата на турцитѣ при потушаването на въстанието, въ който между другото се съобщава, че „у мнозина охрузима по Македониѣ башибозуци су оплачкали села бугарска“.

включаваше цѣла Македония въ границитѣ на България (гл. № 49, 50). Политическитѣ смѣтки на европейската дипломация обаче сѣ и диктували да подкрѣпи и поддържа турската властъ въ Европа, като остави Македония пакъ откъсната отъ родната ѝ майка. Това поведение на европейската дипломация, както всрѣдъ цѣлия компетентенъ кръгъ отъ познавачи на Балканскитѣ работи, тъй и всрѣдъ трѣзво мислящитѣ сѣрби е прѣдизвикало най-голімо недоволство и тѣ открито сѣ дали изразъ на своето негодуване отъ извършената сѣрбѣ българския народъ несправда (гл. № 49).

И въ по-ново врѣме Сѣрбия официално призна българщината на Македония. Това бѣ на 29-й февруари 1912 год., когато се сключи между Сѣрбия и България балкански Съюзъ. Споредъ чл. 2 отъ „тайното приложение“ къмъ договора Сѣрбия признаваше правото на България надъ Македония съ изключение на Скопската областъ, която, въпреки безспорния ѝ български характеръ, българскитѣ държавници, поради наложителнитѣ политически условия сѣ били принудени да оставятъ като спорна зона, убѣдени, че и тя ще бѣде безъ друго присѣдена отъ избрания арбитражъ въ полза на България.

До колко обаче само единичката мисль, че и тази областъ може да остане у българитѣ, е ожесточавала сѣрбскитѣ шовинисти, показва обстоятелството, че тѣ прѣзъ врѣме на своя прѣстой тамъ въ 1913 год. най-строго сѣ прѣслѣдвали, дори наказвали съ смъртъ всѣки българинъ, който е дръзвалъ да проговори за присѣдиняване на ония мѣста къмъ България (гл. № 54).

Признанията за българщината на Македония, които излагахъ тукъ, сѣ правени отъ видни сѣрби като Вукъ Караджичъ, Стоинъ Новаковичъ, Миланъ Куонджичъ, Руварацъ, патриархъ Вас. Бркичъ, архимандритъ И. Ранчъ, професоръ Видаковичъ, Давидовичъ, проф. Митовичъ и мн. др., въ чиито компетентностъ не може да има съмнѣние. Такива признания сѣ правили и мнозина агенти на сѣрбската пропаганда въ Македония, като Ст. Верковичъ, Милоевичъ, Сл. Гончевичъ и др. чиито шовинистични блѣнове по отношение Македония иначе най-строго се осаждаатъ отъ трѣзвитѣ сѣрби (гл. № 44).

Сѣрбанитѣ тукъ признания, които сѣ една незначителна частъ отъ ония, които изобилствуватъ въ сѣрбската книжнина, въразъ, ще допринесатъ не малко, за да се изтъкне прѣдъ свѣта безспорната истина за българския характеръ на Македония. Отъ друга страна, тѣ ако и да не вразумятъ съвсѣмъ сѣрбскитѣ патриотари, поне ще охладятъ шовинистичния жаръ на тѣхнитѣ неоснователни претенции. Тѣ ще изтъкнатъ всичката фалшивостъ на дневнитѣ имъ твърдения и ще послужатъ най-енергично да се отблъснатъ дръзкитѣ имъ понѣзновения по отношение тази класична страна на българщината.

Съ тази именно цѣль изнесеамъ изложенитѣ тукъ сѣрбски признания, които можахме да събережъ благодарение съдѣйствието, което ни указа директорътъ на Соф. Нар. библиотека г. Ст. Чилингаровъ, комуто изказвамъ тукъ най-голімата си благодарностъ.

VII в.

№ 1.

Общия лист: из патриаршије Пећске. Пренис М. С. Милојевића. У Београду 1872. (Изъ Гласник XXXV)

Въ единъ сръбски ръкописъ отъ 1785 год., който Милоевичъ издава подъ посочения горѣ-насловъ, се говори за заселването на славинитѣ и българитѣ на Балканския полуостровъ и между другото се пише:

„Тако въ Тракій и Македоній бяха Болгаре, они бо последниѣ черезъ Дунай преидоша и большихъ земляхъ и траческихъ поселишеся“ (стр. 13).

679.

№ 2.

„Писма о книжевности Сръској и Хрватској од Јована Бошковића. Прва половина. У Новом Саду. 1892.

Авторътъ тукъ признава, че българитѣ скоро слѣдъ идането си прѣзъ 679 год. на Балканския полуостровъ обединяватъ тукъ славинитѣ въ една отдѣлна държава и имъ налагатъ името си, което отначало е било държавно, политическо, но скоро става тѣхно национално име. Последното починали да употрѣбаватъ и македонскитѣ славяни:

„Име бугарско беше испрва само политичко, държавно. Ну по што стече гласа у Византији и Риму, почеше га као државно име употребљавати и друга словенска племена (на о македонска) (стр. 5).

1096.

№ 3.

Putovanja po balkanskom poluotoku za srednjega vjeka. Čitao pravi član Dr Petar Matković. Rad jugoslavenske akademije. Knjiga XLII, u Zagrebu 1878.

Въ втората часть на тази си студия Матковичъ прѣдава актописа на Fulcher'a, който участвувалъ въ пърния кръстоносен походъ на Роберта прѣзъ 1096 год. Отъ Драчъ, гдѣто се била събрала Робертвата войска, га, спередъ актописа на Fulcher'a, минава въ България, минава р. Демонисъ или Деболъ и най-накрая, слѣдъ като минава градоветѣ Дукреция (? Охридъ), Вотежъ (Витола), Стежа (Острово), които Матковичъ въ коментаритѣ си сочи като български, стига до р. Вардаръ:

„Od Drača, gdje se vojska sakupila, udare križari Bugarskom, koja obiluje plahovitimi riekami, provaljenim gorami i velikimi pustoši, a prispjeli su k plahovitoj riei Demonis ili Diaboli, koju su s velikom mukom i pogibelju prebacili u na drugom se njezinom briegu utaborili“. „Pošto su tako mnoge razvaljene gore rieke i gradove, naine Lucretiu, Botellu, Bofinat i Stellu, prošli, dospjeli su k riei Vardaru, koju pregaziše“ и пр. стр. 87—88).

Матковичъ поазнача отъ свое име, че гр. Butella е българския Битоля, жителитъ на който, тоѣ, вѣтъ основа димитъ на историка Хаджи Калфа, посетилъ като българинъ; гр. Луcretia Матковичъ е извлоченъ за приемо за Охридъ, „престолиница на второто българско царство“:

„Grad Butella, što ga putopisac iztiče, stari je Heraclea Lanci, bizantiska Pelagonia, bugarski Butel, a današnji Bitol. Bugarsko ime grada navodi Cedren (Βουτζίω, ed. Bonn. t. II. 460) i Vilim Tirski. . . . a Hadschi Chalfa (p. 97) navodi, da su mu stanovnici Bugari“ (стр. 90).

„Stella je bez sumnje stara Cellae bizantinski Ostrobosili Strobos, Edrisijev Ostrobu ili današnje Ostrove na istomenom jezera. Nije li Lucretia iskvarena sredovječna „Akreda“ (Ohrid ?) za onda dosta znamenito mjesto, prijestolnica drugoga bugarskoga carstva“ (стр. 90).

„Na putu im (отъ Драчъ за Битоля) zasjedahu napried i otrag, lievo i desno Turci, Kumani, Uzi, Pincenati i Bugari (Bulgari)“ (стр. 94).

1490.

№ 4.

Миѣила Константиновиѣа ¹⁾ Србина из Острице, Историја или Лѣтописи турски, списани око године 1490. Превео и е објаснавајућимъ уводомъ издало Д-ръ Јанко Шафарикъ. Гласникъ срп. уч. д-ва, кнѣ XVIII, 1865.

Въ својмъ Лѣтописи Комент. свидѣтелствува, че синъ на Милутина, Стефанъ Душанъ (+ 1356 г.), понекогъ е завладѣлъ Македонија и вѣкомъ западни покрайини отъ България, се наричаъ и „царъ Българскъ“:

„А синъ његовъ Стефанъ био је краљ србски и цар Бугарски“ (стр. 73).

Слѣдъ смъртѣта на Душана србскиятъ краљ Урошъ (+ 1371 г.) отсталъна българскитъ земи на двамата брата-деснотъ Угленъ и Вѣлешинъ, отъ които првиятъ взема юго-източна, а вториятъ — западна Македонија. Къто що нѣже за двамата брата Константиновѣа:

¹⁾ Михаилъ Константиновичъ, србски писателъ хрониката, род. кнѣ 1430 г. Доста младъ Комент. понала въ пѣлѣзъ у турцитъ, които сѣ искали да го направятъ еничаръ. Свѣдѣнијата за Лѣтописи сѣ тоѣ и черпили отъ собствени набљуденія и отъ разкази, слушани прѣдъ врѣме на вѣлшкото турскиѣ походи, въ които тоѣ като еничаръ, заедно съ Султанъ Мухамеда, е взелъ участие. (Гл. Гласникъ XVIII. Увода стр. 27—44).

„Овај (Урош) је био двама браћима (Угленџ и Вълканиџ) да управљају са Бугарским царством. . . . (они) узму земљу бугарску за себе а њему се успротиве“ (стр. 75).

Двамата брата при Черменската битка се одметнали од свог господара Уроша:

„Кад је био (Урош) још четири миље даљеко од Дреновоља, онда су она два брата, који су заузели Бугарску земљу, против свог господара устала и прешла су к турском цару“ (стр. 76).

Слѣд смъртта на Вълканиџа, както е известно, Зах. Македония од Шар-планина до Костуръ съ градоветѣ Скопје, Прилеп, Витола, Костуръ и пр. живела въ владѣние на Вълканиџовия синъ Марко, когото Михаилъ Константиновичъ нарича български князь:

„Тада је цар Бајазит скупно војска против Марка бугарског кнеза. . . . Ту је Бајазит бугарског кнеза са свом војском бугарском и србском разбио и убио.“ (стр. 80).

1591.

№ 5.

Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veku. Napisa pravi član Dr P. Matković. Rad CXXXV. U Zagrebu.

Въ тази студия Матковичъ прѣдава изтоиса за патуването на източниѣ посланици Ловаръ Бернхардъ за Цариградъ прѣзъ 1591 г. Авторѣтъ, както и годината на този изтоисъ, прѣходе отъ който е билъ заназенъ въ сборната на Фредерика Стефана, сѣ останали неизвѣстни.

Пътѣтъ на Бернхардовото дипломатическо посланство водѣтъ прѣзъ Албаниа, Македония — Солунъ, за Цариградъ. Въ Струга патенестенициѣтъ вече стѣгнати на българска земя, понеже този градецъ билъ „пърагъто мѣсто въ България.“ Патенисецѣтъ, слѣдъ тоа се спира на Витола, който нарича „български градъ“, гасъ населенъ, имаѣтъ, както се говори, 1500 каѣа.“

Struga, vele, da je varoš, dapače selo, prvo je mjesto u Bugarskoj, proteče ju rječica, koja da iztječe iz jezera Ohridskoga“ (стр. 30).

„Polje Stružko skoro je sve pitomno, uradjeno i vrlo rodno; malo dalje, na ulazu Struškoga polja, prelazi se preko mosta, koj je tu granicom izmedju Albanije i Bugarske. Bugari govore slovinskim jezikom, a grčkoga su obreda“ (стр. 31).

„Dne 23. hrenuvši dalje prispjeli su dobrim putem u 19 ura u Monastir (Monastirio); to je bugarska varoš, vrlo naseljena, imajuća, kako se priča, 1500 kuća“ (стр. 31).

На пътъ за Солунъ патнициѣтъ поменавати на единъ мостъ къмъ устието на Вардари, който мостъ се сочи като граница между Тесалиа и България:

„Ovaj most granicom je izmedju Bugarske i Tesalije“ „Blizu mosta ima kuća, s koje dolje bugarska djevojka s pogačami, pečenimi pod pepлом“ (стр. 33).

Маткович коментирајќи патовски кини од свое име:

„Struga, nočište Bern, družine onoga dana, naliči mu više selu nego varoš, jur mu je u Bugarskoj, pošto most kod Struge preko rieke lješke (Drina) iztiče iz jezera i protječe varoš, granicom je izmedju Albanije i Bugarske“ (стр. 35).

1628 — 1655.

№ 6.

Хаџи-Калфа или Цатиб-Челебија турски географ XVII века о Балканском полуострву. С помоћним белешкама и објашњењима приложио Ст. Новаковић. Споменик XVIII. Срп. Кр. Академија. У Београду 1892 г.

Хаџи-Калфа е единствено од нај-известните турски историци и географи. Себиданата за плов на македонски области, којшто подолу излагаме, србскиот киниконич Ст. Новаковић е спел од етоскиа прввод на неговото сличение, писано првк втората четврт на XVII век, којшто не се е запалило на оригинал: Rameli und Bosna. Geographisch beschrieben von Mustafa ben Abdalla Hadschi Chalfa. Aus dem türkischen übersetzt von Joseph von Hammer. Wien 1812. Во тоа си сличение Хаџи-Калфа тврди, че на Балкански кадилџи, Костурски и Охридски „жителит“ се бугари:

XI. Санџак Скопје. Кадилџи што припадају санџаку Кану-дан-паше (адмирала):

1. Толи-Монастир (Битола) меѓу Флорином (Хлерином); Прилепом, Преспом и Охридом. Долази се из Цариграда преко Сопуна, Вардара и Водена за 15 дана. Становници су Бугари. (стр. 47).

4. Хориншта (Круништа), на обали костурског језера, 2 сата од Костур. У наоколо су Костур, Вилиште, Наслици (Населица). Становници су бугари.

5. Вилиште (Белиста), кадилџи, 17 дана од Цариграда. Околу су Костур, Горице (Корча или Горча, покварено од Горица), Преспа, Круништа. Становници су Бугари и Арбанаси. (стр. 47).

XXII. Санџак Охри (Охрид).

1. Охри (Охрид) југозападно од Скопје 16 дана од Цариграда, на источној страни једног језера. Погранични су му крајеви: Призрен, Истарда (Старова), Фирчова (Кичево или Крчава). Становници су Бугари. (стр. 54).

¹⁾ Маткович е коментирајќи си на стр. 45 објаснува, че на тоа место „за римска доба бјае на прелазу преко Вардара позната станка Gephyra.“

1669.

№ 7.

Велешке доктора Брауна из српских земаља од године 1669. Од Ст. Новаковића. Споменик срп. краљ. Акад. књ. IX. У Београду 1891.

Англијскиятъ придворенъ лекаръ Д-ръ Едвардъ Браунъ, професоръ въ Лондонския универзитетъ, е участвувалъ въ едно посланство, изпратено до Султана въ Цариградъ и прѣзъ 1669 г. е ималъ случай да посетува Македонија. Браунъ въ свои патюнись се свира на всички по-важни македонски градове, които подробно е описалъ, обаче въ свѣдѣњата, които Новаковичъ, придалаилъ този патюнись, ни е далъ за народноста на жителитѣ, не се казва нищо. Можеѣ да бѣдемъ сигурни, че всички тѣя градове: Куманово, Призренъ, Битола, Скопие (стр. 40) тоѣ е поставилъ въ България, понеже послѣдната споредъ него е почвала отъ Косово поле:

„Одатле (отъ Скопие) се кренуемо на Качанику, градъ воји држи пролазакъ измеѣу два брега, а после даѣе док не уѣоемо у чувено поле Косово у Вугарској“ (стр. 41).

1704.

№ 8.

Прилози к историји српске књижевности од Стојана Новаковића. Јеротеја Рачанина пут у Уерусалимъ 1704 г. Гласник срп. уч. д-ва књ. XXXI. У Београду у државној штампарији 1871 г.

Въ свои патюнись срѣбскиятъ писателъ Јеротеј Рачанинъ нише, че приношували „въ Велесъ, градъ български“:

„И паки дойдосмо на 14 конакъ у Велес градъ Вугарскый, а Турци зону Тѣприлиа и ту надосмо отъ полудне, и ту тече рѣка, зову е Вардар, врло голѣма“ (стр. 299).

Вж. факс. № 1.

1704.

№ 9.

Луб. Стојановић. Стари српски записи и натписи. Српска Краљ. Академија. Београд 1903 г. књ. II.

Въ всички записи, които Луб. Стојановић е намериѣ до-бавени кѣмъ рукописитѣ на Велко Поповић, послѣдната самъ се пише „родомъ отъ българска зема, отъ Кратово“.

„Ста книга изкрани различниими слоки, чрѣтахъ ю у Будныскон вароши дѣлкъ Кљако Поповић, отѣчѣстоомъ же отъ българскѣ зѣман, отъ мѣста Кратока . . . кѣ лето . . . X. ѿ. X. Запис у рук. ман. Врѣника (Раваница)* (гл. № 2128 стр. 8). Вж. факс. № 2.

Книгу сию чрѣтахъ у Будимскои каровни дѣлѣ Бѣлопоповичъ отъчествомъ же ѿ вачгарскіе зѣмли, ѿ мѣста Кратова . . . къ лѣто 1704". Занес. у рук. ман. Врѣнѣва". (гл. № 2129 стр. 9).

1735.

№ 10.

Митрополија Београдска око 1735 године. По архивским списима приопштитѣ. Димитрије Руварац. Споменик Срп. Краљ. Академије, кн. XLII. У Београду, Државна штампарије 1905.

Прѣмъ 1735 г. въ с. Търѣ, Неготинско, е служелъ като свещеникъ преселеникътъ българинъ Яско, „родомъ отъ Охридъ въ Българската земя“:

„Іерѣй Шко, родна се у Орнду ка Българскон зѣмли, синъ Стоана Багарина. (гл. стр. 104) вк. факс. № 3.

„Іерен шко Багаринъ родомъ, родна се у Орнду. (гл. стр. 118).

А въ с. Касенѣ е свещенодѣйствувалъ Петъръ, родомъ отъ Скопското с. Банани, за когото се бѣлѣви, че запалѣлъ по български езикъ“:

Іерен Петъръ Клински, синъ зѣмледѣлца Михала рожденикъ и коситаникъ изъ села Клинскага, кану' Скопаш, учил се книги ка патриаршинъ Инѣскон у Георгія р'монаха Пѣланина . . . Нскушнѣтъ кикъ како читати знаеъ сѣкатѣ писаніе, прокаціомъ изъ царсткующи книги . . . заноситъ мизикомъ ка'гарскимъ (ib. 114).

1753.

№ 11.

Д. Руварац. Опис српскихъ Фрушкогорскихъ манастира од 1753 год. Ср. Карловци 1905.

При описанието на женскиа манастиръ Язакъ въ Врушка гора, южно Маджарско, се поменана една монахиња „родомъ отъ Кратово въ България“, а въ манастира Фенекъ е живѣла заедно съ жена си Стоанъ Вучковъ, „родомъ отъ България отъ с. Смоляни“ (Прилѣсно):

„Ана монахиња, родиласја у Кратову во Болгаріи . . . Пришла здѣ в манастир 1747“ (стр. 99).

„Стојан Вучков, родом от Болгарији из села Смоляна жена его Смиљана, пришла 1745“ (стр. 22).

1771.

№ 12.

Описе турских области и у њима хришћанских народа, а нарочито народа српскога, састављен год. 1771 српским патриархом Василијем Бркићем. Прионшти И. Руварац. Споменик срп. краљ. Акад. књ. X. у Београду 1891.

Това описанье на провинцијѣ въ турската държава е направено отъ послѣдния Печски српски патриархъ Василиј Бркичъ прѣзъ 1771 г. въ Ливорнъ по заданіиѣ му отъ рускаго адмирала Орлова изпроси. Описанието засѣга всички балкански христіански области, които се интересували голѣмата славянска държава Русия, укрѣпѣваща вече ролята на покровителка на ялѣнтѣ балкански народи. Въ своето описанье Бркичъ тврди, че Македония е населена съ българи и турци, но язрѣнтѣ се били мнозинство, затоа всички турци въ Македония знаели български езикъ. Въ Охридско само тѣй голѣмата часть отъ населението се били българи. За срби по тѣмъ мѣста Бркичъ никакъ не поминава:

„Прокиниѣи Македонская. Ѣкостока сколко пошан Горы Златныя низкииѣи к долготу столко и она, а поутан сколко убо долги столко и широка...

... Срезуъ, к низки доюукъ турцикихъ колши деаде сать тысящъ иодитса, ктому истъ хрѣстїиства Грѣнокъ и Колгарокъ до тысящѣ доюукъ, мѣсто убо салкноу, и кнѣиъ Турки много когати, прочеи же дѣрѣкии Колгари и Турки, но какъ Колгарокъ много колши Туркоукъ, такъ ко кси Македонїи кси Турки колгарскїи языкъ уиѣиють... Посредѣжи Македонїи сходитъ рѣка колшаа нарицаемаа Кардаръ изъ Дарданїи, кнѣиже ктичуть кса рѣчки Македонскїа... (стр. 47).

Прокиниѣи Албанская е раздѣлена на четири части или княжества: Авлонско, Драчско, Албанополско и Охридско.

... Уиѣиьтѣо княжѣство Ѣхритъ, которой лежитъ на дорожѣ между горамѣи Ѣкостока со изворѣи, оноу убо нѣиѣтъ колшоу поселииъ за горамѣи к Македонїи Ѣкостока неже за горамѣи къ западу тѣиже и Алканезокъ мѣлоу Кнѣиъ иодитса и Грѣнокъ, но колшаа часть Колгари и Калхи. Туркоукъ к снѣиъ княжѣствѣи мѣлоу иодитса по ски нашего исповѣданїа люди... (стр. 50).

1794.

№ 13.

Исторїа разныхъ словенскихъ народовъ найлѣче Болгарь, Хорватовъ и Сербовъ. Произведенная Иоанномъ Рачиѣмъ Архимандритомъ во свято Архангелскомъ монастырѣ ковилѣ. Въ Виѣннѣ 1794.

Видиѣиъ српскии историкъ Познаъ Рачиъ, койѣо тврди добрѣ е познавалъ болгарското кнѣзѣво, поставя Косово поле като ѣина граница на Сърбиѣ, на югъ отъ коѣто, кѣиѣиъ знаеиъ, се простѣира Македония, коѣиѣиъ той вмѣства въ България. Говорейѣиъ за похода на Язъ Хунѣида Рачиъ пише:

„Переходитъ съ ними (съ войската си б. м.) въ Муссїю, отхѣидитъ оттуду и въ Булгарскую страну къ Видину. Не многи ту

пробивавъ, дни сѣшнѣ на Косово полѣ, еже съ Бугарією граничитъ. Лаоконикъ 235 стр. кн. VII^а (гл. стр. 194 § 9, кн. IX, гл. V).

Сравни:

„По нѣколко дана похити (Изъ Хуниядъ) на поле Косово, не далеко одъ границе Бугарске“ стр. 41, ч. III. Исторія славено-сербскаго народа. Списана Милованомъ Видаковичемъ Професоромъ у Београду 1835.

1821.

№ 24.

Дѣянія къ исторіи српскаго народа. Скупљѣна Димитріємъ Давидовичемъ учредникомъ Новине Србскій, у Вѣни 1821.

Въ своята книга србскіиъ историкъ Давидовичъ като граница на србското племе поставя на югъ Македонія, коато сѣкъ дорѣ и не се поменана въ земитѣ, въ които живѣять србѣ:

- „Землѣ, у коима Србѣи сада пребываю, есу ове:
1. Србія: између рѣке Дрине, Саве, Дунава и Тимока. Србѣи, живећи у нѣой називаюсе Србіянци.
 2. Босна: између рѣке Дрине и Драве. И пр.
 3. Ерцеговина: између Босне, рѣке Неретва и Требнѣшнице И пр.
 4. Црна Гора: на десно од Ерцеговине. . . . и пр.
 5. Рагуза: између Котора и Далмаціе. И пр.
 6. Бока Которека: између Рагузе и Далмація. И пр.
 7. Далмація: на лѣво од Србіе и Босне између Цетинѣи и Мора Адриатическаго.
 8. Илирія: између рѣке Купе и Драве.
 9. Рватска: између Купе, Драве и Саве.
 10. Славонія и Срем: између рѣке Саве, Дрине и Дунава у Мађарској.
 11. Вачка: између Тисе и Дунава.
 12. Ванатъ: између Тисе, Дунава и Бега.
 13. Подунавль у средињой Мађарској: край Дунава на десномъ брегу у Будиму, Ст. Андреа. . . .“ (§ 11. стр. 11).
- „Границе земалѣ, у коима пребываю Србѣи данасъ, есу: къ истоку Бугарска; къ югу Македонія и часть мора адриатскогъ; къ западу море адриатско; а къ северу Мађарска.“ (§ 14. стр. 17).
- . . . „Кромѣ тога превеђене су (цркъ. книги. 6. м.) одъ Кіріла и Методіа, а они су были изъ Солуна грѣда, кои е близа Бугарске: да се нису учили найпре бугарскоме езику? на, да не ези на кои су превеђене црквене књиге бугарскій?“ (§ 7, стр. 7).

1827.

№ 15.

Вукова преписка. Књ. четврта. Државно издање. Београд 1909 год.

Въ една сръбска пјеснь, която Вук. Караџић на 10/22 јунија 1827 г. праща на П. Шафарика четемъ:

„... А десету књигу опремио (заб. оправио)

У Кратово града бијелого.

Наазару цареву већилу.

И Наазар покупио војску,

Све Јуруке и Бугаре младе“ (стр. 639).

1829.

№ 16.

Вукова преписка. Книга прва. Државно издање. Београд 1907 год.

Въ едно писмо № 194 отъ 14/26 јануари 1829 год., изпратено до Комитара Вукъ Караџић пише, че осимъ Кратово околи р. Лимъ и Сјеница има Бугарско Кратово въ Македонија:

(„Чини ми се да се сва последња (сјеничка нахија б. м.) од старине звала Кратовски санџак“, и веднага поясњава: „— Осим Бугарскога Кратова има и Српско и данас, леђе око Лима и Сјенице“) (стр. 348). Вж. факс. № 4.

1833.

№ 17.

Исторја славено сербскога народа изъ разнихъ Ауктора и пр. Списана Милованомъ Видаковичемъ професоромъ. Часть первая. У Београду 1833.

Србскиятъ историкъ Видаковичъ постави за ѿзна граница на Србија Шаръ планина и Македонија. Таа граница трѣба да се схваќа въ етнографиченъ смисълъ, понеже прѣзъ 1833 год. политическата граница на Србија едва достига до Копаоникъ планина:

„§ 5. Границе Сербіе есу слѣдующе: отъ стране сѣверне опасце ю рѣка Дунавъ, а отъ ѿдне гора Скардъ (Шаръ-пл.) и Македонија; отъ запада рѣка Дрина, која ѿ дѣли отъ Босне; по у перва времена Сербіа е Босна у себи приключавала, и простирала су до рѣка Вербаса, а по мнѣнію пѣкихъ и до Уние, а въ востоку простире се до рѣке Тимока, која ѿ дѣли отъ Болгаріе“ (стр. 31).

1843.

№ 18.

Спомени народа сръбскогъ у бизантискимъ списателима. Скупно и издао Искдоръ Николићъ Бачке вармеѣ великій потерій У Будиму. Писмени Кралѣскогъ Свеучилишта године 1843.

Накрая на тѣзи спомени сръбскиятъ авторъ е добавилъ единъ поименителъ отдѣлъ, въ който за Вардаръ, „най-големъ рѣка въ Македония“, той пише, че „тече прѣзъ България“:

„Аксиусъ или Аксиа, найвећа Македоніе текућа вода, тече изъ Бугарске и многе у себе прима рѣке; данасъ се Вардаръ или Вардаръ зове“ (гл. „Географія Книге“). Вж. факс. № 5.

1844.

№ 19.

Сръбске Народне Новине. Пешта, 6. Априла 1844 г. чис. 27.

Въ една обстояна статія, озаглавена „Подунавске европско-турске краине“, този сръбски вѣстникъ очертава първѣтъ революционна борба на българитѣ. Още въ 1821 г., споредъ тия сръбски свѣдѣния, слѣдъ грчката революция на веднажъ и „въ Македония се появиваатъ тѣли български хайдути и достигатъ до Пелопонезъ“. Също такама широко революционно движение се почна и прѣзъ 1840 год. въ „България, Румелия, Македония, съ една дума врьдъ, гдѣто българитѣ живѣятъ“:

„Подунавске европско-турске краине...“

Немири Сербіе у почетку столѣтія и борба айдука противъ снахия слабо е одѣка у Булгаріи налязало, кои се, втеченіемъ нѣногоъ свѣщенства задржала, и ни махнула ні. Текъ год. 1821. после греческе революціе появу се на еданиутъ гомиле бугарскій айдука у Македоніи и продру до у Пелопонезъ. Одъ овогъ времена умножавало се число айдука, и после последнѣтъ русійско-турскогъ рата распространи се неко потайно споразумѣніе межу нима, кое се, одъ едногъ новопримѣногъ члена надалѣ са крѣло нѣвемъ оконча“...

„Смрътъ Султана Махмуда и пророчества, коя су се године 1840-те по Турской проносила, произроковала су велико движеніе у Бугарской, Румелии и Македоніи, у кратко свуда, гди Бугари живе (к. м.). Побуне у Кандии и Тессалии даду први поводъ, по варошима се стану Турци и Бугари, едни за друге, оружати, остати године 1838-ме унищоженогъ споразумѣнія стану приравляти, цѣла се планина подигне, и Порта се на еданъ путъ види одъ Дунава и градова на сѣверу одцепленомъ. Айдуки еданъ, именемъ Милое, кои е юштъ подъ Принцъ Ђорѣмъ воевао, и Гавра, као што се говоря еданъ свѣшеникъ, стаали су на врѣу движенія. Михаилъ сазове Совѣтъ и противъ очевидне желѣ народа (к. м.) заключено буде строгій неутралитетъ наблюдавати. Сима

Сръбима буде строго забранено у Вугарску побуну мешати се, на границу буде војниство постављено и свако сообраћење са Вугарима прекинуто. Ово спасе Турке, кои 150 села између Софије и Ниша сажело и послѣ неколико сражења поглавиту чету ало наоружаних бунтовника разгерају. Милое смртно ранѣнъ, самъ себи смртъ зада, айдуца, безъ вође, стану се разилазити, а найдржавенин опиду у Македонију, гди се са грчкимъ Клефтима съедине^а. (стр. 108).

1844.

№ 20.

Сербске Народне Новине. Пешта 18. Мај 1844 г. бр. 39.

Туку въ редица статии сръбскиятъ вѣстникъ очертава географіята на Македонија, нато дава и нѣкои свѣдѣнія за етнографіята ѝ. На сѣверъ Македонија се простира^а до Шаръ-планина близо до Призренъ^а. Въ околността на р. Черна, която протича прѣзъ Витоиската равнина, живѣатъ българи. р. Вардаръ тече прѣзъ цѣла Македонија и близо до Солунския заливъ прѣсича планинскитъ висини, които дѣлятъ българи и гърци: отъ сѣверната страна са българи, а отъ юго-източната по-мече гърци^а. За сърби не се помечана.

„Обшта географія европейске турске. Македоніа.

У koliko е сложеніе относительно мале провинціе Тесалие престо, у тоlikо е замривно сложеніе Македоніе, тако, да ние лако обитний прегледъ све провинціе дати. Най-болѣ се узима на юго-западу налазеѣа се узвишена земля између Охридскогъ и Касторійскогъ езера за средоточно место, коя е одъ сѣверо-восточне и южно-восточне стране са най-вышимъ бреговима овогъ предѣла окружена. Одъ Соа-Горе пружа се едѣнъ брегъ сасвимъ насираѣъ брегова сѣверна Албаніе управа сѣверу до Шаръ планине близу Призренъ^а.

Его какво описаніе се дава на р. Черна (Зас), която минава прѣзъ Витоиското поле:

„Теченіе Зас, коя се у Вардаръ излива, врло е чудновато; она изгиче близу брега Йлешта, само неколико сати одъ Дрине, но тече, као што е горе споменуто, сасвимъ противно овой, т. е. южно. Прва долина, у кою утиче, есте Крчово, у којой се у рѣку Црну улива и име свое губи; ербо унаоколо живѣѣи Вугари славенско наименованіе другомъ предпоставляю. После долине Крчова опетъ се бросова сужаваю, и Церни стуна у другу долину, у којой Монастиръ лежи. При овой вароши обрѣе се рѣка восточно, да се наскору у сѣверно-восточномъ теченію са Вардаромъ союза, и са снмъ заедно у южновосточномъ теченію у заливу Салоникскомъ изчезне. Ова рѣка дакле двануѣъ свое теченіе совершенно мена. Простіе е течение Вардара, коя рѣка у Шаръ планини изгиче, восточно одъ Ускуна тече, и одонде южно-восточно теченіе задоклава. Нѣно теченіе отъ Ускуна до

Неготина, гди у союзу са Црномъ, Раецомъ, Браонистомъ, Брегалницомъ, Егридере, Сарпникомъ и пр. брегове просеца, и заливу Салунискомъ хити, означава найзвизначатию долину горне Македоніе. Овај предѣлъ сотимъ више вниманіе заслужуе, што брегови, кое Вардаръ просеца, и наредѣ деле; са сѣверне су стране сырѣчь сами Бугари, а са южно-восточне по-най-вине грци, хотя су по варошима, као и. н. у Салоники здраво са Бугарима помешани (стр. 155).

1845.

№ 21.

Описаніе Бугарске. Сербскій лѣтописъ за год. 1845 часть четврта. Издаје Матица Србска. Уређује Др. Ј. Суботић. У Будиму 1845.

Во този официаленъ лѣтописъ на Србската матица срѣдаме едно подробно „Описаніе Бугарске“, въ което Тракия, Македония и Албаниа сѣ означени като „три земи, които днесъ Българитѣ населаватъ“, иже по-вече, „въ Македония тѣ съставляваатъ адната на населението“. Между 16-тихъ български епископства вѣстаника постави Серезъ, Вереа, Кастория, Велесъ и Скопје, а за епископствата въ Охридъ и Видинъ съобщава, че били закрити отъ портата:

„Испазетъ на сѣдинъта народа означую географи границе Бугарске: Тракию, Македонію и Албанию, три землѣ, у които днасъ сила божіа Бугара обитава: што више, у Македоніи чини ово колаѣно езгру жителя“. Ако се къ восточной Албаніи обратимо, то тѣмо и тамо читава окружѣи нати, гди е бугарскій езикъ единственый езикъ жителя“ (стр. 58). Вж. факс. № 6.

„Бугарска има 4 Митрополие или Архи-Епископата: Терново, Софію, Сидистрию, и Варну, и 16 Епископата, од кой су най-знатни: Филибе, Костендиль, Серезъ, Вереа, Ловинъ, Самоковъ, Касторія, Вуприли (Велесъ 6. м.) и Скопљѣ, Охридскіи и Видинскій укнуги су одъ Порте“ (стр. 75).

„У Салонику има толико Бугара, да овај градъ у толико бугарскимъ знати мора, у колико грчкимъ“ (стр. 59).

1846.

№ 22.

Српске Новине. Београд, 8. Јунара, 1846, № 2.

Србскиятъ официалъ „Српске Новине“ дава кратки свѣдѣния на българитѣ и посочава, че тѣ сѣ разпространени по цѣла Македония до Морее:

Турска. Бугари заузимаю по Циприану Роберту велику часть европейске Турске, и онъ ѣи числи на 4½ милліона. Разпостиру се по Трациі, Румелии, Македоніи до Морее,

лините, на кое е похарчено 60,000 гроша. Владика е био и архитект, и рачуноводител. За ове силне повце дигнуо е добри пастир четири пусте зидине, у којима се рахатно еданъ баталионъ войника смѣстати може. Ова школа добише насловъ: елинско-грчко училиште. Г. Антиѣ вели: Кад су се и онако сви народи од Грѣа просвѣтили, онда држимъ за свою дужностъ посветити у својој епархіи сва училишта Грцима. Ето тако наши Велесани својимъ новцемъ саредане школу Цинцарима, којихъ ни 15 кућа у Велесу нема! Али надати се, да Велесани неће допустити, да се бугарска школа назове грчкомъ, а онъ нека е о својо трошкѣ подигне. Било би болъ г. Антиму, да онъ сѣди на миру. — Засада овалико, а други путъ више."

1858.

No. 25

Србски Дневник. У новоме Саду 1858 г. 8. Јуниј. бр. 44

Единъ донесение отъ Велесъ (въ Македония) новелата да
даже нѣкомъ свѣдѣнии за тосканския напредѣкъ „по просѣитата въ
България, а особено въ това мѣсто“ (Велесъ). Като про-
тизники на тази просѣита се изтъква велескиятъ архиепископъ
Антимъ, който настоявалъ „и въ Велесъ въ училищата да се
учи грѣцки, а не български, и то защото дѣцата
знаели български езикъ още отъ мами.“ Българитъ въ
Велесъ обаче гвардо застъпвали материята си езикъ въ своитѣ учи-
лища и училища на фанариотския владика съ останалия наместо

[illegible]

него на грчкоѣ матернѣмъ, ако и знаѣ дѣца одъ козѣвка грчки. Сваки народъ треба да се учи наукама у своѣмъ матернѣмъ езикѣ, а послѣ нека се учи ако ће свима езицима на свѣту. То е природни начинъ, а то е и најболѣи. Нека г. Антимъ немисли, да су Велесани сасвимъ прости. И они су синови онога народа, кои е толико година лежао у фенерскимъ тамницама у оковима. Ако су до сада можда и играли узъ фанариотске гайде, немисле никако и одсада то чинити. Чему се одъ фанариота имамо надати, то намъ и г. Антимъ сваки часъ показуе. Т-ко узе одъ Каменодолаца (у велескомъ окружю) 3000 гроша за освещенѣ нови цркви, од кое су само четири дунара готова, а нити има у нѣой иконе, ни кандила, а онъ онегъ зато навали на люде да се свети црква, само за дође до пара. Кадъ е оветно цркву, а онъ рече народу, како е съ нѣговомъ молитвомъ и благословомъ освещемъ храмъ Божій, али будући да се храмъ задужио, и што нема ни овако ништа у нѣму, то да люди сами по могућству притеку чимъ могу, да се све набави што треба за цркву. Люди та и те послушаше, али г. Антимъ у мѣсто да ту помоћъ преда оной цркви, стрпа е у свой џепъ. Тешко да ће овакавъ пастиръ полагати у прилици душу свою за свое овце, него за новце! У мѣсто да намъ иде у руку, а онъ одъ сваке руку труди се, да намъ народностъ опропасти. Али хвала Богу неможе ништа да учини, еръ его у Велесу подиже се ново трговачко училиште, у коме се предае нѣмачки, француски и елѣнски — али не грчко-загорски езикъ. Нека буде сретно ово предузеће Велесанима, еръ нема у народу срећа безъ изображениа, а г. Антиму велимо, да избие себи изъ главе свое фанариотске мисли, па нека одсада болѣмъ трагомъ удари; онда ће се назвати истомъ добримъ пастирмаѣмъ!²

1860.

№ 26.

Народне песме Македонски Вугара. Скупио Стефанъ Н. Верковићъ. Книга прва. Жѣнске песме. У Београду. Правителственомъ Книгопечатномъ, 1860.

Ст. Верковићъ по-вече отъ 9 години е изучавалъ Македониа и е събиралъ „народни славенски старине и споменика“. Приъ тѣхъ години е събралъ тази сборка отъ македонски български пѣсни, посветена на сръбската кнѣгиня Юлия Мих. Обреновићъ и наградена и издадена отъ сръбското книжовно д-во: „Сръбско учено д-во године 1861 издаје и награђује Верковићеве „бугарске“ народне песме изъ Македоније“. . . . (стр. 292. Отаѣина, кн. 24, 1890 г. кнѣж. преглед. Д-р М. Р. Веселић); „Одъ г. Ст. Н. Верковића е хвалоѣ бише приложене: Народне песме македонски Вугара, кн. I.“ (в. Сръбске Новине, 7. Маа 1860 г. бр. 54, стр. 255).

Верковићъ азъ своѣта дългогодишна обисолка изъ Македониа, като сръбски агентъ, е билъ подпомагалъ отъ сръбското правителство и нѣкои сръбски научни институти, за което ни свидѣлствувалъ сѣдѣщото съобщение

„Ideja Šafarikova, da se kogod pošlje u južne slovenske zemlje pod Turcima, naročito u Makedoniju i staru Srbiju, dala je povod te je srpska vlada potpomogla odlazak, a poslije potpomagala bavljenje St. J. Verkovića na tim stranama, koji je pomagao i srpskom muzeju“ (Rad jug. akad. kn. XLII, 204).

Насити пометени во сборника сѣ: „Изъ Просекима кодъ Сереза“, стр. 1—293; „Изъ Лесемскогъ предѣла“ (Демаръ-Хасарско), стр. 293—299; „Изъ Добрийшта у Разложкомъ предѣлу“, стр. 299—305; „Изъ Велескогъ предѣла“, стр. 305—356; „Изъ Добре“, стр. 356—363; „Изъ Крушевскогъ Прилина“, стр. 363—364.

Во увода на своя сборникъ, подписанъ: „У Београду, изданъ сѣ. Савве, првогъ архіепископа и великогъ просветителя Србскогъ 1860 године. Стефанъ II. Верковићъ, старинаръ изъ Босне, садъ у Серезу живѣи“, Верковићъ е оцерталъ нај-подробно и точно границѣ на Македонию, въ които той е срѣдвалъ населени българи. Въ тѣхъ граници, споредъ Верковићъ издани: Солунъ, Витола, Костуръ, Велесъ, Дебаръ и пр. Ето нѣкои извадки отъ предговора:

„Овде у кратко наводим границе овога предѣла Македоніе, у комъ ти бугарски Славена есде. Предѣлъ тай у комъ ова македонски Славена обитаваю, лежи међу планинимъ Родонскомъ и Егейскимъ моремъ... Границе пакъ овога предѣла у јужной Македоніи одъ бугарскимъ словено заузетого и населѣнога, простиру се по комъ известномъ знању као што слѣдуе:

Одъ Солуна къ северу пружаю се сви Бугари преко вароши Калкана (бугарски Букушъ), Дриѣна и Петриѣна до вароши Меленика, кои лежи... и пр. „одъ Меленика истоку упутивши се продужуе се черта ова равниномъ покрай планине Родонске преко Демирисара (бугарски Валовишта) и Сереза, кой градъ лежи на подножју планине Мениконтъ; далѣ иде преко Субашкиѣе, Везениково, Давишта, Просечкина, Драме и Кузлукіѣе до реке Неста (мѣста?), кои дели Тракију одъ Македоніе“. „А одъ реке Неста прелази черта ова у Тракију и пружа се покрай планине Родонске преко Ксанта (турски Скеѣа), Кюмурѣине и Макри до Ферри кодъ мора, гди се планина Родонска окончава и губи. Цео овај тракійскій предѣлъ, лежећи између означене черта, реке Неста и Егейскогъ мора спада подъ Драмску нахию и поделѣнъ е на два мударлува или среза: Кюмурѣискій и Визикскій“... (стр. II—III).

„А одъ Солуна къ западу пружа се границе: дѣлеѣ Славене те одъ Грка узъ заливъ солунскій до предгоріа Олимпа, гди река Бистрица утича у заливъ солунскій. А одъ реченогъ предгоріа узъ реку Бистрицу продужују се преко Кожана, Саѣисте и Костура до границе Епирске. Река Бистрица дакле природна е граница између Македоніа и Тесалие, или другогъ речна: између Славенскогъ и Грчкогъ света и до ове реке по селима свуду имаю преваду бугарски Славени“. „Многа села Бугарска налазеѣ се између Витола и Кожана и данасъ се тимъ именомъ (Серіе б. м.) зову“... и пр. (стр. I—V).

„Да е Славенскій народъ најиретезиѣнъ, може се већъ отуда заключити, што сваки скоро Цинцарѣнъ покрай свогъ матерѣнъгъ.

езика, говори такоѣрь и бугарски (к. м.), напротивъ редко се може наћи кой бугаринъ, кои говори цинцарски". (стр. VII).

"Исто тако и у осимъ предѣлима, кои на западъ одъ Солуна леже, као Вардарсницкамъ, Воденскомъ, Негушкомъ, Кожанскомъ и Костурскомъ, већина села Бугарскогъ е народа (к. м.). стр. VIII.

"Да су се они македонски Бугари, коима ове песме принадеже, одире звали Словени, о томе имамо ясно доказателство у списима св. славенски апостола Кирила и Методија и њихови ученика, кои сви казую, да су превели св. писмо на словенскій языкъ, текъ доцније пријмили су они име свој, завоевателя Бугара, кое е дакле више политично и државно, него народно. Но и самъ ове песме назвао бугарскими а не словенскими, збогъ тога, ерѣ данасъ кадъ би когодъ македонскогъ Славенина запитао: што си ти съ места би му одговоріо; и самъ Болгаринъ, а свой языкъ зову болгарскимъ, премда многи іоле писмени люди, свагда себе називаю Славено-болгарима (к. м.) стр. XIII.

"Све ове песме врло су важне и любопитни како за езикословљѣ по својмъ чистомъ бугарскомъ языку наречіа македонскогъ (к. м.), као што овој данасъ у устима народа живи, тако исто за археологију, историју" ... и пр. (стр. XVI).

1860.

№ 27.

"Ставѣ Бугарске цркве", Србске Новине. У Београду 1860 г. бр. 1—4.

Въ нѣколко статіи подъ горнимъ надсловѣмъ в. Србске Новине разгледа подетата отъ цѣлокупна бугарски народъ църковна борба и съ нѣй-тоази возелання и сжизнати застава на страната на болгаритѣ, като признава тѣхното неоспорно право надъ "Охридската или бугарска" архиепископия. Църковната борба, своредъ сажнати србски вѣстники, е обхващала "България, Тракия и Македония, които области сѣ въ мнозинството си населени съ българи"; та като електрически токъ е подѣйствувала "върху всички българи и е обхващала цѣлия балкански полуостровъ":

Ставѣ Бугарске цркве. "Ми видимо у 17 веку у Европской Турской ерархичну иста православне цркве разделѣну на три самосталне ерархіе: Константинополску или Гръчку, Охридску или Бугарску и Ипекску или Србску" (стр. 1, бр. 1).

"у Бугарској, Тракии и Македоніи, когъ су области населены већинамъ Бугарима, народъ избегава свакогъ сукоба съ Турцима и обраћа силе свое противу Фанариота, одважно подижући гласъ за црквену слободу и одабацијући тенкиј фанариотскій ярамъ" (стр. 12, бр. 3). Вж. факс. № 8.

"Ово покушеніѣ Бугара ослободити цркву одъ ига фанариотскогъ, као електрискій ударъ подѣйствовало е на све Бугаре и обузело е савъ Балкански полуостровъ; борба кини, страсти се узмутиле" ... и пр. (стр. 16, бр. 4).

1860.

№ 23.

Сръбски Дневник. У Новоме Саду, 22 мај 1860 бр. 40, стр. 3.

Една дописка съобщава, че Охридчани се готвѣли да призоватъ папа Ний IX за свой духовенъ глава, ако не имъ се даде българинъ владика:

„Бугарска”

И съ друге стране потвърдуе се, да су Охриѣане извили патриаршинъ цариградской, да ѣе припознати папу Ния IX за свою црквену главу, ако имъ се не да Бугаринъ владика. Они ниту Илариона, макарнопольскогъ“.

1860.

№ 29.

Сръбски Дневник. У Новоме Саду 12. Юни 1860 г. бр. 46.

Една дописка „отъ България“ съобщава, че между другитъ български градове и градъта Велесъ отирамувалъ тържествено празника на българскитъ просвѣтителъ св. Кирилъ и Методия. Накрая се заговя за злоупотребления на фанариотскитъ владци въ нѣкои македонски градове, като Битола, Охридъ:

„Изъ Бугарске.“ 1. юни

„О преславнию празника св. Кирила и Методия по Бугарской долазе са свою страна гласови. У Габрову, Емболу, Панаѣуру, Соноу, Велесу (к. м.) и многитъ другитъ веинимъ градовина биле су светкавини у славу и споменъ свихъ бугарскихъ просветителъ и научителъ (к. е.). Ове светковине показуя дубоко осеѣане у Бугара сирамъ свое народности и тежню за просветомъ; ове светковине отвориѣе путь среѣки народной и остаѣе овогоднишнъ данъ св. Кирила и Методия, 11. май, на веки златнимъ словима у повестинци бугарскогъ народа написанъ, ерь е веинна бугарскихъ градова на той данъ пренула и стресла са себе господарство фанариотско. Зацело ѣе се овај празникъ у будуѣе са юнѣмъ веинѣмъ свечаношћу припознати.“

Иначе могло бихъ вамъ онетъ извести за злоупотреблѣния фанариотскихъ владика, кои докъ юнѣмъ могу чунаю. Тако се туже изъ Битола, Самокова, Охриде и другихъ места на свое грѣке владике. Нарочито у Охриду (к. м.) е владика на праву саблазанъ. Али ѣе, ако Богъ да, и то прочи.“ (стр. 3—4).

1860.

№ 30.

Србски Дневник. У Новоме Саду. 26. јуни 1860 г. брой 50.

Единъ дописникъ съобщава за праздненствата, които са ставали въ нѣкои български градове на св. Кирилъ и Методи, като демонстрации срѣду фанариотското духовенство и закрѣпва дописниката си, като казва, че българитѣ се очудвали, защо „отъ Скопие, Враца, Видинъ и още нѣкои голѣми български градове“ нѣмаже извѣстия за тия праздненства; една втора дописка извѣстна, че „въ Битола тамошнитѣ българи намислили да си основатъ читалище“:

„Изъ Вугарске. 7. јуни . . . У Хаџару су Бугари тако-ѣрѣ прославили св. Кирила и Методия. У Пироту пакъ избадили су 29. мај у неделу име фанариотскогъ владике и на мѣсто нѣга узели су име султаново и епископа Илариона. Чудно е свима Бугарима, да од Скопиа (к. н.) Враце, Видина и јошъ некихъ већихъ бугарскихъ места за тако што нејављу“ (стр. 3).

„Изъ Вугарске. 10. јуни . . . У Карнобату су избадили име фанариотскогъ владике изъ цркве, а Котленци су писали миломъ Вениамину, да имъ више не долази. Изъ Битола (Толи-Монастирѣ) извѣстенъ самъ, да су тамошњи Бугари наумили основати читалиште (к. н.). У томъ предузећу највише се труди П. Димковъ Радевѣѣѣ, кои се учио у Атина и Бечу. Заиста е чудно и по нѣга носваљо, да ние престао живити за своју народностъ, почем се учио у варои, у којој се толико наших Бугара потърчило“. . . . (стр. 3). Вж. факс. № 9.

1860.

№ 31.

Србски Дневник. У Новоме Саду 3. јули 1860, брой 52.

Борбата противъ грѣшното духовенство обхваца и „Българитѣ въ Щипѣ“, които извратили до портата онакавање съ множество поднеси противъ своя фанариотски владика:

„Изъ Вугарске. 17. јуни Што се тиче покрета противъ фанариотскихъ владика онѣ непреставо трае. У Сивлиеву су 5. јуни избадили име владичино изъ божие службе, заменивши га султановимъ именомъ и владике бугарскогъ Илариона. У истомъ месту прославили су лепо и празникъ св. Кирила и Методия. Бугари у Штину послали су порти тужбу са многимъ подписима (к. н.) противъ свога фанариотскогъ владике, кои чини велика бездѣлѣи“. (стр. 3). Вж. факс. № 10.

1860.

№ 32.

Србски Дневник. У Новоме Саду. 28. јулиа 1860 г. брой 59.

Борбата за самостојателна бугарска црква прѣз 1860 год. е въ разгара си. Въ Цариградъ бугарскиятъ владика Иларионъ изхвърли отъ богослужението жето на грчкия патриархъ. Както напредъ изъ бугарскиятъ краица, тъй и „въ Охридъ, стара столица на бугарскиятъ патриарси, бугаритѣ, соблюдава дописката, сѣ били възхитени, като чули за постановката на Цариградскиятъ бугари:

„Изъ Вугарске. 9. јулиа. Догађанъ ускршњи у бугарској цркви у Цариграду свуда су приузрочили јавѣ веће упечатљивѣ. Нема бугарска родољуба, коме ние срце затренивало одъ радости, кадъ е видно, да су се Бугари одъ тешка и дуга сна пренули и да хоће свою еранию. У Охриду, старој столицѣ бугарскихъ патриарха, били су Бугари ускршњени (к. н.), кадъ су чули за постоунакъ цариградскихъ Бугара. Али тамошњи фанариотъ Мелентие удри тукъ на лукъ, те снаде баш зато народъ јошъ већма любити и никакве тужбе кодъ битолскога валие непомогше“. (стр. 3). Вж. факс. № 11.

1862.

№ 33.

Србске Новине. У Београду. 25. Јануара. 1862. бр. 11.

Въ официозна Србске Новине одѣлъ официаленъ — „Знаменити део“ — е номѣстено едно официално разпореждане на србското патришно министерство, съ което се установила 10-дневна карантина за занесаниа отъ България за Сърбию добитѣхъ, понеже говедата чужа отъ Влашко приминала „въ България: въ Куманово, Штинѣ, Велесѣ, гдѣто правѣа голѣми опустошениа, а сега свирѣстиауваа и въ прѣдѣла около Битола“:

„Изъ узрока што е куга говеђа изъ Влашке у Бугарску прешла, у Куманово, Штинѣ, Велесѣ, гдѣ е велика опустошениа чинила и садъ у пределу око Битоли непрестано свирѣстуе, Попечит. ви. дела наредило е: да се жива говеда изъ Бугарске пролазеђа, при карантину алексиначкомъ и подведомственимъ му састаницама: Суновачком и Н. Клисуре у внутреностъ Србѣ пропунгаю почемъ издрже 10-дневни карантински перѣодъ“. (стр. 37). Вж. факс. № 12.

1862.

№ 34.

Видов Дан. у Београду. 29. Марта 1862, бр. 38.

В „Видовъ Данъ“, който въ ново време почти прѣвъ подхвана една крайно осъдителна противо-българска кампания, въ посочения си по-горѣ брой отъ 1862 год. дава една обширна уводна статия, въ която разглежда мислитѣ, изказани отъ хърватския славистъ извѣстния академикъ Рачки приъзгвалъ на 1861 год. въ статията му „Гръцка призва и народъ бугарски“ помѣстена въ Загребския и. Католически Листъ, а писана по поводъ църковната борба на българитѣ. Прѣдавайки мислитѣ на Рачки, който заминава една възможна българска униа, сръбската вѣстникъ, напълно солидаренъ съ Рачки, излага вѣтъкъмъ обхвата и границитѣ на многочисленото българско племе, което се шири „отъ Долни Дунавъ близо до Егейско Море, отъ Черно Море до долното течение на Моравъ и Черни Дрявъ“ и обхваща, значи, изцѣло Македония:

Од колѣкви важности и за народну, црквену и политичку будѣќност целогъ югославенства била би униа бугарскогъ народа, народа преко нѣтъ милиона јакога, који се шири од Дунава донѣга до близу јегејскогъ мора, од принога мора до доње Мораве и црнагъ Дрима, (к. м.) не треба обширно овде разлагати. Судѣћи по географискомъ положају народа бугарскогъ, ова би униа подсекла коренъ расколу на балканскомъ полуострву. (стр. 1).

1863.

№ 35.

Малый земљописъ Сръбіе и Турске. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду 1863.

Въ каталога на Бѣлградската народна библиотека отъ 1894 г. стр. 222, като авторъ е означенъ Јованъ Гавриловичъ.

Въ Македония сѣ поставени градовѣтѣ: Солунъ, Витола, Сересъ, Велесъ, Скопје, Прилѣпъ и Костуръ. Жителитѣ на Македония сѣ „по-вѣчето българи“, сръби не се помешаватъ:

„Областъ Македонія са 930 □ мили и 1,000,000 жители най-више Вугара“ (стр. 60).

1863.

№ 36.

Сръбски Дневник. У Новоме Саду 1863, бр. 188.

Въ една статія „Источно питање“ сръбскиятъ вѣстникъ припорекува една федерация между българи и сръби и гръци, като обѣщава, че въ такъвъ случай „днешна Балгарія, стара Тракия и по-голяма часть отъ Македонія биха сѣставляли отдѣлна България“:

„Давашни Бугарска (т. е. до Балкана, б. м.), стара Тракия, и веќе до Македоніе сачинавао би особно Бугарску, а данашни Гръцка, са Тесалиомъ до Солуна, са веќеишъ деломъ Албаніе (са Епиромъ) особно Гръчку...“ (стр. 2).

1865.

№ 37.

Напредак. У Новоме Саду, 21 фебруара 1865, брой 15.

Една дописна слободна, че турциѣ „въ България, както се говори, въ Битола“ убили руския консулѣ:

„V. Веоград. 9. фебр.

Недавно разнесе се овде гласъ, коѣ ни у адним новинама до овав часа невидимо, да су Турци у Бугарској, како се говори, у Битола, руског консула убили“.

1865.

№ 38.

Писма о старој српској трговини од Е. Мијатовића. сп. Вила, у Београду. (1865) г. I, бр. 10, стр. 121.

... „У Охриду „богати“ град бугарски...!“

1867.

№ 39.

Јужни словенски језици и дијалекти. Из дјела Будиманова *Grammatica della lingua Serbo-croata* Vinna 1867. сп. Вила. Издаје и уређује Стојан Новаковић. У Београд г. III, 1867, бр. 34.

Привлача се че въ „голима часть отъ Македония се говори български езикъ“:

„У Бугарској и у великом дијелу Македоније говори се бугарски језик, језик између свију словенскијех највећма поварски, јер је он један између њих изгубио цијелу проијену у имена (склањане) и примио члан на крају имена“ (стр. 538).

„Саданни бугарски и нови словенски језик потоци су старога словенскога језика који се зове и привени“ (стр. 539).

1868.

№ 40.

Нешто о Бугарској и Бугарима, отъ Д. Т. Тумински, прѣдана отъ Видов Дан. У Београду 1868 г. бр. 33—34 безъ всѣкаки бѣлѣжки.

България, споредъ тази статия, обхваща най-голямата часть отъ древна Мизия, Тракия и Македония. Българското нарѣчие се говори до Солунъ, Костурското езеро и Охридъ. Стариятъ римски път *via Ignatia* между Солунъ и Охридъ може да се вземе за етнографична граница на българското племе, ало и да оставяатъ все пакъ нѣкои български земи по-на-изгъ:

„Бугарска заузима највећи део старе Мизије, Традије и Македонију. Бугарско наречје говори се одъ

ушћа Дунава до Солуна и Костурског језера од Желеграда до Охриде. Линија одъ римског пута *via ignatia*, и то онде где се протеже између Солуна и Охриде, може се узети као нека етнографиска граница, макар да оставља нешто бугарске земље на југу и неколико грчких населбина на северу. . . . у Тракији би се Једрине могло узети као прва погранична варош према грчким пределима²; стр. 2. Видов Дан бр. 33, 13 фебруари 1868 г.

„На томе простору докле који обухвата 4200 четвороугонних миља жива 7,925,000 душа. Права Бугарска обухвате 1600 четв. миља са 3,500,000 житеља, 1400 четв. миља отпада на Тракију, која има 2,155,000 житеља, а Македонија и делови Тесалија, Епира и Албаније обухватју 1200 четв. миља, на коме простору живи 1,600,000 становника². . . . Ту ћемо само још додати да су се Бугари што живу по варошима Македонији, Тракији и Епиру у сљедству притиска Фанариотског доста погрчили, други опет код којих народе свести није нимало било и још нема, стиде се говорити родним словенском језиком, већ се и дае за грке. Но и ту је најновје време настао велик обратъ к бољему.“ (ib. стр. 2, бр. 34 отъ 14. фебр. 1868 г.).

1870.

№ 41.

Славени у Турској. Млада Србадија, лист уједињене омладине српске за књижевност и науку. Уређује А. Хаџић. Изд. ујед. омл. српска. У Новоме Саду 1870 г. бр. 6.

Србското сависање, катo се односи тврди похвално њмъ загребескиа славистъ професоръ Брѣдица, прѣлажъ насилѣ му, кoнѣ тој подъ горњи надсловъ „савесно и објективно“ изложиѣ къ Петериковиѣтѣ географ. извѣстия (1869 г. св. XII). Србскиаѣтѣ авторъ на реферата признаѣ, заедно съ проф. Брѣдица, че „къ България, Тракия и Македония живѣѣтѣ 5,875,000 българѣ“ и че „България се простира отъ Дунава до Егейско море отъ Черно море чакъ до Албанија“. Като западна граница на българското племе се посочѣ „р. Българска Моравѣ, Шаръ планина, горњото течение на Вардаръ и Охридското езеро“.

„А тај број (на българитѣ) најбоље решетају и сама најновија званична испитивања, по којма се потврђује да у Бугарској, Тракији и Македонији живе 5,875,000 Бугара (Видѣ Ј. Е. Смолара: *Zeitschrift für slav. Litteratur, Kunst und Wissenschaft* у Будиншану 1856 књ. II ib. 6, 929).

Из свега то излази, да је понајближе истинѣ, ко узме број Бугара на 6 милиона и нешто више, и кад Турска броји до 16 милиона житеља, то су онда сами Бугари трећина и више савкупног становнишѣта.

Бугарско земљиште. — Седишта Бугарска простиру се од Дунава на до приморја егејскога, и са неких места на приоме мору па чак до Арбанашке^а (стр. 256).

„У опште, моћи ћемо на западу као границу бугарском племену узети реку Тимок, која је међа и кнежевини Србији,¹⁾ па Бугар-Мураву, па Шару планину, горњи Вардар и језеро од Орида^а (стр. 257).

1871.

№ 42.

Јединство. У Београду. 19. маја 1871 год. бр. 102.

Въ една дописка отъ Цариградъ, която е пропита съ дълбоко убъждение въ правотата на българското църковно дѣло и съ една задъшевна симпатія къмъ духовно угнетени български народъ, се съобщаватъ имената на онии български представители отъ всички краища на българското отечество, които се събрали на 15-и мартъ 1871 год. въ Цариградъ, за да уредятъ своата църква, която до прѣди десетина години била изложена въ пѣтиъ на покваренихъ фанариота и която „и до днесъ още страда по тажиа Македониа отъ тѣхъ“.

Представителитѣ „въ сравнение съ брои на българскии народъ сѣ много малко“, понеже, за да се избѣгнатъ голѣмитѣ разходи, всѣки единъ отъ тѣхъ е билъ уълномощенъ да представља до 5 общини. Все пакъ между тѣхъ личатъ на първо мѣсто прѣдставители отъ всички краища на Македониа, именно отъ епархитѣ: охридска, битолска, велеска, скопска, стружка, поденска и невроконска.

„Цариградъ 7. маја. Мислим да ће интересно бити да нашимъ читаоцима саопштимъ имена онихъ бугарскихъ представника који се после 450 год. сакупише 15. мартъ 1871 год. у престолнини некадашње величине и славе византиске, да се братски посавѣтују како ће довести у редъ своју цркву која беше до пре десетину год. изложена пѣну покваренихъ фанариота и која још и данасъ страда по тужној Македонии одъ њихъ (н. м.).

Представнике, које ћу вамъ ниже изложити можъ да ће се увидѣти нашимъ читаоцима врло маленъ бројъ према броју бугарскогъ народа. То је истина, по не треба се чудити, јеръ се наша браћа бугари сложише, па између многи који беху дошли избраше 32 по најбољи и да не би општине биле изложене великомъ трошку одредише да једанъ посланикъ заступа 3—5 општина. Сва су та лица одлична у раду, неки се између њихъ одликовао на книжевномъ раду неки учитељствомъ, а има лица која су највише радила да са фанариота протѣрају. Ја ћу вамъ ихъ изложити са изузеткомъ царскихъ комисара и владика:

¹⁾ Малко по-доу обаче се признава, че отиудъ Тимокъ има много българи: „то се зна да Бугари има много у Србији. . . у оружју неготинскомъ, зајтерскомъ, калѣвацкомъ и алевсиничкомъ“ (стр. 257).

Охридске епархије представник: Манојло Кјуркич; битолске епархије Тодор Кусевич, велеске епархије, Константин Шулев; скопске епархије, Иконим поп Ђорђе и Стојан Ђостов; стурске епархије, поп Тодор и Константин поп Гутев; воденске епархије, Ђорђе Гогов; неврокопске епархије, Коста Сараоров; кјустендилске епархије, Димитар Ангелов и Иконим поп Апостол; самоковске епархије, Христо; Софијске епархије, Хаџи-Мано и Христо Стојанов; нишке епархије, архимандрит Виктор; ниротске-нишавскије епархије, Коста Даскалов; видјанске епархије, Николо Прванов; врачанске епархије, Николо Занкинов; ловчанске епархије, Миро Павлов; трновске епархије, Петар Ангелов, Калчо Кесаров, Н. Михајловски и Х. Савов; рушчушке епархије поп Петр Арнаудов; силистриске епархије Димитр Тодоров и Сава Доброплодни; варненске епархије, Х. Иванов; преславске епархије, Величко Х. Савов; сливенске епархије, Чинтулов и Стеван Стеванов из Бургас; едренске епархије, Јаков Геров; пловдивске епархије, Ђорђе Грујев и М. Д. Балабанов". . . (гл. стр. 115). Вж. факс. № 14.

1872.

№ 43.

Јединство. У Београду 22 фебруара 1862, бр. 41.

Во една статия върху бълг. църковен въпрос сръбчане следния пасаж, въ който се спомена и за адресъ изпратенъ отъ Битолскитъ българи, които внаежно се солидаризирахъ съ всичко, изразено отъ париградскитъ Българи:

„Колико за друго, то да би се грци уверили како је миѣње Бугара по унутрашности Бугарске нек прочитају адресе париградским бугарима и владикама из Пловдива, Казанлука, Сливна, Железника Витола и т. д.“

1873.

№ 44.

Стојан Новаковић и Милан Кујунџић.

Реферат о збирци „Седам стотина и четиресет разних обрелних песама са 2450 речи из Праве (Старе) Србије Милоша С. Милојевића Гласник српског ученог друштва, кн. XXXVIII. У Београду 1873 г. стр. 329—348.

Видниѣ сръбски книжовници Новаковић и Кујунџић, редовни членове на сръб. книжовно друштво въ този си рефератъ, който са чели въ заседанието на философия и филологически одѣлъ на друштвоето на 1-и февруари 1873 год., изказали миѣние, възприето отъ членовѣ на одѣла, че „друштво не може

се уништити у издавање такве збирке, па за то да се она г. Милојевићу врати* (гл. стр. 329). Въ свом реферату Нон. и Кукич. се надминаватъ надъ тврђењето на Милоевича, изказано въ предговору на неговата збирка, че числото на сърбитѣ „къмъ които той брои и македонцитѣ, е било 11,650,000. О хубава цифра, само да бине истинска та! се провикнахъ диамата искрени сърби. Тѣ уприкнуахъ Милоевича, че не е оставилъ мѣсто на Балкански полуостровъ за българитѣ и начина, по който той иска да докаже сръбски х-рактѣръ на Македония, референтитѣ намирахъ тъй плитакъ и превртливъ, че съ него могатъ само тъй да си послужатъ и българитѣ.

Ето нѣкои мисли изъ реферата на дозната книжовница:

„У предговору к овим песмама стоји на листу деветом, да Срба има свега 11,650,000! О красне цифре, само кад би била у истини! (стр. 331).

„Из етнографије ових народних песама, о којој напред поминасмо, види се, да Бугара једва где има на балканском полуострву“ (к. м.) стр. 346.

„Ово је сувише небратско и неполитично поступање према најближем племени на истоку нашем. Мало је било што нас оваке ствари и освајачка политика у средњем веку (к. м.) бацише у турско ропство, него треба овакимъ понашањемъ према Бугарина, каквимъ се г. Милојевић одликује, у данашње време да поновимо стара зла. Наше је да одбијемо од наше литературе свако неплемените поступке (к. м.) (стр. 347).

„У осталом начин доказивања у г. Милојевића на корист Срба, а против Бугара, тако је плитак и превртлив, да се њиме могу исто тако добро послужити и Бугари против Срба. Како он доказује да су очевидне особине бугарскога језика (к. м.) српске, овако исто могу такимъ доказима Бугари рећи да нема српског језика, већ да ми овде у Београду нишемо бугарски“ (стр. 347—348).

1876.

№ 45.

Бугари. Пр. Лука Поповић. Јавор. лист за забаву, науку и книжевност за годину 1876, бр. 23, уређује Д-р Илија Огњановић.

Въ тази статиа, како сръбскиятъ авторъ е прѣдалъ безъ никакви бѣлки, българитѣ се наброяватъ до 5 милиона и осѣлазъ другитѣ български области, населенати и „дѣла стара Македониа“.

„Од свију јужнихъ Славена, Бугари су највећма разпрострањени. Нихъ има својихъ пет милиона, а станују по целој Македонији, у већемъ делу Тракије, и старо дунавске провинције Мезије, која се сад искључиво бугарска зове“ (стр. 721).

1876.

№ 46.

Ustanak u Bugarskoj. Obzor. U Zagrebu 1876, 24. srpnja (јули) br. 167:

Въ прѣгледа, който хърватският в. Обзоръ прави на българското въстаническо движение, сѣдѣния на което той назѣва добива отъ своя български кореспондентъ, се съобщава и за български въстаници въ Македония:

„Ustanak u Bugarskoj vrlo uznemiruje turske oblasti . . .

I u Macedoniji pojavljuju se bugarski ustanici. Има их до 4000 момака, те су у добрих мјестих заклонјени“.

1877.

№ 47.

Српске Новине. У Београду. 24. Јануара 1877 г. бр. 17.

Србският вѣстникъ прѣдава една официално цариградско извѣстие за образуването на единъ новъ вилаетъ отъ „западната частъ на България подъ име Косово“.

„У Цариграду по телеграфским вестима од 17 о. м. званично је објављено . . . састављен је нов вилаетъ из западног дела Бугарске под именом Косово“ (стр. 65).

1878.

№ 48.

Едно писмо на Стефана Верковича за сръбскитѣ претенции върху Македония до професоръ Владимиръ Ивановичъ Ламански отъ 17 мартъ 1878 год., писано отъ Загребъ. Обнародвано въ „Свободно мѣстѣ“, г. II (1914), № 51. отъ Проф. Д-ръ Ив. Д. Шиниановъ.

Въ това писмо, което проф. Ив. Шиниановъ е намѣрилъ въ архивата на Верковичъ, послѣдниятъ, ако и да е билъ сръбски агентъ натоваренъ още отъ 1862 г. отъ сръбското правителство да събери македонското население за сръбската кауза и за плановетъ на князь Михаила, признава, че Скопския санджакъ е населенъ съ българи и поставя границата между българи и сърби Шаръ-планина и р. Морава:

„ . . . По овоме природномъ неприкосновеному праву не само да Скоплински, Нишки и Видински санджаци ни су сръбски, ербо овде говори се онако исто као око Солуна и Ёдрене, већ шта више има чакъ и самой Книжевини Србији око 200.000 дуна, кои онако исто говоре, као наведена три санджака — слѣдовательно принадлеже бугарској, а не сръбској грани . . . По сръбској дакле теорији о народностима бугарско морало бити све чак до Параћина и вароши Ђуприе на Морави у Србији! . . .

„Као што ћене видети милостивий государь, изъ койис писма писаного бившему конзулу солунскому г. Юзефовичу, права граница међу сръбствомъ и бугарствомъ естъ Шаръ-Планина. На и овако, границомъ одъ мене назначеномъ, сръби остаю у болѣму пробитку од Бугара: сръбо каза Биланска, коя граничи съ Приштиномъ, састои се сва од Бугара, са исключенїемъ само 12 села народности и езика арнаутска-скипетарског, а такођеръ и сва села, налазећа се на Шар-Планини бугарски не само говоре, него имъ е йошъ и акцентъ говора, а и самъ тинъ, бугарски“.... (гл. Своб. Ми. г. II, бр. 51, стр. 709).

Смѣтитъ мисли изказва Верковичъ и въ съчинението си „Описаніе быта Македонскихъ Болгаръ“. Москва 1868 г., а сѣщо тѣй и въ „Топографическо-Этнографическій очеркъ Македонїи“. Составилъ С. И. Верковичъ. С.-Пб. 1889 г. (гл. стр. 1—2, 43—44).

1879.

№ 49.

Борба за ослобођење. Историја Босненско-Ерцеговачке буне у связи са Сръско-Влашко-Бугарско и Руско-Турскимъ ратомъ у години 1875, 1876, 1877, 1878. Написао Васа Пелагић. Треће попуњено издање. Београд 1882. (I изд. което нѣмахъ на рака е отъ 1879 год.).

Въ тази си студия видниятъ сръбски общественъ дѣлецъ Васа Пелагићъ засѣга положението, което настѣпи слѣдъ Берлинскимъ конгресъ на Балканитѣ. Най-несправдана слѣдъ този конгресъ, споредъ Пелагићъ, е била България, която „по Санъ-Стефанскимъ миръ е била цѣла обединена въ една държава и обхващала пространството отъ Дунавъ до Солунъ и отъ Черно Море до Охридъ“, обаче такава България не е била въ интересъ на европейскитѣ дипломати и тѣ раздѣлятъ цѣлата ѝ южна половина, въ която се вклучаваше, както зивентъ, цѣла Македонїа съ Одринско, на двѣ части, отъ които едната, Румелия, оставаше полуавтономна областъ подъ покровителството на портата, а другата, Тракия и Македонїа, пакъ се оставаше сѣстатна часть отъ турската имперїа.

Ето какъ Васа Пелагићъ отговара на въпроса „какво добиха българитѣ на Берлинския конгресъ слѣдъ тоякозъ кризъ?“:

„Бугарска од Дунава до Балкана ностала је вазална турска кнежевина са 1200 квадр. миља и око 2.000.000 становника. Сва забалканска јужна половина Бугарске (която, както знаемъ, обгръцане споредъ Санъ-Стефанския договоръ, осѣвнѣ Източна Румелия и цѣла Македонїа и Одринско съ градоветѣ Костуръ, Воденъ, Енидже-Вардаръ, устието на р. Вардаръ, Сересъ, Драма, Кавала, Мустафа-паша, Лозенъ-градъ и Люле-Бургасъ 6. м.) подељена је на двоје (к. м.): једна половина остаје као и до сада саставни део турске државе, а друга половина до Балкана саставља једну автономну државицу, провинцију под именемъ „источна Румелија“, која ће бити под управомъ једногъ ђенералног

гуверниера, а покровителством порте и њеним чиновницама. По сан-стефанском миру Бугарска је била сва уједињена у једну државу¹⁾ и захватила земљиште од Дунава до Солуна и од Црног мора до Охрида, са 4.000.000 становника (к. м.). Оволику Бугарску државу најјесу одобрили господа дипломате прво, за то, да се очува опстанак турске у Европи, а друго е тога што је толика Бугарска приличан фактор која као Руска пријатељица може Русији у известним приликама лијене услуге учинити, а то баш велисилама никако у рачун непада* (стр. 166). Вж. факс. № 15.

1886.

№ 50.

Bulgarien und Ostrumelien. mit besonderer Berücksichtigung des Zeitraumes von 1878—1886 nebst militärischer Würdigung des Serbo-bulgarischen Krieges von Spiridon Gopčević. Verlag von B. Reischen. Leipzig. 1886.²⁾

Въ тома си съчинение Гочевичъ, едниъ отъ отцѣненитѣ сръбски шовинисти, разправа, че въ надлежнѣнето на сръбско-бугарскии конфликтъ билъ предложилъ едниъ проєктъ за споразумѣние между Сърбиѣ и България състоѣщъ се отъ 4 точки, въ които се застъпала и Македония. Последната въ во-гозишката си частъ се оставила на България, понеже „Сърбиѣ, както твърди Гочевичъ, може да претендира само за стара Сърбиѣ“. Бугарскитѣ министри Каравеловъ и Странски били наклони да приематъ това споразумѣние съ измѣтнение на 1-а точка, споредъ която България трѣбвало, кой знаѣ защо, да отстъпи на Сърбитѣ 3-тѣ чѣсто бугарскии околии (rein bulgarische Distrikte, стр. 367): Транска, Чирковска и Кулска:

„Den beiden Ministren, продължава тоѣ, gefiel dieser Vertrag-sentwurf bis auf Artikel 1. Ich stellte ihnen vor, dass es immerhin besser sei, in eine kleine Gebietsabtretung zu willigen, man dafür Grosser erreichen können. Von zwei Übeln müsse man das kleinere wählen; geben man den Serben nichts, so werde man die Union nicht durchsetzen können und an Makédonien lange nicht denken dürfen. Trete man hingegen jenes kleine Gebiet ab so erhalte man Ostrumelien und den grössten Theil Makedoniens, da Serbien nur auf Altserbien Anspruch erheben könnte“ (стр. 368).

¹⁾ Само Нинѣ и Алексинацъ, отстъпени на Сърбиѣ отъ Русия като компенсация за участието ѣ въ освободителната война не влизаша въ тази обединена България. (б. ж.)

²⁾ Въ една статия „Пловдивска буна“ редакциѣта на сръбското сѣ. Отавбина най-похвално се отозвала за това съчинение на Гочевича, дава нѣкоѣ извадки отъ него и е на мнѣние, че „у томе се можемо потпуниѣ основати на објективно монографију Бугарске од Сп. Гочевича“ (Отавбина књ. 35, стр. 196).

Ср. статията на Владан Ђорђевић „Концентрација Српске-активне војске“:

„Министрима се допаде мој предлог уговора осем тачке прве. Ја им разложих за да је корисно уступити мали део земљишта, кад се за то може добити далеко много више. Од два зла нама бирати мње. Ако се Србима не да ништа ујединење се неће моћи моћи остварити, а о Македонији за дуго неће моћи бити ни речи. Ако се на против Србији уступе они срезови, Бугарска ће добити целу Румелију и највећи део Македоније, јер Србија може претендовати само на стару Србију“ (сп. Отаџбина, 1887 г. к.л. 15, стр. 556—557).

Че Гонченич е свазалъ прѣзъ 1886 г. Македония като чисто българска страна се вижда ясно отъ първата глава на горьпоменатото му съчинение, гдѣто той чертае границитъ на българското племе. Ако говоримъ за България въ етнографиченъ смисълъ, или както казва Гонченичъ, ако вземемъ прѣзъ видъ всички области, въ които живѣе българския народъ, ще трѣбва въ понятието „България“ да вложимъ и Западна България, т. е. Македония, понеже етнографичната граница между България и Албания минава отъ Егри Паланка надъ Скопие къмъ Шаръ-планина, послѣ се обръща на югъ, минава надъ Охридъ къмъ Кастория, отъ тамъ извира източно надъ Солунъ къмъ Сересъ и достига при Кавала Егейското море, което чакъ при устѣта на Марица извира, за да завърши при Мидия на Черно Море.

Ако и да твърди Гонченичъ, че въ тѣй очертаната граница не живѣятъ изключително само българи, той не посочва въ този просторъ никакви сърби, а напротивъ твърди, че „въ Сърбия живѣе едно голѣмо число българи“:

„Der Begriff „Bulgarien“ ist ein sehr dehnbarer, je nachdem man die Provinz dieses Namens oder das ganze von dem bulgarischen Volke bewohnte Gebiet darunter versteht. In letzterem Falle müsste man auch Westbulgaren d. i. Makedoien dazu rechnen, denn die ethnographische Grenze zwischen Bulgarien und Albanesen zieht sich von Egri Palanka über Skoplje (Üsküb) zum Šar Dag, wendet sich dann südlich über Ohrida nach Kastoria, biegt hierauf östlich über Saloniki nach Seres ab und erreicht bei Kavala das Ägäische Meer, welches sie erst bei der Mündung der Marica verlässt, um bei Midia an dem Schwarzen Meere zu enden. (к. м.)²⁰“

Man würde sich jedoch tauschen, wenn man glauben wollte, dass innerhalb der soeben skizzirten Grenzen ausschliesslich Bulgaren wohnen. Ein Blick auf die ethnographische Karte von Sax*) zeigt uns auch eine stattliche Zahl osmanischer, griechischer und albanesischer Elemente innerhalb der Grenze Grossbulgariens. (Въ посоченитѣ граници Гонченичъ не посочва никакви сърби. 6. м.). Dagegen finden sich auch noch in Serbien, auf der

*) Aus dem Jahre 1877; trotz aller Mängel noch immer die relativ richtigste.

Halbinsel von Konsantinopol, in der Dobrudža und in Bessarabien Bulgaren in grosser Zahl, abgesehen von den bulgarischen Kolonien in Österreich und Südrussland. (стр. 3).

Diese Bulgarien im weiteren Sinne, also „Grosbulgarien“ (wie es annähernd durch den Frieden von San Stefano hätte geschaffen werden sollen), ist nicht der Gegenstand dieses Werkes. Wenn wir hier von Bulgarien sprechen, so verstehen wir darunter immer nur Nord- und Südbulgarien, bezw. das Fürstenthum Bulgarien und die autonome Provinz Ostrumelien wie sie heute unter der Herrschaft des Fürsten Alexander vereinigt sind“ (стр. 4).

1887.

№ 51.

О Кнезу Лазару, Расправља Иларион Руварац архимандрит. Прештампано из „Сугражилона“. У Новоме Саду. 1887.

Во тази се књига видињат сръбски историци архимандрит Иларион Руварац слѣди като изрежда заслугитѣ на много дрзани български книжовници за сръбската историја, въ противностъ на мнѣнието на нѣкои сръбски автори (Панта Срећковић), които тврдили, че Кралъ Марко, владѣтелъ на западна Македонија, билашъ, привезла мнѣнието на митрополитъ Василиј Петровић, споредъ когото „Марко билъ отъ българска народностъ“, по майка и по баща. Отъ българска народностъ са били и Момчилъ войвода, братъ на неговата майка, а само и деспотъ Оливеръ, Рела Крилати и мн. други войводи, които са се воденизвали изъ западнитѣ краища на българскитѣ земи, прицѣлна точка на сръбскитѣ неоснователни претенции:

„Краљевић Марко није био Шокац ни Шокиничић, као што Панта (Срећковић б. м.) није ни једно ни друго ¹⁾. Али је Краљевић Марко, — кад сте ме навели, хоћу баш да вам кажем! — и Краљевић је Марко родом Бугарин и с једне и с друге стране т. ј. Бугарин и по оцу краљу „Вљкашину“, који по сведоѣби Василија Петровића, митрополита црногорскога, скендеријскога и приморскога „Билъ отъ нације Волгарскіе“, и по матери Јевросими (Јелени), сестри деспота Момчила, који је такођер био родом Бугарин. . . Па и Лутица Богдан био је Бугарин и Бугарскога рода, а кад је он био тога рода, то је и брат његов деспот Оливер морао бити истогa рода, и колена. Па знали ли, Србине брате и сръбски сине, кога је рода и народа био и онај протосеаст а после ћесар и напосок монах Харитон, та онај твој (к. м.) крилати јунак Рела Крилатица? Сети се само

¹⁾ Руварац тврди, че и голѣбина сръбски патриотъ Панта Срећковић „Панта син Славков, родом из Крчмара“ — „да је донста порекла бугарскога“ (ib стр. 162, 163).

пирга Реџиног и места или манастира бугарскога, у ком је његов гроб, па ћем се однах досетити и јаду свом јаду изненада?" (гл. стр. 186—187). Ва. факс. № 16.

„Најпосле шта се тебе тиче Марко Краљевић, кад ето толико њих тврде и уверавају, да он, што се народности тиче, није био ни Хрват, ни Србин већ Бугарин“. (Гл. стр. 421; ср. и стр. 415, 413, 420, 422 и пр.).

1895.

№ 52.

Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа од М. С. Пироћанца. Београду. У државној штампарији краљевине Србије 1895.

Ауторит на горњата книга, српскијатъ обществѣнъ дѣлецъ М. С. Пироћанецъ, излага усмилнѣта, които е полагалъ српскијатъ князь Михаилъ, па да обедини балканскитъ славянски народи на обща дѣлностъ противъ турскитъ владѣтели. „Сърбия е дошла въ пълно согласие по главнитъ точки съ българскитъ прѣдставители“, които събрали въ Букурещъ прѣвъ априлъ 1867 год. размислили нѣрзу въпроса и приели програмата на српско-българското споразумѣние, като го допълнили съ нѣкои точки, изложени въ особѣнъ протоколъ. Важното е тука, че правителството на князь Михаилъ е водѣло прѣговори съ прѣдставители на българитъ, живущи въ България, Тракия и Македония. Първа точка отъ споразумѣнието установява образуванѣто на едно „Югославянско царство“ отъ сърби и българи. Втора точка пояснява, че това царство се образува отъ Сърбия и отъ България, състояща се отъ България (сѣверна), Тракия и Македония. Ето що разказва авторъ:

„Србија је била дошла, у главнимъ точками, до потпуногъ споразума с прѣдставницима бугарскогъ народа, у послѣду на онити устанакъ и на заједничку радњу противъ Турке, а што се тиче односа, који би се имали утврдити између ове две средне и суседне земље, бугарски прѣдставници споразумѣли су се тако исто у свима тачками с владомъ Кнеза Михаила“ (стр. 35).

Какви сѣ били тѣя точки, прѣдложени отъ прѣдставителитъ на българския народъ, изработени въ Букурещъ прѣвъ 1867 год. и които е „усвоила скупштина“, се вижда отъ протокола на българскитъ прѣдставители, който авторъ изцѣло привежда. Този протоколъ, който тѣй много е зарадавалъ Н. Гарашанинъ, прѣдставителъ отъ страна на Сърбия въ Букурещъ, гласи:

„Будући, да данашње прилике позивају све угњетене у Турској народѣ да предузму мере да се ослободе, и ми Бугари који живимо у Бугарској, Тракији и Македонији сакупљени да размислимо, и изнајѣмо средство за ослобођење нашегъ милогъ отечества, па да успѣмо, те да се и ми урачунамо у слободне народѣ и да покажемо, да живимо.

Да би постигли ту жељену целъ, треба да изаберемо један суседан народ, па помоћу тога да постигнемо ослобођење и узајамну корист, и за такав народ ми не можемо да претпоставимо други осим српскога, који је народношћу, вером и месним положајем зближен с нама пре рекова, а наши су интереси равни, па за то побратимством може народ да буде независан.

И за тако братско приближење ми сагласно са домаћњим приликама предлажемо да треба да имамо за основ следећих два-наест тачака.

1. Братско саједињење треба да се учини међу Србима и Бугарима под именом: „Југославенско Царство“.

2. Југославенско царство саставља Србија и Бугарска (од Бугарске, Тракије и Македонија).

5 априла 1864 године.“ (стр. 37—38, заб.).

1905.

№ 53.

Светозар Томић. Скопска Црна Гора Насеља српских земаља. књ. III. Урадио Др. Ј. Цвијић. Изд. Срп. Краљ. Акад. Београд. 1905.

Светозар Томић описује насељеност у скопској Чернориз, признаје, че то по многим села само се наричају сь именом българи. По тамошњих основних училишта тој записује много български книги:

„Пригорско становништво... сами себе у понеким селима називају Бугарима“ (к. м.) (стр. 501) и таква имало освић патриаршистичк, „свега 583“ дома ексархисти (стр. 508).

„Данас пак по тамошњим основним школама има доста и бугарских књига (к. м.) (стр. 509).

1912.

№ 54.

Мемоари из III српско-турског и II српско-бугарског рата у 1912—13 год. Александра И. Стојановића... подпар. I год. н. шк. в. акад. 10 октобра 1913 год. у Београду.

I део. Успомене из III српско-турског рата 1912 год. као ординанса у 2. одељењу Дунав. дивиз. муницион. кол I поз народне војске.

Уз ова ракописни мемоари, запазени у Соф. Нар. библиотеци, писани у писмовна форма ауторът у X писмо разказа, че единъ обикновенъ цивилски гражданинъ, когото тој запиталъ, кой е Крали Марко, му отговорилъ, че е билъ нај-челниъ български вождъ:

„X писмо 22 X 1912 год. Штип.

Десно од варошице на самом ђутку на Брѣгалницом дику се поносно развалине негдашњег града.

Упитам једног грађанина: „Бре братко, чи је овај град“? „На Марка Кралева“, одговори он. Па шта је тај Марко био упитам га, знајући да они тврде да је он био Бугарин. „Па, бил је највећи бугарски јунак“ одговори он а ја само продужих одмеравати га два-три пут погледом.

Премишљах стално о тим фанатинима. Посматрам њихове „комитије“ како се размилели по варуши, као да су они вечити господари у њему били, и као да го српска војска није заузела и као да не постоју у њему!

Нека ух носи ђаво!

Нећу више о њима да мислим.

Збогом!

Аца.”

Вж. факс. № 17.

1913.

№ 55.

Мемоари из III српско-турског и II српско-бугарског рата у 1912—13 год. Александра И. Стојановића ... подпар. I год. и. шк. в. акад. 10. Октобра 1913 год. у Београду.

II део. Успомене из II српско-бугарског рата 1913 год. као борца у 1. чете 3. бат. 8 пешад. пука „Књаза Александра“ I поз. народне војске.

Во I писмо, писано из Кратова, ауторът открито признава, че во този град „се усѣцала български дух“ и че „българитѣ съставляватъ по-големия дѣлъ отъ жителитѣ“. Полеже писачът на мемоаритѣ носил фурашка, кратовчани го мислели за българинъ и постојно го заговарали.

... „Овде се осећа буг. дух. Бугараши су већи део становништва. Ја носим панку, а они мисле да сам ја буг. војник те ме стално питају и заговарају.

Доста има турака. Они су веома пријатни према нашим војницима, Бугаре ужасно мрзе.

20 V 1913 год.

Поздравља те друг Аца.”

у Кратову

Вж. факс. № 18.

1913.

№ 56.

Препис Операцијског Дневника VII пука II позива.

Во този ракописен дневник на военниѣ дѣйствиа врѣмъ 1913 год., којто се нази въ Соф. Нар. библиотека е записано едно дивизионно прѣдписанне за залавнето или убиването на двамата българи отъ Скопје Бошо Цветановъ и Цане Трипакъ, защото разправяли, че онии крајца щѣли да останатъ въвъ България:

„Командант Дивизије са оф 103¹⁾ скреће пажњу на два бугараша из Скопља Бошу Цветанова и Цане Трипак, који пропагирају да ће ови крајеви припасти Бугарској те када се ухвате да се предаду полицији или побију № 5192.

27. Април 1913 г. Временно бивак на Кршени код Куманова.

Заст. (уна) Командант потпуковник

(подп.) Др. Тод. М. Павловић с. р.²

Вж. факс. № 19.

¹⁾ Разпор. е № 1103, както е означено на друго мѣсто въ дневника. Тука погрѣшно е означено 103 вм. 1103.

И пак дойдоско на 14 конак у Велез градъ Бугарскій, а Турци зову Тимприлія, и ту надоско от полудне, и ту тече рѣка, зову е Вардаръ, врло голѣна, и ту бяху Турци много.

2128 * Сѣд книга изеранна различниими слови, чрктахъ ю оу Биздинском карони дѣакъ Кѣлко Поповичъ, штъчствомъ же штъ българскій зими, отъ мѣста Кратова, при дрѣжани свѣтлаго римскаго цесара Аѣнполада, а подѣ властїе сръбскословенскаго свѣтѣкишаго патріарха нашего хажни куръ Пресїла Чрноменча, на лето *

* Запис у рук. кав. Врѣника (Резаница). — Ст. 1. 4.

1. Јерен Јан'ко, роди се з Шридѣ ва Бугарској земли, синъ Стојана Бугарина, капитана у Кравни з мѣстѣ Меникови; зчил се книги у манастирѣ Раваница кшд дѣховника Васиља; ва ди-

За они 6 панија писао сам Вам у два писма доста. Ако Србѣ добију *сву* панију *Бесковачку*, *Новопазарску* и *Сјеничку* (чини ми се да се она посљедња од старине звала *Кратовски* санджакат. — Осим *Бугарскога* *Кратова* има и *Српско* и *данас*, негђе око *Лима* и *Сјенице*), онда ће *Српска* влада бити управо

№ 5.

Камъ док. № 18.

Аксиусъ или Аксія, найвећа Македонска текућа вода, тече изъ Бугарске и многе у себе при-
ма рѣке; данасъ се Бардаръ или Вардаръ
зове.

№ 6.

Камъ док. № 21.

Непозетъ на сѣдишта народа означаю Гео-
графи границе Бугарске: Тракию, Македонію и
Албанию, три землѣ, у којима данасъ сила бо-
жја Бугара обитава; што више, у Македоніи чи-
ни ово колѣно езгру жителя; тамо се у цѣломъ,

№ 7.

Камъ док. № 23.

МАКЕДОНИЈА.

Ова међу Архипелагомъ, Тесалиомъ, Албаниомъ,
Србиомъ и Румелиомъ лежећа провинція, има около
1,200 □ мила површине, и до 1,000,000 жителя, по
већој части Грка, Македоно-Влаха (Цинцара) и Бу-
гара. Брегови су: Костанацъ (Пангеусъ), Дупница,

№ 8.

Камъ док. № 27.

У Босни и Херцеговини доте-
рани су били дотле да су скочили на
оружјѣ, и управили све своје силе про-
тиву зулумѣара; у Бугарској, Тракии,
и Македоніи, ков су области населѣне
већиномъ Бугарима, народъ избегава
свакогъ сукоба съ Турцима и обраћа
силе своепротиву Фанаријота, одважно
подижући гласъ за црквену слободу и
одбацујући тешкиѣ, фанаријотскіѣ, д-
рамъ.

У Хаџару су Бугари такођеръ прославили св. Кирила и Методија. У Пироту пакъ избадили су

29. мај у недељу име фанариотскогъ владике и на место њѣга узели су име султаново и епископа Илариона. Чудно е свима Бугарима, да од Скопја, Вране, Видина и јошъ некихъ неѣхъ, бугарскихъ места за тако што невяваю.

Изъ Бугарске 10. јуниа. Дознаем изъ Пирота, да су тамошњи Бугари начинили тужбу на свога фанариотскогъ владика и да су у њѣй изложили грдна безаконя, коя тай човекъ чини. Жалость, стидъ и срамъ недопуштаю ми наводити овде поедина зла дела, коя су у реченој тужби споменута, али ће вамъ доста бити, ако речемъ, да е творео блудъ на најгаднии начинъ, пакъ и самъ содомски грехъ учинио! Та зар фанариоти и њинова патриаршиа држи, да е Богъ у своје гнѣву само Бугаре на земљу бацио, да буду средство за њинове мрске желѣ и похоте? — Иза би вамъ јошъ доста одъ фанариота причати, али нећу; знаѣте и безъ тога доста. Само ћу да вамъ кажемъ, како е тулчански владика Дионисие оглобнѣ село Харакеа са едно 8000 гроша за ферманъ за граѣнѣ цркве, пакъ имъ одет нив фермана издао! Тако се ради кодъ насъ!

Да вамъ и што бољ јавимъ. У Карнобашу су избадили име фанариотскогъ владике изъ цркве, а Котленци су писали миломъ Венијамину, да им више не долази. Изъ Битоля (Толя-Манастира) известенъ самъ, да су тамошњи Бугари наумили основати читалиште. У томъ предузећу највише се труди П. Дяков Радсвиѣъ, коя се учио у Аѣции и Бечу. Заиста е чудно и по њѣга похвално,

№ 10.

Камъ док. № 31.

Што се тиче покрета противъ фанариотскихъ владика онъ непрестано трае. У Савлиеву су 5 јуни избацили име владичино изъ божие службе заменивши га султановимъ именомъ и владике бугарскогъ Илариона. У истомъ месту прославили су месо и празникъ св. Кирила и Методиа. Бугари у Штину послали су порти тужбу са многимъ подписима противъ свога фанариотског владике, кои чини велика бездѣлја.

№ 11.

Камъ док. № 32.

• Наъ Бугарске 9. јуни. Догађан ускршњи у бугарској цркви у Цариграду свуда су приузорчили манаѣ веће упечатљивѣ. Нема бугарска родолюба, коме ние срце затрепетало одъ радости, кадъ е видно, да су се Бугари одъ тешка и дуга сна пренули и да хоће свою браршину. У Охриду, старој столици бугарскихъ патриарха, били су Бугари усхибени кадъ су чули за поступакъ цариградскихъ Бугара. Али тамошњи фанариотъ Мелентие удри тукъ на лукъ, те стаде баш зато наредъ јошъ већна глобити и никакве тужбе код батољскога валие непомогше. Шатъ еданнутъ

Изъ узрока што е куга говеѣа изъ Влашке у Бугарску прешла у Ку-
маково. Штипъ, Велесъ, гдѣ е велика
опустошениа чинила и садѣ у пределу
око Битола непрестано свирепствуе,
Попечат. ш. дела наредило е: да се
жива говеда изъ Бугарске пролазеѣа,
при карантину алективачкомъ и под-
ведомственимъ му састаѣнцима: Супо-
вачкомъ и Я. Кисуре у внутреностъ
Србѣа пропуштаю почемъ издрже 10-
дневный карантинскѣй перѣодъ и ако

Ево шта вели г. Рачки на свршетну своѣх
номислутих чланава:

„Ако Французи имају интереса за бугарску
унију као католици, то ми католички Југославени
на по се, а Славени уопште имамо интереса и
као католици и као сепаременици Бугарѣма. Одно-
лике важности за народну, црквену и политичку бу-
дућност целог југославенства била би унија бугар-
ског народа, народа преко пет милиона јакога,
који се шири од Дунава дожега до близу јегѣј-
ског мора, од црног мора до доње Мораве и
црног Дрина, — не треба опширно овде разла-
гати. Судѣћи по географѣјском положају наро-
да бугарског, ова би унија доосекла корен раско-
лу на балканском полуострву. Југославенство би о-
јачало изнутра, јер би му нестало семена домаћег
раздора, ојачало би извана, јер би ступило у ду-
штвени савез с најизображенијим марадима света;
а не би изгубило, већ би раширило и укрепило свој
језик у цркви, своје обреде и своје обичаје.“ *)

Бугарска од Дунава до Балкана постала је вазална турска кнежевина са 1200 квад. миља и око 2,000.000 становника. Сва забалканска јужна половина Бугарске подељена је на двоје: једна половина остаје као и до сада саставни део турске државе, а друга половина до Балкана саставља једну аутономну државицу, провинцију под именом „источна Румелија“, која ће бити под управом једног Ђенералног гувернера, а под покровитељством порте и њеним чиновницима. По сан-стефанском миру Бугарска је била сва уједињена у једну државу и захватала земљиште од Дунава до Солуна и од Црног мора до Охрида, са 4,000.000 становника. Оволику Бугарску државу нијесу одобрили господа дипломате прво, за то, да се очува остатак турске у Европи, а друго с тога што је толика Бугарска приличан фактор која као Руска пријатељица може Русија у известним приликама лијене услуге учинити, а то баш велесилама никако у рачун ненада.

Краљевић Марко није био Шокац ни Шокчић, као што ни Панта није ни једно ни друго. Али је Краљевић Марко, — кад сте ме навели, хоћу баш да вам кажем! — и Краљевић је Марко родом Бугарин и с једне и с друге стране т. ј. Бугарин и по оцу краљу „Вѣлѣшнику“, који по сведоци Васиљу Петровићу, житрополита црногорскога, скендеријскога и приморскога „вѣлѣ отъ на-
ѣсѣ болгарскѣ“ и по матери Јевросими (Јелени), сестри деспота *Момчила*, који је такођер био родом Бугарин — „*erat enim Momitzilus genere Moesius*“, пише савремени Јован Кантакузин“. (II. 403.). Па и *Бугѣнѣ Богдан* био је Бугарин и бугарскога рода, а кад је он био тога рода, то је и брат његов деспот Оливер морао бити истога рода, и колена. Па знај ли, Србине брате и српски сине, кога је рода и народа био и онај протосеаст а после ћесар и напо-

№ 17. I.

Баша дин. № 14.

№ 17 II.

X MEMOIR

22-8-1912 год

Мемоари

Драм. Божо.

Јулијан сега не државиш. Ђе
 драго, ни је овај час? "Ка Мажна Ђе
 неба", агроверу он. Ка мита је тунг
 Чарно дво јулијаново, мајјта га он
 убрзо је је он дво бугарин. Ка, јулијан је
највећи драгачки јулијан агроверу
 он а ја сам уредује. агроверу
 он а ја сам уредује. агроверу

Јулијаново савано о тунг
 драгачки. Јулијаново савано
 "поштом" како се разликује по
 веру, као да је он верује
 јулијан у веру јулијан, како да се јулијан
 верује јулијан и како да се јулијан
 јулијан!

Вера не нади јулијан!

Вера јулијан и верује ја, јулијан
 јулијан!

Ауто

Одъгъ е бѣла бѣгъ гъгъ Нѣрава
ни еъ бѣгъ гъгъ сѣгъ бѣгъ бѣгъ
Ла нѣгъ нѣгъ, а нѣгъ нѣгъ
сѣгъ бѣгъ. бѣгъ нѣгъ нѣгъ сѣгъ
нѣгъ нѣгъ бѣгъ

Дѣгъ нѣгъ нѣгъ. бѣгъ еъ
 бѣгъ нѣгъ нѣгъ нѣгъ нѣгъ
 бѣгъ нѣгъ, бѣгъ нѣгъ нѣгъ.

18. 08. нѣгъ бѣгъ нѣгъ нѣгъ
 сѣгъ. нѣгъ нѣгъ сѣгъ нѣгъ
 бѣгъ нѣгъ нѣгъ нѣгъ нѣгъ.

20-V-1913. годъ. Дѣгъ нѣгъ нѣгъ.
 Дѣгъ нѣгъ нѣгъ. Дѣгъ

ЦАРИГРАД, 7. Маја.

Мислим да ће интересно бити да нашим читаоцима саопштим имена оних бугарских представника који се после 450 год. сакупише 15. Марта 1871. год. у престолници некадашње величане и славе византинске, да се братски посавестију како ће довести у ред своју прлау која беше до пре десетину год. изложена њову покварених фанариота и која још и данас страда по тужној Македонији од њих.

Представнике, које ћу вам ипак изложити можда ће се увидети нашим читаоцима врло малим број према броју бугарског народа. То је истина, но не треба се чудити, јер се наша браћа бугари сложише, па између многи који беху дошли изабраше 32 по најбољи и да не би општинске биле изложене подноком трошку одредивше да један посланик заступа 3—5 општина. Сва су та лица одлична у раду, неки се између њих одликовао на књижном раду неки учитељством, а има лица која су највише радила да се фанариоти протерају. Ја ћу вам их изложити са изузетком царских комесара и владика:

Охридске епархије представник: Манојло Кјуркич; битолске епархије Тодор Кусенич, селеске епархије, Костантин Шулев; скопске епархије, Ивоим поп Ђорђе и Стојан Костов; сугорске епархије, поп Тодор и Костантин поп Гутап; одреске епархије, Ђорђе Гогов; неврономске епархије, Коста Сараоров; кјустендилске епархије, Димитар Ангелов и Ивоим поп Апостол; самоникске епархије, Христо; софјинске епархије, Хаџи-Мано и Христо Стојанов; нишске епархије, архимандрит Виктор; киротске, (нишавске) епархије, Коста Даскалов; сиднискске епархије, Никола Проанон; орачанске епархије, Никола Завилов; ловчанске епархије, Мирко Палон; трновске епархије, Петар Ангелов, Кључо Кесараз, Н. Махиџовски и Х. Савов; румичушке епархије, поп Петар Аронудов; сиднистрискске епархије, Димитар Тодоров и Саво Доброплодни; сарменске епархије, Х. Иванов, преславске епархије, Величко Х. Савов; сливенске епархије, Чиптулов и Степан Стеванов из Бургас; сдремске епархије, Јаков Геров; кисовске епархије, Ђорђе Грујев и М. Д. Балабанов.

27. Августов. 1913 год. Врме селѣ.

Павелъ ~~Кривен~~ на Кривенъ Козъ Кутамановъ

Възвѣстъ 35
в тѣмъ 2
възвѣстъ 369
възвѣстъ 2470
Коза 457
Коза 73
възвѣстъ 6

добро.

ОПЕРЪ

VII

Моравъ
Кутаманъ

хрѣте моравъ и
хрѣте Кутамановъ

хрѣте до тѣхъ охъ
не пада и хрѣте
амъ нѣмъ. №

ПРЕТНАС ОПЕРАЦИЈСКОГ АНЕВНИКА VII ПУКА II ПОЗИВА

35
2
369
1470
1157
73 добро.
6

Можете сачувати пуку добро.
Комуандант Губовије саи 08.10.3.

зате постоји и да бугарина из Свотна
Битиу Увешанован и Јоисе Митвар, који протас,
трају да ће ови крајеви припадати бугарин;
не каже се у чему да се предају немаци,
ако нећеју. № 5182.

Директ. Комуандант-ин-чифа,
Л. Митвар, Митвар, 5. 12.

